

DEN HAAG, stad van vrede en recht

De totstandkoming van het imago van Den Haag als internationale stad van vrede en recht, toegepast in het stadsbeleid van de gemeente Den Haag

Anika van de Wijngaard

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Den Haag, stad van recht en vrede. De historie	11
De OPCW. Een campagne­strijd (1988-1992)	21
Het Internationaal Strafhof (1998-2002)	35
De langzame opkomst van een stadsimago	49
De laatste jaren (2005-2010)	61
De internationale stad van vrede en recht. Een conclusie	71
Interviews	75
Literatuur	145

Johanna Catharina Maria van de Wijngaard

Herenstraat 11, 2313 AD Leiden
anikavandewijngaard@gmail.com
06 46 112 806

Universiteit Leiden
MA Political cultures and national identities
Prof. dr. Henk te Velde

Inleiding

‘Toen sprak hij over de Vrede, die noodwendig zijn zou, eenmaal, die zich reeds blijde aankondigde in de meningen der volkeren, ook al voerden zij inderdaad nog oorlog onder elkaar. Het was onder zijn woorden, als weken wijde verschieten open, stralende, en zijn zachte stem klonk helder klaar door de zaal, verzekerde de blijde boodschap. Hij sprak zonder pauze, twee uren achter elkaar, en toen hij ophield bleef de zaal ademloos een ogenblik, vergat het publiek te juichen: toen echter barstte het los, jubelend’.¹

Vanaf de Haagse binnenstad, voorbij de Hofvijver, de Javastraat en Plein 1813, rijdt de tram over de Scheveningseweg. De halte aan het Carnegieplein is tegenover het statige Vredespaleis. Het is er rustig op deze willekeurige middag. Het hek aan de voorzijde laat alleen enkele auto’s door en een paar toeristen nemen van een afstand foto’s. Je kunt via een klein zijpaadje omhoog langs het gietijzeren hekwerk lopen en in de tuin kijken. Stilte, alleen de lichtblauwe vlag van de Verenigde Naties wappert hevig in de kustwind.

De stad Den Haag is onlosmakelijk verbonden aan de Nederlandse regering: het Binnenhof met de Hofvijver schetsen het typerende beeld van Den Haag. Maar behalve de verbinding die wordt gemaakt tussen de stad en het bestuur, wordt ook de associatie gelegd tussen Den Haag en de internationale rechtsorde. Het Vredespaleis is een belangrijk symbool van deze verbintenis.

In artikel 90 van de Nederlandse grondwet staat dat de regering de taak heeft om de ontwikkeling van het internationaal recht te bevorderen.² De Nederlandse constitutie wordt hiermee als uniek beschouwd: hoewel in de constituties van andere staten wel wordt verwezen naar in-

¹ Louis Couperus, *Boeken der kleine zielen* (Company of Books 2008) 345.

² Artikel 90 werd in 1983 opgesteld. Voor verdere uitleg van het artikel en informatie over de wijze waarop de wet tot stand is gekomen, zie <http://www.denederlandsegrondwet.nl> 26 juli 2012.

ternationaal recht, is de Nederlandse grondwet de enige ter wereld die de bevordering van het internationaal recht als taak van de regering bestempeld.³ Met betrekking tot de buitenlands politieke identiteit van Nederland is hierbij in het verleden gesproken over een traditie op het gebied van recht en vrede. In 1979 stelde J.J.C. Voorhoeve in zijn werk *Peace, Profits and Principles* dat Nederland een vooruitstrevende rol had met betrekking tot de ontwikkeling van de internationale rechtsorde. Hij betitelde Nederland als een gidsland.⁴ Deze traditionele positie kan terugwijzen naar Hugo de Groot, die vanwege het werk *De jure belli ac pacis* (*Over het recht van oorlog en vrede*) wordt gezien als de grondlegger van het internationaal mensenrecht. Ook Den Haag speelt een rol binnen deze beschouwing van de buitenlands politieke identiteit van Nederland als zetelplaats van internationale gerechtshoven en tribunalen. Sedert het begin van de twintigste eeuw zetelen verschillende internationale hoven in Den Haag.

In dit onderzoek wenden we ons af van het discours over de buitenlands politieke identiteit van Nederland en wordt de aandacht gericht op Den Haag.⁵ Het wordt vandaag de dag wellicht steeds vanzelfsprekender om Den Haag te positioneren als internationale stad van vrede en recht. Behalve de oude rechtsinstellingen, zoals het Internationaal Gerechtshof en het Permanent Hof van Arbitrage, zijn er ook nieuwe internationale instellingen en organisaties naar de stad gekomen. Voorbeelden zijn het Iran-US Claims Tribunal (1982), het Joegoslavië Tribunaal (1993), de OPCW (1997) en het Internationaal Strafhof (2002). Behalve verschillende intergouvernementele organisaties werden er ook specifieke Europese organisaties opgericht en gezeteld in Den Haag, waarvan vooral Europol en Eurojust bekend zijn. Ook zijn er ongeveer honderd non-gouvernementele organisaties (NGO's) in de stad gevestigd.⁶

3 Nico Schrijver, 'A missionary burden or enlightened self-interest? International law in Dutch foreign policy' in: *Netherlands International Law Review* (2010) 57. 209-244. 210.

4 Dukó Hellema *Nederland en de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (Houten 2010) 9. J.J.C. Voorhoeve, *Peace, Profits and principles* (Den Haag 1997) 42.

5 De rol van Nederland als gidsland is meermaals tegengeworpen. In 2011 stelde Voorhoeve in zijn intrede bij zijn benoeming als lector Internationale vrede, recht en veiligheid aan de Haagse Hogeschool: 'Nederland is geen gidsland meer, zoals het zichzelf lang zag.' Zie: J.J.C. Voorhoeve *Den Haag als mondiale stad* (Den Haag, september 2011) 9.

6 <http://www.denhaag.nl/en/business/international-The-Hague/to/NonGovernmental-Organisations-NGOs.html> 27 juli 2012. Voor het overzicht van NGO's zie: 'Guide to international organizations in The Hague', Gemeente Den Haag (Den Haag 2010) 67-125.

De historie van Den Haag, met de Haagse Vredesconferenties van 1899 en 1907 en de bouw van het Vredespaleis, zorgt voor een verbintenis tussen de positie van Den Haag als internationale stad van de vrede en recht en het verleden. In deze scriptie wordt de aanname dat Den Haag een zekere traditionele rol vervuld op het gebied van vrede en recht tegengeworpen. De ontwikkeling van dit stadsimago is sinds kort onderdeel van het stedelijk beleidsproces. In 2011 koos het gemeentelijk bestuur er voor Den Haag naar deze bewoording te positioneren.⁷

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: hoe werd de ontwikkeling van een stadsimago van Den Haag als internationale stad van vrede en recht opgenomen in het gemeentelijk beleid en bewerkstelligd? Voordat wordt ingegaan op deze vraag moet in dit onderzoek eerst een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen identiteit en imago. Het hanteren van deze begrippen vereist namelijk een duidelijke uitleg om te voorkomen dat we de woorden als synoniem gaan gebruiken. Kort samengevat kunnen we stellen dat imago een stereotype mening is bij een groot publiek omtrent een object (hiermee wordt bijvoorbeeld een individu, land of stad bedoeld). Het is een beeld dat hoogtij viert in de publieke opinie. Identiteit, daarentegen, is geïntegreerd in het zelfbeeld van het object (dit kan tevens een individu, maar ook een gemeenschap of een natie betreffen). De vraag rijst waar imago en identiteit elkaar ontmoeten en beïnvloeden? De verhouding tussen de ontwikkeling van een imago en het ontstaan van een identiteit, of een facet hiervan, vereist een theorie die een kader schetst voor deze scriptie. Deze theorie is gevangen in de term '*identity constructed by image*'.

Identity constructed by image stelt dat het ontstaan van een identiteit volgt op het beeld dat buitenstaanders hebben van een object. In het geval van een positief beeld zal het object het eigen imago gaan versterken om zich op die wijze te onderscheiden van anderen. Een imago kan ontwikkelen tot een onderdeel van de wijze waarop het object zichzelf beschouwd en het imago beïnvloedt op deze manier de identiteit.

7 'Citymarketing visie Den Haag 2011-2015', Gemeente Den Haag Bureau Citymarketing (Den Haag, augustus 2011) 12.

Met betrekking tot Den Haag is te zien dat vanuit de gemeentelijke politiek een imago werd gestimuleerd. Vanuit de top van het gemeentelijk bestuur werd al omstreeks het begin van de jaren negentig betrokkenheid getoond bij de werving van nieuwe internationale (juridische) organisaties. De komst van nieuwe organisaties zorgde er *visa versa* voor dat de ontwikkeling van een stadsimago werd gestimuleerd. Aan de hand van de verhalen van de mensen die persoonlijk betrokken waren bij de internationale campagnes alsook personen die zich hebben ingezet voor de ontwikkeling van het stadsimago, wordt de geschiedenis geschetst.

In deze scriptie zal in het eerste hoofdstuk een korte beschrijving van de geschiedenis worden gegeven. Hierbij vangen we aan met de Haagse Vredesconferenties van 1899 en 1907, waarna wordt stilgestaan bij de ontwikkelingen op het gebied van mondiale vrede, veiligheid en internationaal recht na de Tweede Wereldoorlog. Vervolgens wordt ingegaan op de lokale perikelen van Den Haag aan het begin van de jaren negentig. Dit is de periode waarop het onderzoek zich vervolgens zal richten.

In hoofdstuk twee wordt internationale campagne voor de zetel van de OPCW (*Organization for the Prohibition of Chemical Weapons*) belicht. In juni 1992 werd deze intergouvernementele organisatie, na een intense campagne strijd met Genève en Wenen, toegewezen aan Den Haag. De komst van deze organisatie dient als casus in deze scriptie. We zullen belichten in hoeverre de gemeente Den Haag betrokken was bij deze internationale campagne en wat de motieven waren vanuit het gemeentelijk bestuur om welwillend mee te werken aan de werving van de OPCW.

Hoofdstuk drie gaat in op de langzaam toenemende aandacht voor de ontwikkeling van het stadsimago. Den Haag werd in 1994 betiteld als *legal capital of the UN* door VN Secretaris-Generaal Boutros Boutros-Ghali. Het illustreert dat in internationaal perspectief de stad werd geassocieerd met internationaal recht. Dit beeld van de stad bestond met name binnen een internationaal juridische kring van juristen, politici en diplomaten. Maar bij de Haagse gemeentepolitiek was er nauwelijks aandacht voor de promotie van het stadsimago. Halverwege de jaren negentig, vanaf het aantreden van burgemeester Wim Deetman (1996-2008), nam de aandacht hiervoor gestaag toe. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 bekeken welke invloed de

komst van het Internationaal Strafhof heeft gehad op de stadsimago. Hierbij wordt gekeken naar de wijze waarop het beeld van Den Haag internationaal werd bevorderd en hoe een zelfbeeld binnen de Haagse gemeenschap werd gestimuleerd. Hieruit zal blijken dat pas na de komst van het Internationaal Strafhof de gemeente een structurele aanpak ontwikkelde ter promotie van de positionering van Den Haag als internationale stad van vrede en recht. In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de concrete werkzaamheden die door de gemeente werden ontplooid ter promotie van het stadsimago, waarbij de opkomst van *citymarketing* in het gemeentelijk beleid een belangrijke rol heeft gespeeld.

Den Haag, stad van recht en vrede. De historie

Aan het einde van de negentiende eeuw stonden de diplomatieke verhoudingen tussen verschillende landen op scherp en beheerste een internationale wapenwedloop de gemoederen. Nederland voerde, als klein land temidden van de Europese grootmachten Duitsland, Frankrijk, Groot Brittannië en Rusland, een neutraliteitspolitiek waardoor het afzijdig trachtte te blijven van rivaliteiten en conflicten. In 1898 stuurde de Russische tsaar Nicolaas II een brief naar staatshoofden van verschillende landen in de wereld waarin hij een conferentie over internationale conflictbemiddeling en ontwapening voorstelde. De wapenwedloop die de grootmachten in Europa in de houdgreep hield, kon door Rusland amper worden bijgehouden. Terwijl het financieel een zware last was, moest het land met argusogen toekijken hoe Duitsland een steeds sterkere mogendheid werd. Nicolaas II liet meerdere brieven circuleren en verzocht daarop de jonge Nederlandse koningin Wilhelmina, een achternicht van het Russische vorstenhuis, een internationale conferentie in Den Haag te laten plaatsvinden. Hoewel de koningin er volgens bronnen weinig voor zou hebben gevoeld, stemde zij toch toe tijdens het voorjaar van 1899. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken W.H. de Beaufort verzond de uitnodigingen voor de eerste Haagse Vredesconferentie.⁸

De ceremoniële opening van de conferentie vond plaats op 18 mei 1899. In de Koninklijke zomerresidentie Paleis Huis ten Bosch, niet ver van de stad gelegen, werd twee maanden lang vergaderd door de afgevaardigden uit zesentwintig verschillende landen. Tijdens de conferentie werden verschillende onderwerpen, zoals ontwapening, de humanisering van oorlogsvoering, de herziening van de gebruiken en regels van oorlogvoering op land en op zee, en de mogelijkheden voor conflictbemiddeling tussen staten, bediscussieerd.

⁸ Arthur Eyfinger, *Het Vredespaleis 1913-1988* (Amsterdam 1988) 7.

Het was overigens niet de eerste keer dat een internationale conferentie plaatsvond in Den Haag. Een aantal jaren voor de Haagse Vredesconferentie werd in de stad een conferentie voor internationaal privaatrecht gehouden. Het initiatief om juristen van over de hele wereld bijeen te brengen in de stad kwam van de jurist en latere Nobelprijswinnaar Tobias Asser. Asser zou tevens een belangrijke rol hebben gespeeld bij de Haagse Vredesconferentie en in het bijzonder bij de oprichting van het Permanent Hof van Arbitrage.

De Vredesconferentie in Den Haag trok de aandacht van de internationale media die naar Den Haag kwamen om verslag te doen van de historische gebeurtenis. Maar er waren nauwelijks plaatsen voor toeschouwers of pers bij de vergaderingen en de gedelegeerden waren van mening dat de conferentie moest plaatsvinden in beslotenheid.⁹ Desondanks was Den Haag het schouwtoneel van een mondiale bijzonderheid en middelpunt van internationale belangstelling. Regeringsleiders, diplomaten en journalisten van over de hele wereld verbleven in hotels in de stad, zoals het gracieuze Hotel des Indes aan de Lange Voorhout. Den Haag was uitgegroeid tot een juridisch centrum van de wereld, zo schreef een aanwezige Engelse publicist in zijn dagboek: ‘een plek voor bezinning, hoffelijkheid en geduld. Het was een uitstekende ingeving om hier een parlement voor de vrede bijeen te roepen. Den Haag heeft zijn terechte beloning, want deze bescheiden hoofdstad is inmiddels uitgegroeid tot het juridisch centrum van de wereld. Kan enige wereldstad zich beroemen op hoger titel?’¹⁰

De algehele ontwapening, waarvoor de tsaar de conferentie in eerste instantie had voorgesteld, werd niet bereikt. De conclusies van de conferentie waren overeenkomsten over de gebruiken in oorlogvoering op land en zee, en de oprichting van het eerste internationale juridische instituut ter wereld: het Permanent Internationaal Hof van Arbitrage.¹¹ Het duurde acht jaar voordat in Den Haag de tweede Vredesconferentie werd gehouden. Van 15 juni tot 18 oktober 1907 vond deze tweede Haagse Vredesconferentie plaats, dit maal in de Ridderzaal op het Binnenhof. Het aantal afgevaardigden was inmiddels meer dan verdubbeld ten

⁹ Eyfinger, *Het Vredespaleis*. 22.

¹⁰ Citaat G.H. Perris (15 juli 1899) in: Eyffinger, *Het Vredespaleis*, 21.

¹¹ Arthur Eyffinger, *The Hague. International centre of justice and peace* (Den Haag 2003) 22.

opzichte van de eerste conferentie, van honderd naar 256. Zij representeerden 44 van de 57 naties op de wereld.¹²

De zittingen van de commissies waren wederom besloten, maar nu waren de plenaire zittingen wel openbaar. Belangstellenden konden toegangskaarten krijgen voor een plek op de galerij bij het secretariaat.¹³ Ook werd er dagelijks verslag gedaan van de conferentie in de *Courrier de la Conférence de la Paix* en in Den Haag kon men deze krant kopen voor 14 cent per dag of 75 cent per week.¹⁴

Tijdens de Tweede Haagse Vredesconferentie werd, op de middag van 30 juli 1907, aan de Scheveningseweg in Den Haag de eerste steen gelegd van het Vredespaleis. De bouw zou zes jaar in beslag nemen. Op 28 augustus 1913 werd het gebouw geopend onder grote belangstelling. Het spektakel werd bijgewoond door een uitgebreide lijst van internationale beroemdheden, waaronder de Amerikaanse staalmagnaat en financier van de bouw Andrew Carnegie, de pers en een uitbundig publiek.¹⁵

Na de voltooiing nam in 1913 het Permanent Hof van Arbitrage zijn intrede in het Vredespaleis. In 1922 werd het Permanent Hof van Justitie opgericht en, eenmaal in functie, kreeg het Hof een voorname plaats in het Vredespaleis.¹⁶ Arthur Eyffinger, voormalig hoofdbibliothecair in het Vredespaleis, stelt dat de komst van het Hof in de jaren twintig te danken was aan de reputatie die Den Haag op het terrein van internationaal recht in de jaren daarvoor had verworven. De Haagse Vredesconferenties hadden er bovendien voor gezorgd dat er een netwerk van internationale relaties werd gelegd waaruit later de Volkenbond, het Internationaal Gerechtshof en de Haagse Academie van Internationaal Recht zijn voortgekomen.¹⁷

¹² Eyffinger, *The Hague*. 22.

¹³ Eyffinger, *Het Vredespaleis*. 81.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Eyffinger, *Vredespaleis* 110.

¹⁶ Ibidem 145.

¹⁷ Ibidem.

Tijdens de Duitse bezetting van Nederland werden de werkzaamheden van het Permanent Hof van Justitie stilgelegd. Na de Tweede Wereldoorlog werd op 18 april 1946 het Hof officieel opgeheven. Op dezelfde dag werd in het Vredespaleis de inaugurale plechtigheid gehouden van het Internationaal Gerechtshof.

In 1946 werden in San Francisco de Verenigde Naties opgericht. Het Internationaal Gerechtshof, dat geschillen tussen staten diende te beslechten, werd het voornaamste rechtelijke orgaan van de VN: ‘*There are established as the principal organs of the United Nations: a General Assembly, a Security Council, an Economic and Social Council, a Trusteeship Council, an International Court, and a Secretariat.*’¹⁸

Het zeventig artikelen tellende statuut van het Internationaal Gerechtshof werd als annex opgenomen bij het Handvest van de Verenigde Naties. Alle leden van de Verenigde Naties waren *ipso facto* partij bij het Statuut van het Internationaal Gerechtshof en ieder lid dient zich dan ook, in iedere zaak, te gedragen naar het besluit van het Internationaal Gerechtshof. Wanneer een partij in gebreke blijft kan beroep worden gedaan op de VN Veiligheidsraad die maatregelen kan nemen om het vonnis te doen nakomen. Ook kunnen de Algemene Vergadering, de Veiligheidsraad, andere organen van de VN en internationale organisaties het Hof om advies vragen.¹⁹

De oprichting van het Internationaal Gerechtshof was een belangrijke gebeurtenis na de Tweede Wereldoorlog. Daarbij betekende het ook een begin van verdere ontwikkeling op het gebied van humanitair recht. Voor het eerst in de geschiedenis werd namelijk de bestrijding van misdaden tegen de mensheid en genocide een thema binnen het scala van de internationale rechtsorde. De definiëring van het begrip ‘genocide’ was een belangrijke stap. In 1945 (en 1946) werden tijdens de Neurenberg Processen de leiders van het Nazi-regime veroordeeld voor de genocide die plaatsvond in Europa tijdens de Holocaust. In december 1946 werd

18 Article 7.1 *Het ontstaan der Verenigde Naties. San Francisco 25 april-25 juni 1945* Departement Ministerie van Buitenlandse Zaken (Den Haag 1950) 205.

19 Chapter XIV The International Court of Justice. *Het ontstaan der Verenigde Naties. San Francisco 25 april-25 juni 1945* Departement Ministerie van Buitenlandse Zaken 245.

Resolutie 96 aangenomen die de oprichting van een Conventie voor de bestrijding en bestraffing van genocide voorstelde. In 1948 werd de Conventie aangenomen tijdens de Algemene Vergadering in Parijs.²⁰

Na het Neurenberg en Tokio Tribunaal, duurde het jaren voordat opnieuw een *ad hoc* tribunaal werd opgericht voor de berechting van oorlogsmisdaden, schendingen van de mensenrechten en genocide. In 1993 werd het Joegoslavië Tribunaal opgericht, gevolgd door het Rwanda Tribunaal. Het internationaal recht maakte in de loop van de twintigste eeuw verdere ontwikkeling door. De juridische geschiedenis zal niet uitgebreid worden behandeld, maar wel moeten we in gedachten houden dat de oprichting van intergouvernementele organisaties veelal voortkomt uit een verdrag dat jarenlange voorbereiding en discussie kent. Dit zal kortstondig naar voren worden gebracht in de volgende hoofdstukken.²¹

Den Haag in de jaren negentig

In de bundel *The Hague: Legal capital of the world* (2005) noemt Bob Lagerwaard, betrokkene bij verschillende internationale campagnes namens de gemeente, de jaren negentig een ‘renaissance’ met betrekking tot de komst van nieuwe intergouvernementele organisaties naar Den Haag.²² Verschillende internationale (juridische) organisaties en instellingen vestigden zich in de stad, zoals de *Organization for the Prohibition of Chemical Weapons* (OPCW), het Joegoslavië Tribunaal, Europol en Eurojust, en in 2002 het Internationaal Strafhof. De ontwikkeling van een imago van Den Haag als internationale stad van vrede en recht werd hierdoor ondersteund. Voordat we ingaan op de werving en vestiging van internationale or-

20 Nico Schrijver, ‘A missionary burden or enlightened self-interest?’ 221.

21 Zie hoofdstuk 2 ‘Een korte geschiedenis over chemische wapenvoering’ (17) en hoofdstuk 4 ‘De voorgeschiedenis van het Internationaal Strafhof’ (41).

22 Bob Lagerwaard ‘The Hague in the world. The world in The Hague’ in: Van Krieken McKay (ed.) *The Hague. Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 47-60. Aldaar 51.

ganisaties, zullen we bekijken hoe de situatie was waarin de stad verkeerde aan het begin van de jaren negentig en hoe deze toestand – ten goede – was veranderd omstreeks 2010.

In het dagelijks taalgebruik is ‘Den Haag’ vaak een aanduiding voor het politieke bedrijf op het Binnenhof.²³ De lokale politiek wordt veelal overschaduwd door de nationale politiek.²⁴ Den Haag kampte in de jaren tachtig van de twintigste eeuw met veel sociale en economische problemen. De gemeente Den Haag had met een hoge schuldenlast opgebouwd, die met name was ontstaan als gevolg van de hoge kosten van de stadsvernieuwing. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werden het zuidelijk deel van het centrum en de oude volksbuurten zoals de Schilderwijk, het Zeeheldenkwartier en Transvaal opgeknapt. 10 000 Woningen werden verbeterd of vervangen, maar financiële controle verschoof hierbij naar de achtergrond.²⁵ Dit leidde ertoe dat de gemeente aan het begin van de jaren negentig een tekort had van ruim 260 miljoen gulden. Het financiële beheer werd aangescherpt, maar toch moest Den Haag in 1994 een artikel 12 status aanvragen om extra geld te ontvangen van de rijksoverheid. De stad kwam hierdoor vanaf 1995 onder verscherpt toezicht van het rijk te staan.²⁶

Behalve deze economische problemen, worstelde de stad ook met een sociale kwestie: de Haagse gemeenschap kenmerkte zich door grote verdeeldheid. ‘Den Haag was de meest gespleten gemeenschap in Nederland. Een sterke geografische strijd tussen arm en rijk, zand en veen,’ aldus oud-burgemeester Wim Deetman.²⁷ Den Haag telt behalve enkele bijzonder chique wijken ook enkele van de armste wijken in Nederland, zoals de Schilderswijk, de Spoorwijk en het Laakkwartier. Hier was de alom bekende scheiding tussen de volkse Hagenees, wonend op de veengebieden, en de elitaire Hagenaar, woonachtig op de zandgronden, zichtbaar.

23 Maarten van Doorn, Thimo de Nijs ‘In de schaduw van Den Haag. Politiek en bestuur in de 19^e en 20^e eeuw’ in: T. de Nijs, J. Sillevius (ed.) *Den Haag. Geschiedenis van de stad* (Zwolle 2005) 56-100. Aldaar 56.

24 Ibidem.

25 Ibidem 98.

26 Ibidem.

27 Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

De verdeeldheid werd versterkt doordat de inwoners met een middeninkomen tot hoog inkomen wegtrokken uit Den Haag naar omliggende gemeentes. De economische problemen werden hierdoor vergroot en stedelijke voorzieningen konden moeilijker worden bekostigd.

Behalve inwoners waren ook veel bedrijven tijdens de jaren tachtig uit de stad vertrokken. Van 1990 tot 1997 groeide de werkgelegenheid in Den Haag met slechts 2 procent ten opzichte van een landelijk gemiddelde van 12 procent.²⁸ Terwijl de vraag naar laaggeschoold personeel terugliep, behoorde een groot deel van de lokale bevolking tot deze groep met als gevolg dat er ook een kloof tussen vraag en aanbod op de lokale arbeidsmarkt was.²⁹ De bedrijvigheid in de stad was in een neerwaartse spiraal terecht gekomen en stedelijke voorzieningen konden moeilijker worden bekostigd. De economische situatie aan het begin van de jaren negentig stond in schril contrast met het beeld van Den Haag als centrum van de politieke macht of van het nostalgische beeld van de stad als plaats waar de Haagse Vredesconferenties hadden plaatsgevonden.

De werving van internationale organisaties geschiedde op initiatief van de Nederlandse regering, maar vanaf de jaren negentig toonde de Haagse gemeente steeds meer betrokkenheid. In retrospectief zien we dat de aandacht van de gemeentelijke politiek voor de internationale positie van Den Haag toenam. De ontwikkeling van een stadsimago werd langzaamaan een steeds belangrijker streven.

28 Thimo de Nijs ‘Economie’ in: T. de Nijs, J. Sillevius (ed.) *Den Haag. Geschiedenis van de stad* (Zwolle 2005) 148-176. Aldaar 173-174

29 Ibidem.

Het heden

‘Hoewel Den Haag al in 1899 het toneel was van de eerste vredesconferentie, treedt de stad nog maar kort naar buiten als internationale juridische hoofdstad. Lange tijd was de stad zwalkend in haar zoektocht naar een imago. Den Haag was een stad van alles: van “Koninklijke stad aan zee” tot “Bruisend Den Haag”. In 2006 ging het roer om en besloot de stad zich te concentreren op haar grootste kracht: vrede en recht. Met succes. Den Haag is vaker op CNN dan steden als Amsterdam en Rotterdam.’ (‘In de Haagse trams moet meer Engels klinken’ *Het Financieele Dagblad*, 28 november 2011)³⁰

Het gemeentelijk bestuur van Den Haag koos er in 2011 voor om Den Haag te positioneren als internationale stad van vrede en recht.³¹ De stad krabbelde aan het einde van de jaren negentig langzaam uit de economische malaise die de stad had geteisterd. De komst van nieuwe internationale organisaties naar Den Haag was enerzijds een basis waarop de stad een internationaal imago kon bouwen. Dit imago zorgde er voor dat de stad zich kon onderscheiden van andere steden. Anderzijds behaalde Den Haag winst op economisch vlak met de komst van nieuwe internationale organisaties.

In 2010 waren er in Den Haag en de omliggende regio 199 internationale organisaties en 111 ambassades en consulaten gevestigd.³² De internationale organisaties in Den Haag zijn inmiddels een belangrijke bron van werk en inkomen geworden voor de stad en de regio en in de afgelopen zes jaar is de economische betekenis van internationale organisaties toegenomen.³³ In 2011

30 Roger Cohen ‘In de Haagse trams moet meer Engels klinken’ in: *Het Financieele Dagblad* (28 november 2011) 18-21 aldaar 18.

31 ‘Citymarketing visie Den Haag 2011-2015’12.

32 ‘Den Haag internationale stad van vrede en recht. Economische impact van internationale organisaties’, Gemeente Den Haag Bureau Internationale Zaken (Den Haag, juni 2011) 11.

33 Ibidem 49. In 2005 en 2008 verschenen ook al rapporten over de economische effecten van internationale organisaties. Echter, de resultaten van de onderzoeken zijn niet een op een vergelijkbaar. Bij elk onderzoek is het aantal benaderbare organisaties aanzienlijk toegenomen. Dit kwam niet doordat het aantal internationale organisaties in de regio in dezelfde mate toenam, maar omdat de gemeente Den Haag het cluster internationale organisaties beter in kaart bracht.

werd een onderzoek uitgevoerd naar de economische impact van internationale organisaties die in de stad zijn gevestigd. Internationale organisaties werden hierin getypeerd als non-profit organisaties met een internationale oriëntatie en konden worden onderscheiden in twee categorieën: intergouvernementele organisaties en non-gouvernementele organisaties (NGO’s).³⁴

Uit het onderzoek bleek dat de totale bestedingen van de internationale organisaties in Den Haag 1,8 miljard euro bedroegen. In de gehele regio was dit 2,7 miljard euro. Hierbij was een groei van 60 procent ten opzichte van 2007 waarneembaar. De werkgelegenheid bij internationale organisaties in 2010 behelsde 18.173 banen.³⁵ Ongeveer de helft van de werknemers van internationale organisaties in Nederland was woonachtig in Den Haag en daar bovenop woonde nog eens 32 procent in de omliggende regio van de stad. De lonen van de internationale werknemers zijn relatief hoog en zij kunnen veel van hun inkomen besteden in de stad of de regio. Behalve een ruim salaris, ontvangen zij vaak ook toelages (hardship-allowances) en vergoedingen, en hoeven de werknemers die in diplomatieke dienst werken – voor een ambassade, consulaat of internationale organisatie – geen (gemeentelijke) belasting te betalen.

Afgaande op eerdere inschattingen gemaakt in 2005, besteden de internationale werknemers zo’n 80 procent van hun inkomen in Nederland.³⁶ Zowel de bestedingen van de internationale organisaties als van hun werknemers leveren weer nieuwe werkgelegenheid op. Consumptieve bestedingen van internationale organisaties en de inkoop van producten en diensten van de internationale organisaties leverden landelijk nog eens ruim 17.500 banen op.³⁷ In de toekomst verwachten de meeste internationale organisaties – zo blijkt uit een enquête – dat zij de komende jaren een bescheiden groei zullen hebben van het aantal werknemers en van het budget.³⁸

34 ‘Den Haag internationale stad van vrede en recht’ 11.

35 Ibidem 20. Hierbij moet worden opgemerkt dat de grootste werkgevers in de regio Europese organisaties waren, zoals het European Patent Office en ESA/ESTEC; het percentage banen dat intergouvernementele organisaties (VN gelieerde organisaties) verschaffen, was 19 procent. Bijna 70 procent van de werkgelegenheid was in Den Haag gevestigd, de rest in de regio.

36 ‘Den Haag internationale stad van vrede en recht. Economische impact van internationale organisaties’ 29-31.

37 Ibidem 47.

38 Ibidem 53.

Het overzicht toont de opbrengst van de komst van internationale organisaties voor de stad. Nu de stad zich profileert als internationale stad van vrede en recht is het interessant om terug te kijken en te herzien hoe de werving en aantrekking van internationale organisaties een onderdeel werd van het gemeentelijk beleid, en hoe een imago van de stad werd gestimuleerd.

Besluit

In dit hoofdstuk is de geschiedenis belicht die kan worden aangehaald bij de bewering dat Den Haag een traditionele positie heeft met betrekking tot de internationale rechtsorde. Ook hebben we gekeken naar de lokale sociaaleconomische situatie aan het begin van de jaren negentig. Het historische verhaal van Den Haag en deze schets van de lokale omstandigheden die minder ver in het verleden liggen, zijn beide belangrijk voor verdere beschouwing van de ontwikkeling van het stadsimago van Den Haag als internationale stad van vrede en recht. Aan het einde van de vorige eeuw kampte Den Haag met economische problemen terwijl de ontwikkeling van een eenduidig stadsimago gebaseerd op de begrippen internationaal recht en vrede geen aandacht genoot. In het vervolg van deze scriptie wordt belicht hoe er binnen de gemeentelijke politiek op gestage wijze meer aandacht kwam voor de ontwikkeling van het stadsimago van Den Haag. Wanneer we kijken naar het heden zien we dat het stadsimago van Den Haag een belangrijke rol speelt in de gemeentelijke politiek en dat de aanwezigheid van internationale organisaties bijdraagt aan de ontwikkeling en economie van de stad. Nu de economische impact in dit hoofdstuk is bekeken, zullen we ons vervolgens richten op de wijze waarop de aandacht voor het stadsimago in de loop der jaren vorm kreeg.

De OPCW. Een campagnestrijd (1988-1992)

De OPCW (*Organization for the Prohibition of Chemical Weapons*) wordt gezien als een belangrijk internationaal instituut met betrekking tot handhaving van de mondiale veiligheid. De toewijzing van de OPCW aan Nederland luidde de eerste succesvolle internationale campagne in die werd gevoerd voor de vestiging van een intergouvernementele organisatie; de aanwezigheid van de organisatie in Den Haag straalt ook uit op het internationale imago van de stad.

Voordat we het gemeentelijk beleid ten aanzien van de positionering van Den Haag zullen behandelen, belichten we eerst de werving van deze intergouvernementele organisatie. Het is een belangrijke casus in dit onderzoek. De OPCW is geen orgaan van de Verenigde Naties, maar een verdragsorganisatie tussen verschillende landen. In Genève werd al enige jaren door de *Conference on Disarmament* gesproken over een verdrag voor een verbod op chemische wapens.³⁹

In dit hoofdstuk beschrijven we de ontstaansgeschiedenis van de organisatie, de campagne en de rol van de gemeente Den Haag bij de werving van de organisatie. De kandidatuur van Nederland was onder de verantwoordelijkheid geschaard van het ministerie van Buitenlandse Zaken, maar vanuit de gemeente werd ook meegewerkt aan de campagne. Mede aan de hand van interviews met personen die hebben meegewerkt wordt een beeld van de campagne geschetst.⁴⁰

39 Theresa Dunworth 'The Organization for the Prohibition of Chemical Weapons' in: Van Krieken & McKay (ed) *The Hague: Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 439-481. Aldaar 443.

40 Het betreft de volgende personen: Jan Hoekema was Directeur Politieke VN-zaken bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (1990-1994) en coördineerde vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken de kandidatuur; Bob Lagerwaard, Coördinator Cluster Internationale Organisaties bij de gemeente Den Haag, heeft zich beziggehouden met meerdere campagnes voor de aantrekking gouvernementele organisaties en werkte onder meer mee aan de campagne voor de OPCW, en lobbyist Rio Praaning Prawira Adiningrat (Dewe Rogerson Europe).

Een korte geschiedenis over chemische wapenvoering

Gedurende de eerste Haagse Vredesconferentie in 1899 werd al gesproken over een verbod op het wapengebruik van giftige en verstikkende gassen; pas in 1925, na de gruwelijkheden van de Eerste Wereldoorlog, werd het Genève Protocol gesloten dat het gebruik van bepaalde verstikkende en giftige gassen verbood, en biologische oorlogvoering beperkte. Een verbod op het toepassen van chemische wapens werd niet bereikt; over dit onderwerp zou nog decennialang worden gesproken.

Na de oprichting van de Verenigde Naties kwam het onderwerp chemische wapens langzaam steeds meer in de aandacht. In de eerste twintig jaar na de formatie van de VN concentreerde men zich met name op nucleaire wapens en werden voorstellen gemaakt voor algehele ontwapening. Deze voorstellen behelsden ook kwesties die gerelateerd waren aan chemische en biologische wapens. Aan het eind van de jaren zestig kwam er in toenemende mate aandacht hiervoor: de opstelling van een conventie voor de uitbanning van chemische wapens werd een belangrijk agendapunt bij de Conference on Disarmament in Genève.⁴¹

In 1968 stelde het Verenigd Koninkrijk voor dat de chemische en biologische wapenkwesties van elkaar gescheiden zouden worden en het land presenteerde vervolgens een voorstel voor een biologisch wapenverdrag. Ondanks aanvankelijke terughoudendheid in de Conference on Disarmament werd het verdrag in 1972 van kracht.⁴² Het verdrag limiteerde de toepassing van biologische en giftige wapens en was een aanvulling op het Genève Protocol. Er was

⁴¹ Ian R. Kenyon 'Why we need a chemical weapons convention and an OPCW' in: Ian R. Kenyon, Daniel Feakes (ed), *The creation of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons. A case study in the birth of an intergovernmental organization* (Den Haag 2007) 1-19. Aldaar 7. Theresa Dunworth 'The organization for the prohibition of chemical weapons' 443.

⁴² Kenyon 'Why we need a chemical weapons convention and an OPCW' 7. Destijds nog onder de naam Committee on Disarmament

geen definitief verbod op chemische wapens, maar het verdrag van 1972 was een belangrijk startpunt voor de discussie omtrent een chemisch wapenverdrag.⁴³

In 1980 besloot de Conference on Disarmament tot de oprichting van een *ad hoc* comité dat de kwesties moest definiëren die zich bij onderhandelingen over een conventie voor de uitbanning van chemische wapens zouden aandienen. Er werd nog niet onderhandeld over de opzet van een dergelijk verdrag. In 1984 kreeg het *ad hoc* comité een mandaat om te beginnen aan de formulering van een tekst voor een conventie.⁴⁴

Een cruciale gebeurtenis die de noodzaak van een conventie benadrukte, vond plaats in 1988 toen het Iraakse leger een gifgasaanval uitvoerde op de Koerdische stad Halabja. Hierbij kwamen duizenden mensen om het leven.⁴⁵ De internationale berichtgeving over deze aanval speelde een belangrijke rol in het mobiliseren van publieke steun voor een effectieve uitbanning van chemische wapens.⁴⁶ De tijd leek rijp voor een besluit. Een belangrijke factor die hieraan bijdroeg was dat de relatie tussen Verenigde Staten en de Sovjet-Unie verbeterde.⁴⁷ Tijdens de Koude Oorlog hadden zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie grote aantallen chemische wapens ontwikkeld; in 1989 en 1990 maakten de Verenigde Staten en Rusland bilaterale afspraken over de vernietiging van chemische wapens. In de jaren zeventig waren de landen ook al eens bijeengekomen en hadden zij aangekondigd dat zij bilaterale consultaties aangingen over het bezit van chemische wapens.⁴⁸ Het einde van de Koude Oorlog opende de deur naar een definitief verbod op chemische wapens.

⁴³ Kenyon 'Why we need a chemical weapons conventions and an OPCW' 8.

⁴⁴ Ibidem 9. *Ad Hoc* Working Group on Chemical Weapons.

⁴⁵ Dunworth 'The organization for the prohibition of chemical weapons' 444.

⁴⁶ Kenyon 'Why we need a chemical weapons convention and an OPCW' 8.

⁴⁷ Dunworth 'The organization for the prohibition of chemical weapons' 443-444. Dit wordt ook genoemd door Jan Hoekema. Bijlage: interview Jan Hoekema (Wassenaar, 2 maart 2012).

⁴⁸ Kenyon 'Why we need a chemical weapons convention and an OPCW' 9.

Vanaf de eerste maanden van 1990 werd er onderhandeld in Genève over een verdrag dat chemische wapens voorgoed zou verbieden. Pas op 3 september 1992 viel het uiteindelijke besluit over de tekst van de *Chemical Weapons Convention* (CWC). De *Organization for the Prohibition of Chemical Weapons* (OPCW) werd het uitvoerend orgaan van de CWC:

‘The States Parties to this Convention hereby establish the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons to achieve the object and purpose of this Convention, to ensure the implementation of its provisions, including those for international verification of compliance with it, and to provide a forum for consultation and cooperation among States Parties.’⁴⁹

In januari 1993 werd in Parijs de ondertekening van het verdrag gestart. Het in werking treden van de organisatie vereiste dat minimaal 65 landen de conventie zouden tekenen.

Den Haag werd verkozen als de stad waar de OPCW zou zetelen en in februari 1993 werd de Preparatory Commission, die het voorbereidende werk moest verrichten voor het in werking treden van de organisatie, opgezet. Het Provisionele Secretariaat van OPCW werd tijdelijk gehuisvest aan de Laan van Meerdervoort in Den Haag. In 1997 werd de conventie van kracht.⁵⁰ Op 20 mei 1998 werd het nieuwe hoofdkwartier door koningin Beatrix officieel geopend aan de Johan de Wittlaan, waar de OPCW vandaag de dag nog steeds gevestigd is.⁵¹

49 ‘Chemical Weapons Convention’ in: *OPCW: The legal texts* (2nd. Edition) (Den Haag 2009) 3-115. Aldaar 15.

50 ‘Chemical Weapons Convention. Background note’ in: *OPCW: The legal texts* (2nd. Edition) (Den Haag 2009) 3-115. Aldaar 3.

51 Dunworth ‘The organization for the prohibition of chemical weapons’ 440.

De campagne

‘The Twentieth Century saw the development of progressively more deadly and sophisticated chemical weapons. It has seen their use, with significant effect in a World War, in regional conflict and by terrorists. Several attempts have been made to regulate their use through international legal instruments.’⁵²

De ontwikkeling van een verbod op chemische wapens kent een lange geschiedenis en pas eind jaren tachtig kwam een akkoord in zicht. De Chemische Wapenconventie (CWC), waarover de onderhandelingen in 1992 succesvol werden afgerond, was de conclusie van dit verloop.⁵³

Omstreeks 1988 was er nog geen zekerheid of een verdrag er werkelijk zou komen, maar toch werd al nagedacht over praktische zaken, zoals de huisvesting van de beoogde organisatie die als uitvoerend orgaan van de conventie zou optreden.⁵⁴ In juni 1988 kondigde de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek in de Algemene Vergadering van de VN aan dat Nederland graag gastland wilde worden voor het verdragsorganisatie van het CWC.⁵⁵

Ook andere landen stelden zich kandidaat voor de zetel van de nieuwe organisatie. Genève en Wenen, twee voorname VN-steden, werden de concurrenten van Den Haag. Genève, waar het

52 Ian R. Kenyon ‘Why we need a chemical weapons convention and an OPCW’1.

53 Ibidem.

54 Daniel Feakes, Ian R. Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ in: Ian R. Kenyon, Daniel Feakes (ed), *The creation of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. A case study in the birth of an intergouvernemental organization* (Den Haag 2007) 21-39. Aldaar 23.

55 De aankondiging vond plaats tijdens de Derde Bijzondere Zitting over Ontwapening.

Palais des Nations was gevestigd, was wellicht op het eerste oog de meest geduchte tegenstander. De stad had een voorname positie bij de VN en de *Conference on Disarmament*, die het besluit zou nemen over het verdrag voor de uitbanning van chemische wapens, vergaderde in de stad. Wenen bleek, met de presentatie van het Oostenrijkse bod in februari 1990, ook een zware concurrent. De bieding die werd gedaan aan de organisatie was royaal en dit betekende impliciet dat het Nederlandse bod dus ook hoge toekenningen moest hebben, als het land de zetel van de organisatie wilde verkrijgen. Nederland moest nu besluiten of de kandidatuur werd voortgezet en het de competitie aanging met deze twee steden die aanvankelijk veel kansrijker leken.

Hoewel Genève en Wenen een prominente status hebben als VN-steden, kon Nederland zich beroepen op haar actieve rol bij de onderhandelingen over ontwapening. In tegenstelling tot de andere twee landen was Nederland een volwaardig lid van de *Conference on Disarmament*. Oostenrijk en Zwitserland waren slechts observerende leden en had geen inspraak in de besluitvorming.⁵⁶

Een campagneteam werd opgezet onder de leiding van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ook andere ministeries, de Rijksgebouwendienst en de gemeente Den Haag werden betrokken. Jan Hoekema, directeur Politieke VN-zaken bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, had een grote mate van verantwoordelijkheid binnen de campagnegroep. Terugkijkend op de campagne voor de OPCW stelt hij: ‘Waar we in de campagne erg op hebben ingezet, is de positie van Nederland en onze reputatie als gastland. Dit was omdat we in de gaten kregen dat we puur op cijfers en met goede aanbiedingen geen voorsprong zouden krijgen op Genève en Wenen, waar in zekere zin het geld niet op kon.’

Op 21 augustus 1990 werd door de Nederlandse vertegenwoordiger Hendrik Wagenmakers een concreet aanbod aan de organisatie gepresenteerd in de *Conference on Disarmament*. Het 24 pagina’s tellende bodboek richtte zich op het beeld van Den Haag als groene stad aan zee. In het eerste bodboek werd vastgesteld dat Nederland bereid was om de kosten van

⁵⁶ Feakes, Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 22.

de huisvesting van de Preparatory Committee en de organisatie, zodra deze in werking zou treden, voor aanzienlijke tijd op zich te nemen. Nederland zou ook de kosten dragen voor het interieur van de accommodatie.⁵⁷

Hoekema herinnert zich dat de financiële tegemoetkoming aan een internationale organisatie ook niet iets was dat in een begroting van het ministerie was meeberekend. ‘Het ministerie van Buitenlandse Zaken had eigenlijk geen geld beschikbaar hiervoor,’ stelt hij.⁵⁸ Het grote geldbedrag kwam van het ministerie van Economische Zaken, vanuit het Commissariaat voor Buitenlandse Investeringen in Nederland (CBIN). Er is ook nog een deel van het geld uit de Defensiebegroting gehaald.⁵⁹ In augustus 1990 had het ministerie van Defensie een bijdrage van maximaal 35 miljoen Nederlandse guldens aangekondigd. Deze bijdrage was niet bedoeld voor de campagne, maar zou worden toegekend voor de opzet van de organisatie in Nederland als de campagne succesvol was. Dit bedrag werd aangevuld met bijdrages van het ministerie van Economische Zaken (zes miljoen) en van de stad Den Haag (twee miljoen).⁶⁰

Bovenop deze bieding werden verschillende argumenten opgevoerd in de Nederlandse campagne die de voordelen van Den Haag ten opzichte van haar concurrenten benadrukten. Zo was vlakbij Den Haag het Prins Maurits Laboratorium gevestigd dat al sinds de jaren zeventig internationaal werd ingezet bij onderzoeken naar chemische wapenvoering.⁶¹ De nieuwe verdragsorganisatie zou gebruik kunnen maken van kennis en onderzoeksfaciliteiten wanneer zij in Den Haag werd gevestigd. Daarnaast was het vanaf de Nederlandse luchthaven Schiphol, waar 24 uur per dag kon worden gevlogen, mogelijk om veel verschillende bestemmingen voor inspecties te bereiken.

⁵⁷ Feakes, Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 25.

⁵⁸ Interview Jan Hoekema (Wassenaar 2 maart 2012”).

⁵⁹ Ibidem

⁶⁰ Feakes, Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 24.

⁶¹ Wenen beschikte ook over een kennisinstituut die in de campagne naar voren werd gebracht, te weten het Internationaal Atoomagentschap (IAEA).

Nadat het bodboek was gepresenteerd in de Conference on Disarmament, werden exemplaren rondgestuurd naar verschillende landen. Ieder land dat was vertegenwoordigd in de Conference on Disarmament mocht een stem uitbrengen in het besluit over de zetel van de organisatie. Om een overwinning te bewerkstelligen moest het Nederlandse campagne-team een internationale lobby voeren. De Nederlandse regering nam hiervoor een professionele lobbyist aan.⁶² In september 1991 stelde Rio Praaning (van consultancy bureau Dewe Rogerson Europe) een strategisch plan op om support te krijgen voor Haagse kandidatuur bij de delegaties in de Conference on Disarmament. Sleutel van deze strategie was de zogenaamde G-21 landen aanspreken. Dit waren landen die aan het begin stonden van een snelle economische ontwikkeling. De Nederlandse delegatie in Genève had al een goede band met veel van deze landen.⁶³ De aandacht ging dus uit naar mogelijke partners die wellicht in eerste instantie niet door de Nederlandse regering als voorname prioriteit werden beschouwd.

‘Ik herinner me het eerste gesprek dat ik voerde met minister-president Ruud Lubbers. ‘Hij vroeg aan mij het volgende: “meneer Praaning, u gaat toch wel zorgen dat wij de stem van de Verenigde Staten krijgen?” Dat werd heel belangrijk gevonden, maar ik vroeg aan dhr. Lubbers of hij wel wist hoeveel stemmen de VS mocht uitbrengen. “Volgens mij is dit een strikvraag,” zei hij toen. “Waarschijnlijk maar een.” Zijn antwoord was correct. Konden we met die ene stem winnen? Daar was dus al heel veel mee gezegd.’ (Rio Praaning, 24 april 2012)⁶⁴

62 Rio Praaning Prawira Adiningrat, directeur van het Brusselse kantoor van Dewe Rogerson, werd gepresenteerd als de adviseur van Nederland in de campagne.

63 Daniel Feakes, Ian R. Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 27.

64 Interview Rio Praaning (Brussel 24 april 2012).

In de lobby werd ook het multiculturele en tolerante karakter van de Nederlandse samenleving naar voren gebracht.⁶⁵ Daarbij werd specifiek vermeld dat Den Haag beschikte over 27 moskeeën. Veel van de G21 landen waren islamitisch en de hoeveelheid islamitische gebedshuizen in de stad kon dus worden gebruikt als een *selling point* van Den Haag.⁶⁶

In 1991 nam de lobby een hoge vlucht. In augustus van dat jaar werden de voorzitters van verschillende delegaties van de Conference of Disarmament uitgenodigd om naar Den Haag te komen. Wederom werden de praktische voordelen van Den Haag ten opzichte van de andere kandidaten benadrukt. Een hoogtepunt van de bijeenkomst was bijvoorbeeld een bezoek aan het Prins Mauritslaboratorium. Behalve de nabijheid van dit zeer gerenommeerde instituut op het gebied van technologie en chemie, werd ook een tweede praktisch voordeel van Nederland als gastland tijdens dit bezoek benadrukt. De genodigden vlogen namelijk via de luchthaven Schiphol. De piloot van het vliegtuig werd geïnstrueerd om bij het terugvliegen om te roepen dat er ‘haast’ was omdat na zeven uur ’s avonds namelijk niet meer gevlogen mocht worden op de luchthaven van Genève. Dat had een doel: ‘iedereen in het vliegtuig had meteen door wat voor burgerlijk en klein vliegveld Genève had.’⁶⁷

In 1992 werd de voorzitter van de Duitse delegatie, Ambassadeur von Wagner, aangewezen door de Conference on Disarmament als hoofd van het *ad hoc* comité dat de onderhandelingen over een verdrag tegen chemische wapenvoering moest afronden. De Pakistaanse ambassadeur Ahmad Kamal werd benoemd tot *Friend of the Chair* die verantwoordelijk was over de besluitvorming met betrekking tot de zetel van de OPCW. Op 12 maart werd naar de landen die zich kandidaat stelden voor de zetel een questionnaire van 92 vragen opgestuurd. Op 28 april werden de antwoorden van Oostenrijk, Zwitserland en Nederland ingediend bij het *ad hoc* comité.⁶⁸

65 Daniel Feakes, Ian R. Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 27.

66 Interview Praaning. (Brussel 24 april 2012).

67 Interview Rio Praaning (Brussel 24 april 2012).

68 Daniel Feakes, Ian R. Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 27.

Op 8 en 9 mei 1992 werd in Den Haag het symposium *OPCW: the first five years* gehouden. Deze bijeenkomst voor de delegaties van de Conference on Disarmament vond plaats in de Ridderzaal.⁶⁹ Ook de andere landen die kandidaat waren, hielden dergelijke conferenties in de stad die zij voordroegen. Op 18 mei presenteerde ambassadeur Hendrik Wagenmakers in de Conference on Disarmament een nieuw bodboek, getiteld *The Hague: For All Practical Purposes*. Dit bodboek bevatte een meer gespecificeerde omschrijving van het bod aan de organisatie.⁷⁰ In de volgende bewoording werd het bod samengevat: ‘The offer includes free housing as well as free office. Furniture and equipment during the five “preparatory” years and during the three “full implementation” years.’⁷¹ In het bodboek werd ook de voorgestelde locatie voor de ‘Vredestoren’ waarin OPCW zich zou vestigen, beschreven (een andere locatie werd later gekozen).⁷²

De betrokkenheid van de gemeente Den Haag

‘The Netherlands Government has always been actively involved in the CW negotiations and has made substantial contributions to the progress of the negotiations, e.g. by conducting several studies of a technical, organizational and legal nature and by organizing trial inspections at industrial and military facilities.’⁷³

69 Bob Lagerwaard ‘the Hague in the world – the world in The Hague’ 54.

70 Feakes, Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 28.

71 ‘The Hague: For all practical purposes. Bidbook II’ Departement Buitenlandse Zaken (Den Haag, 1992) 3.

72 K Feakes, Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 28.

73 ‘The Hague: For all practical purposes. Bidbook II’ 5.

Het is het eerste punt van het bodboek dat in mei 1992 werd gepresenteerd. Voordat op 19 juni het besluit genomen zou worden over de conventie en de plaats waar de organisatie zich zou vestigen, werden de drie landen verzocht om op 2 juni hun bod te presenteren in Genève. De Haagse burgemeester Ad Havermans, bijgestaan door wethouder Economische Zaken Constant Martini en Marius van Zelm, directeur van het Prins Maurits Laboratorium presenteerden het Nederlandse bod.⁷⁴ Hun aanwezigheid tijdens de presentatie kan worden gezien als een illustratie van de betrokkenheid van het Haags gemeentelijke bestuur. De gemeente droeg bovendien financieel bij aan de kosten voor de komst van de OPCW.

De medewerking van Havermans wordt bevestigd door de destijds aanwezige personen bij de campagne. ‘De toenmalige burgemeester Havermans was erg enthousiast en gaf ook persoonlijke bestuurlijke *commitment* aan de kandidatuur,’ stelt Jan Hoekema.⁷⁵ Ook lobbyist Rio Praaning uit lof over de rol van de burgemeester: ‘Ik moet zeggen dat één van de helden van het dossier burgemeester Ad Havermans was. Hij heeft op meerdere momenten de moed gehad om te doen wat nooit eerder was gedaan. Hij durfde een positie in te nemen, die nog nooit eerder door een burgemeester was ingenomen.’⁷⁶

Volgens Praaning was de persoonlijke steun van Havermans aan de kandidatuur de reden dat de campagne werd voortgezet in een periode dat het twijfelachtig was of Nederland wel verder moest gaan. In 1991 groeide de twijfel of Nederland de kandidatuur moest voortzetten. ‘De minister wilde zich terugtrekken, maar Havermans heeft toen laten weten dat Den Haag wel door wilde. Hij heeft ervoor gepleit dat de formele kandidatuur in ieder geval niet werd ingetrokken’, aldus Praaning.⁷⁷

De Nederlandse regering besloot vanuit financiële overwegingen het contract met Dewe Rogerson op te zeggen. De gemeente Den Haag wilde Praaning als adviseur blijven betrekken en

74 Feakes, Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 29.

75 Interview Jan Hoekema (Wassenaar, 2 maart 2012)

76 Interview Rio Praaning (Brussel 24 april 2012)

77 Ibidem.

besloot, nadat het ministerie van Buitenlandse Zaken het contract met Dewe Rogerson had beëindigd, een bilateraal contract met het consultancy bureau af te sluiten.

‘Ik was ingehuurd door het ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ik werd vanaf een zeker moment door de gemeente Den Haag betaald. Het werd dus overgenomen door de gemeente. Later heeft het ministerie het weer op zich genomen, maar gedurende een bepaalde periode heeft alleen de gemeente meebetaald aan de activiteiten.’(Rio Praaning, Brussel 16 april 2012) ⁷⁸

Het is opmerkelijk dat de gemeente dit wilde bekostigen, terwijl het economisch slecht ging met Den Haag. Het toont aan dat Havermans de campagne als een investering voor de stad beschouwde. Dit wordt ook door Ian R. Kenyon en Daniel Feakes beschreven: ‘the city of the Hague, which was at that time in a difficult economic situation with high unemployment and the finances of the City itself in bad state, enthusiastically supported the project. The feeling in City Hall was that an increase in the number of international organizations in The Hague could involve both prestige and economic benefits. However, the city could make only a token financial contribution.’⁷⁹

In de gemeentepolitiek was in deze periode tevens weinig aandacht voor intergouvernementele organisaties en de internationalisering van de stad. Beleidsprogramma’s uit deze periode benadrukten met name de sociaaleconomische status waarin de stad verkeerde. In het beleidsprogramma van 1990 tot 1994 bijvoorbeeld staan geen verwijzingen naar in-

⁷⁸ Interview Rio Praaning (Brussel 24 april 2012). Deze beweringen zijn aan de hand van bronnen in het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken geverifieerd.

⁷⁹ Feakes, Kenyon ‘How and why OPCW came to The Hague’ 24.

ternationalisering.⁸⁰ Ook in het latere beleidsprogramma *Nieuwe impulsen voor Den Haag* (1994-1998) wordt over dit onderwerp nauwelijks gerept. Wat wel wordt vermeld, is dat wordt ingezet op de bevordering van de congresfunctie ter bevordering van het internationaal vestigingsklimaat.⁸¹

Vanuit de gemeente was met name één man nauw betrokken bij de campagne. Bob Lagerwaard kwam in 1991 als beleidsmedewerker bij de gemeente Den Haag. Vrij kort daarop raakte hij betrokken bij de campagne en vertegenwoordigde hij de gemeente in de campagnegroep. Volgens Lagerwaard speelde de komst van de OPCW noch in de gemeentepolitiek noch op ambtelijk niveau. ‘Ik heb destijds veel in mijn eentje gedaan, met medeweten en goedkeuring van superieuren.’⁸² Volgens Lagerwaard is pas sinds de laatste vijf jaar binnen de gemeente veel aandacht voor de werving en huisvesting van internationale organisaties.⁸³ Op ambtelijk niveau hield Lagerwaard zich gedurende de jaren negentig bezig met internationale kwesties in Den Haag. Ook was hij betrokken bij latere campagnes voor de aantrekking van intergouvernementele organisaties, waaronder het Internationaal Strafhof in 1998.

Besluit

Op 19 juni werd officieel bekend dat ‘the seat of the headquarters of the organisation shall be The Hague, Kingdom of the Netherlands.’ De lobby was succesvol geweest en de stad die aanvankelijk de kleinste speler in de competitie leek, had gewonnen. Vijf jaar later (20 mei 1997) werd het hoofdkantoor van de OPCW in Den Haag officieel geopend.

⁸⁰ Beleidsprogramma 1990-1994. Archief gemeentebestuur ‘s Gravenhage (1953-1990) inventarisnummer 1571.

⁸¹ Beleidsprogramma 1994-1998. Nieuwe impulsen voor Den Haag. Gemeentearchief ‘s Gravenhage HGA bibliotheeksignatuur 18Cb111. blz. 10.

⁸² Interview Bob Lagerwaard (Den Haag, 11 januari 2012).

⁸³ Ibidem.

Intergouvernementele organisaties zoals de OPCW hebben een uitwerking op het belang van Den Haag in internationaal perspectief. Door de aanwezigheid van de OPCW in Den Haag wordt de stad geassocieerd met *international security*, een term die misschien niet direct verbonden is aan de positionering van Den Haag als internationale stad van vrede en recht, maar die hier – zo zal in de volgende hoofdstukken worden uitgelegd – wel degelijk past. Het besef dat Den Haag zich wellicht een stadsimago kon aanmeten genoot binnen de Haagse gemeentepolitiek geen aandacht, maar wel werd al in het begin van de jaren negentig betrokkenheid getoond bij de werving van internationale organisaties. In het volgende hoofdstuk zullen we ingaan op het ontstaan van een besef dat naast de betrokkenheid bij internationale campagnes, de gemeente zich ook kon inzetten voor een duidelijke positionering van Den Haag. Dit besef ontstond pas halverwege de jaren negentig bij de bovenlaag van de gemeentelijke politiek.

De langzame opkomst van een stadsimago

In 1994 betitelde de toenmalige VN Secretaris-Generaal Boutros Boutros Ghali Den Haag als de *legal capital of the UN*. Dit predicaat werd later door burgemeester Wim Deetman verbasterd naar *legal capital of the world*.⁸⁴ Sinds 2006 concentreert de gemeente zich op het bewerkstelligen van een eenduidig stadsimago.⁸⁵ Dit beeld wordt zowel naar buiten toe uitgedragen als binnen de Haagse gemeenschap gestimuleerd.

Gebeurtenissen in het verleden en historische figuren kunnen worden aangehaald ter bevestiging van het stadsimago. Zo wordt verwezen naar Hugo de Groot, die in de stad leefde, en naar de Haagse Vredesconferenties die onderbouwen dat Den Haag ook in het verleden een rol als een stad van vrede en recht vervulde. Op deze manier is het stadsimago van Den Haag te vergelijken met het ontstaan van tradities, waarbij vaak wordt beweerd dat ze stammen uit een ver verleden maar die in werkelijkheid recent zijn ‘uitgevonden’. Historicus Eric Hobsbawm beschreef deze uitgevonden tradities als volgt: ‘Invented tradition is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.’⁸⁶

Ten aanzien van Den Haags rol als internationale stad van vrede en recht gaat het om een traditionele positie en niet om een traditie in de zin van symbolieken of handelingen, zoals feestdagen en rituelen, die continuïteit met het verleden impliceren. Het is de vraag of in het

84 Over deze predicaten van Den Haag. Zie: F.A. Nelissen ‘The Hague, International city – UN City – City of peace and international justice: onward to 2015!’ in: David Vriesendorp, Frans A. Nelissen en Michail Wladimiroff (ed) *The Hague legal capital? Liber in honorem W.J. Deetman* (Den Haag 2008) 23- 30. Aldaar 23-24.

85 Cohen ‘In de Haagse trams moet meer Engels klinken’ 18.

86 Eric Hobsbawm ‘Introduction:Inventing traditions’ in: Eric Hobsbawm, Terence Ranger (ed.) *The invention of tradition* (New York 2012, eerste druk 1983) 1-14. Aldaar 1.

geval van de ontwikkeling van imago ook gesproken kan worden van invention of tradition. Dat het concept rekbaar is, werd recentelijk aangetoond in de bundel *Van Torentje tot Trêveszaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof*, die werd samengesteld door Henk te Velde en Diederick Smit. In de inleiding schrijft Te Velde dat bij zowel het gebruik als de bouw van de gebouwen aan het Binnenhof een element van uitvinding van traditie zichtbaar is. Zo legt hij onder andere uit dat het Torentje waar de minister-president kantoor houdt pas sinds de jaren negentig deze functie heeft gekregen ondanks dat dit als een traditie wordt beschouwd.⁸⁷

Het beeld van een internationale stad van vrede en recht kan kortom worden verbonden aan de historie van de stad, maar dit betekent niet dat Den Haag van oudsher het stadsimago heeft uitgedragen. Het besef dat dit imago kon bijdragen aan positieve ontwikkeling van de stad, kwam op vanaf het burgemeesterschap van Wim Deetman.

In 1993 werd door de VN Veiligheidsraad besloten tot de oprichting van een *ad hoc* tribunaal ter berechting van oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en genocide in voormalig Joegoslavië. Op de Balkan had vanaf het begin van de jaren negentig een heftige oorlog gewoed en in het voorjaar van 1993 werd door de Veiligheidsraad geoordeeld dat de internationale vrede en veiligheid in de regio zwaar waren geschonden. Voor het eerst sinds de naoorlogse Neurenberg en Tokyo tribunalen werd er een nieuw internationaal tribunaal opgezet. Op 25 mei 1993 werd met Resolutie 827 het Joegoslavië Tribunaal (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, ICTY) opgezet in Den Haag.⁸⁸

87 Henk te Velde 'Inleiding. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof' in: Henk te Velde en Diederick Smit (ed) *Van Torentje tot Trêveszaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof* (Den Haag 2011) 9-21. Aldaar 15-16. Te Velde schrijft 'In de late negentiende eeuw werd voor de nieuwbouw aan de Hofvijver vleugel dan ook gekozen voor een neorenaissancestijl, waardoor hier (zoals op zoveel plaatsen in de negentiende eeuw) een element van constructie of uitvinding van een traditie zichtbaar werd.' En: 'Het begrip Torentjesoverleg dook pas op tijdens Lubbers' derde kabinet in 1992 in de dagbladen op, en zelfs het woord 'Torentje' verscheen er pas in 1990.'

88 Kelly Askin 'The ad hoc international criminal tribunals/ICTY' in: Van Krieken McKay (ed.) *The Hague. Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 276-315. Aldaar 278.

De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties wees in september elf rechters aan die twee maanden later werden geïnaugureerd in Den Haag. Het Joegoslavië Tribunaal moest – in tegenstelling tot de Neurenberg en Tokyo tribunalen waarbij het zogenaamde 'overwinnaarsrecht' werd toegepast – een internationale visie op vrede en recht uitstralen over de rechtsgang en uitspraak van de vonnissen.⁸⁹

Het besluit om Den Haag te kiezen als zetelplaats kwam vanuit de VN-top. Het tribunaal moest vanwege het gebrek aan veiligheid in het gebied in het buitenland worden gevestigd en Nederland werd verzocht om het Tribunaal te huisvesten. Aanvankelijk stelde de Nederlandse regering zich terughoudend op jegens de komst van het Joegoslavië Tribunaal. 'Men was beducht dat er grote aantallen oorlogsmisdadigers, die voor het gerecht zouden komen, na veroordeling hier zouden moeten blijven. Dat zou ruimtelijke en veiligheidsproblemen geven, hoge kosten. Maar VN Secretaris-Generaal Boutros Boutros Ghali persisteerde dat het Den Haag moest worden.' (Wim Deetman, 16 april 2012)⁹⁰

Op 19 juli 1994 werd een *headquarters agreement* gesloten tussen het Tribunaal en het Koninkrijk der Nederlanden.⁹¹ De aanwezigheid van verschillende juridische instituten, met name het Internationaal Gerechtshof dat het belangrijkste juridische orgaan van de VN is, heeft waarschijnlijk een rol gespeeld bij de keuze voor Den Haag. De stad had in internationaal perspectief een zekere reputatie op het gebied van internationaal recht. Naast internationale hoven en tribunalen, waren het ook de (post)academische instellingen, zoals de Haagse Academie voor Internationaal Recht, die bijdroegen aan deze erkenning. De stad geniet bekendheid bij rechtsgeleerden en juristen over de hele wereld: jaarlijks volgen honderden veelbelovende rechtenstudenten vakken over internationaal recht en internationaal privaatrecht aan de Haagse Academie, die sinds 1923 is gevestigd in het Vredespaleis.⁹² Ook VN-Secretaris

89 Askin 'The ad hoc international criminal tribunals/ICTY' 278.

90 Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

91 Askin 'The ad hoc international criminal tribunals/ICTY' 282

92 Yves Daudet 'The city of The Hague and the Academy of International Law' in: Vriesendorp, Nelissen, Wladimiroff (ed) *The Hague legal capital? Liber in honorem W.J. Deetman* (Den Haag 2008) 119-126. Aldaar 121. Behalve de Haagse Academie van Internationaal Recht kent Den Haag bovendien ook andere we-

Boutros Ghali had aan de Haagse Academie voor Internationaal Recht de gerenommeerde *summercourse* gevolgd als student.

De vestiging van het Joegoslavië Tribunaal en de betiteling van Den Haag als legal capital van the UN toont aan dat Den Haag een reputatie had op het gebied van internationaal recht. Deze beeldvorming bood een ondergrond voor de ontwikkeling van een eenduidig stadsimago gebaseerd op de begrippen vrede en recht, maar het is de vraag in hoeverre men in Nederland zich destijds bewust was van deze positie.

Hoewel de aandacht voor de ontwikkeling van een stadsimago, gestoeld op ‘vrede’ en ‘recht’ groeide in de gemeentelijke politiek, mag de mate waarin dit gebeurde moet niet worden overschat: slechts een klein aantal mensen in de gemeente hielden zich bezig met internationale organisaties. Een stadsimago had bovendien nog geen erkenning binnen de Haagse gemeenschap gevonden. In het verloop van dit hoofdstuk zullen we de persoonlijke visie belichten van toenmalig burgemeester Wim Deetman die hierbij een belangrijke persoonlijke rol heeft gespeeld. In navolging hiervan wordt bekeken in hoeverre een stadsimago aandacht verwierf in de algehele gemeentepolitiek.⁹³

tenschappelijke instellingen op het gebied van internationaal recht, vrede en veiligheid, zoals het T.M.C. Asser Instituut en Clingendael Instituut dat gespecialiseerd is in internationale relaties. Sinds 2004 zijn alle academische en wetenschappelijke instituten geschaard onder de paraplu van de Haagse Academische Coalitie.

93 Nellissen ‘The Hague, International city –UN City – City of peace and international justice: onward to 2015!’ 24.

Wim Deetman

Deetman wordt gezien als de handhaver van de stad, de man die de stad op orde heeft gebracht. Maar zijn grootste verdienste is zonder twijfel het op de kaart zetten van Den Haag als internationale stad van recht en vrede. De afgelopen tien jaar hebben tal van internationale instanties hun weg gevonden naar de stad waar het Vredespaleis staat. Het levert werk op (drie werknemers op iedere expat) én het kabinet lijkt sneller bereid tot investeringen om de concurrentie met VN-steden als Genève en Wenen aan te gaan.⁹⁴

Wim Deetman wordt vaak genoemd als de persoon die een leidende rol had in de ontwikkeling van het stadsimago van Den Haag. Dit komt ook naar voren in het bovenstaande citaat. Deetman wist als burgemeester een brug te slaan tussen de internationale organisaties en de Haagse gemeenschap. Voormalig wethouder Jetta Klijnsma vertelt in een interview aan de *AD/Haagse Courant*: ‘Als burgemeester is hij er voor alle Hagenaars. Of hij nou in Transvaal of Marlot opduikt, overal maakt hij makkelijk contact en spreekt hij de taal van de mensen.’ Top ambtenaar bij het ministerie van Buitenlandse Zaken Edmund Wellenstein, die verantwoordelijk was voor de voorbereidingen voor de komst van het Internationaal Strafhof, zegt over Deetman in het artikel: ‘Voor de internationale organisaties kun je echt geen betere ambassadeur vinden.’⁹⁵

94 Marc Konijn, Maarten Brakema ‘Profiel tien jaar Wim Deetman. Als terriër voor zijn stad’ in: *AD Haagse Courant* (2 december 2006) 12.

95 Ibidem.

In 1996 werd Deetman, voorzitter van de Tweede Kamer en oud-minister van Onderwijs en Wetenschap, benoemd tot burgemeester van Den Haag. De stad verkeerde nog in de naweeën van haar economisch dieptepunt en had in 1994 een artikel-12 status verkregen. Ondanks de toewijzing van de zetel van de OPCW in 1992 en de komst van het Joegoslavië Tribunaal in 1993 was er bij de gemeente Den Haag weinig aandacht voor de internationalisering van de stad. Na zijn aantreden besloot Deetman, evenals zijn voorganger Havermans, een actieve betrokkenheid te tonen bij de werving van internationale organisaties in Den Haag. Daarnaast vond Deetman het, naar eigen zeggen, belangrijk dat een eenduidige beeld van de stad weerklink vond binnen de Haagse gemeenschap:

‘Ik vond als burgemeester dat, als je de problemen in de stad wilde tegengaan, er iets van een gedeelde identiteit moest worden ontwikkeld. Iets wat de inwoners zou aanzetten om zich voor de stad in te zetten en trots te zijn op Den Haag. Maar wat? Het moet iets zijn dat duurzaam is. Niet een slogan dat slechts een paar jaar opgaat. Het moest iets zijn wat andere steden in Nederland niet hebben. Het moest misschien zelfs iets zijn dat uniek was in de wereld. Dat was hoog gegrepen. Maar het moest iets zijn waarvan mensen dachten: “ja, dat is Den Haag.”’⁹⁶

De persoonlijke inzet van Deetman is geprezen door zowel lokale politici en ambtenaren als nationale en internationale politici. In 2008, toen hij aftrad als burgemeester, verscheen er een bundel ter ere van zijn inzet. Voormalig minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen onderschrijft hierin de rol van Deetman bij de campagnes en ontwikkeling van het internationale karakter.

⁹⁶ Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

‘As a major of the Hague, Wim focused not only on local politics, but also on the implementation of Dutch foreign policy. By that I mean that he helped to make The Hague the embodiment of the constitutional obligation to promote the development of the international legal order. He took advantage of the fact that the Permanent Court of Arbitration (1902) and the International Court of Justice (1946) were established in The Hague to build systematically on the city’s reputation as legal capital of the world. Together with successive Dutch governments, he worked to attract prestigious legal institutions such as the International Criminal Tribunal for former Yugoslavia and the Appeals Chamber of the International Criminal Tribunal for Rwanda, thus putting the city back on international stage.’⁹⁷

De punten die Verhagen noemt, hebben te maken met de implementatie van het Nederlands buitenlands beleid en de constitutionele plicht om de ontwikkeling van internationaal recht te stimuleren. Deetman beredeneerde als burgemeester met oog op de stad en voorzag de voordelen die de ontwikkeling van een duidelijk stadsimago konden hebben voor Den Haag.

Enerzijds moest het aanzien van Den Haag als internationale stad van vrede en recht worden bevorderd, anderzijds droeg de komst van nieuwe internationale organisaties bij aan de lokale economie. De ontwikkeling van het stadsimago had bovendien volgens Deetman ook een naar binnen gekeerd doel: verbondenheid met de stad stimuleren. De sociale verdeeldheid die Den Haag kenmerkte in de jaren negentig, behoefde een eenduidig stadsimago om rechtgetrokken te worden: ‘Het was mijn opvatting dat er in stedelijke gebieden iets moet zijn van een gedeelde identiteit onder de bevolking. In Amsterdam en Rotterdam heb je dat, maar in Den Haag eigenlijk niet. Den Haag was de meest gesegregeerde gemeenschap in Nederland.’

⁹⁷ Maxime Verhagen ‘The Hague’s contribution to peace and justice’ in: David Vriesendorp, Frans A. Nelissen en Michail Wladimiroff (ed) *The Hague legal capital? Liber in honorem W.J. Deetman* (Den Haag 2008) 11-14. Aldaar 11.

Volgens Deetman was het aanzien van Den Haag bij de lokale gemeenschap laag was en dit belemmerde de inzet van de inwoners om zich in te zetten voor de ontwikkeling van de stad: ‘Een stadsbestuur kan niet alles alleen. In een vrije open samenleving heb je ook de burgerzin van de bewoners nodig. We hadden grote financiële problemen, dus waarom zouden inwoners trots zijn op hun stad? Dat is een vraag waar een burgemeester zich mee bezig moet houden.’⁹⁸ De uitspraken van Deetman passen bij uitspraak over een marketinggericht stedelijk ontwikkelingsbeleid van Jan Buursink in *Steden in de markt: Het elan van citymarketing*: ‘Het sterkste product van een stad zijn uiteindelijk de mensen die zich inzetten voor hun stad. Het ontwikkelen van een *civic culture* mag daarom als een hoofddoelstelling van het stedelijk ontwikkelingsbeleid worden beschouwd.’⁹⁹

Behalve internationale organisaties, vormden ook de postacademische instellingen een belangrijke pijler voor de beeldvorming van Den Haag.

‘Je moet niet het effect onderschatten van het feit dat er ieder jaar honderden studenten naar Den Haag komen voor de *summercourses* van de Haagse Academie. Studenten krijgen hier een goede opleiding en daarom is het niet vreemd dat alumni later bedenken dat de ontwikkeling van het recht bij Den Haag past. Voor Den Haag is het dus relevant om hier die onderwijsinstellingen te hebben. Dat creëert voor ons ook ambassadeurs. Mensen die later zeggen “daar heb ik geleerd en mede daardoor ben ik nu wie ik ben.” Dat element is cruciaal!’ (Wim Deetman, 16 april 2012)¹⁰⁰

98 Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

99 Jan Buursink *Steden in de markt: Het elan van citymarketing* (Muiderberg 1991) 13-14.

100 Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

Naast de postacademische instellingen, zoals de Haagse Academie en Instituut Clingendael, werd in 1999 de campus Den Haag van de Rijksuniversiteit Leiden opgericht met steun van de gemeente Den Haag. In 2011 werd de campus een officiële faculteit van de universiteit. ‘Ik ben van mening geweest dat je in Den Haag concrete dingen moet organiseren op het gebied van postacademisch onderwijs op topniveau. Dat betekent investeren in opleidingen en onderzoek op hoog niveau,’ aldus Deetman.¹⁰¹ De opleidingen die aan de campus worden gegeven, sluiten aan bij het imago van internationale stad van vrede en recht. In de omschrijving van de studies die in Den Haag aan de campus worden gegeven zijn justice, governance en security sleutelwoorden.¹⁰²

‘De gemeente Den Haag heeft hierin geïnvesteerd. Dat was uniek, want er waren tot dan geen andere gemeentes in Nederland die investeerden in hoger onderwijs. Den Haag heeft dat wel gedaan, maar ik moest het college van B&W en de gemeenteraad overtuigen. Om goede opleidingen te realiseren, moet worden geïnvesteerd. [...] De nadruk op onderwijs was een succes en in academische kringen buiten Nederland werd opgemerkt dat er iets bijzonders aan de gang was in Den Haag. Dit gebeurde niet in andere VN steden, zoals Genève en Wenen.’
(Wim Deetman, Den Haag 16 april 2012)¹⁰³

101 Interview Wim Deetman (“Den Haag 16 april 2012).

102 <http://campusdenhaag.leiden.edu/organisation/mission/history.html> 28 mei 2012. De omschrijving op de website luidt als volgt: ‘Contributing to the unique identity of The Hague as the International City of Justice and Governance, Campus The Hague specialises in academic and post-academic training on (international) law, political science and public administration in close cooperation with the respective faculties of Leiden University. Later the scope of Campus the Hague has been broadened to the field of Safety and Security, Terrorism and Counter-Terrorism Studies, Social History, Urban Studies and Multilevel Governance.’

103 Interview Wim Deetman (Den Haag, 16 april 2012).

De gemeentelijke politiek na 1996

Het imago van internationale stad van vrede en recht, bestond in 1993 nog niet.¹⁰⁴ In gemeentelijke politiek ontwikkelde, met de komst van Deetman als burgemeester, geleidelijk de aandacht voor het stadsimago. Den Haag was inmiddels de vestigingsplaats van verscheidene internationale organisaties en dit was een belangrijke fundering waarop het imago in de toekomst kon bouwen.

Door de komst van het Joegoslavië Tribunaal naar Den Haag nam de internationale aandacht voor Den Haag toe. In een onderzoek van de gemeente naar de buitenlandse berichtgeving over Den Haag tussen 2006 tot 2009 werd geconcludeerd dat de aanwezigheid van internationale hoven en de permanente stroom berichten over de processen die daar spelen, ertoe hadden geleid dat de naam van de stad Den Haag vaak als synoniem werd gebruikt voor internationale rechtspraak.¹⁰⁵ De werkzaamheden van het Joegoslavië Tribunaal trokken in de afgelopen jaren met name de aandacht van de internationale media. De arrestatie van de Servische president Slobodan Milosevic in 2001 en zijn overlijden in 2006 zorgde voor veel berichtgeving over het Joegoslavië Tribunaal en daarmee kwam Den Haag ook wereldwijd in het nieuws. Ook rond 2008 was er veel media-aandacht voor Den Haag door de arrestatie van voormalig politiek kopstuk Radovan Karadzic.¹⁰⁶

De beeldvorming bleef overigens niet beperkt tot de relatie tussen de stad en de internationale rechtsorde, maar ook veiligheid (*security*) werd onderdeel. Ook verschillende organisaties op het gebied van internationale veiligheid, waaronder de OPCW, vestigden zich in Den Haag. Zo werd na de komst van het Joegoslavië Tribunaal in 1995 ook de European Drugs Unit (EDU) in Den Haag geplaatst. Het zou later onder de hoede komen van de internationale

104 Dit wordt bevestigd door verschillende personen die destijds werkzaam waren bij de gemeente of bij het ministerie van Buitenlandse Zaken.

105 'Den Haag in de buitenlandse media 2009' Gemeente Den Haag (februari 2010) 1.

106 'Den Haag in de buitenlandse media 2009' Gemeente Den Haag (februari 2010) 10.

organisatie Europol dat verantwoordelijk was voor de wetshandhaving binnen de Europese Unie. Deze organisatie trad in 1999 in werking, nadat alle leden van de EU de conventie van de organisatie hadden ondertekend en geratificeerd.¹⁰⁷ In de jaren daarna nam de aandacht in de gemeente voor het thema security toe: 'Er zijn tal van activiteiten rondom het thema veiligheid waar het bedrijfsleven in hoge mate in is geïnteresseerd. *Peace and justice* zijn termen waar je niet dogmatisch mee om moet gaan,' aldus Deetman.¹⁰⁸

De werving en vestiging van internationale organisaties had een positief effect op de lokale economie van Den Haag. Pas na 2005 werd de positionering van Den Haag als internationale stad van vrede en recht onderdeel van het gemeentelijk beleid, maar al in een vroeg stadium groeide het besef dat de komst van internationale organisaties economisch voordeel kon opleveren voor de gemeente Den Haag. 'Er kwam meer en meer aandacht voor internationalisering, omdat men de kansrijkheid wel zag van Den Haag als internationale stad,' aldus oud-wethouder Economische Zaken en Personeel Bas Verkerk. Verkerk werd in 1996 wethouder bij de gemeente Den Haag en als portefeuillehouder van Economische Zaken en Personeel was hij in het college van B&W verantwoordelijk voor de coördinatie van en samenhang in internationale zaken. Hij voorzag, naar eigen zeggen, de financiële voordelen van het stadsimago van internationale stad van vrede en recht. 'Er was een goede aanzet en ik heb destijds gezegd dat dit de belangrijkste economisch strategie van de Den Haag moest worden.'¹⁰⁹

In 2004 was de algemeen gevolgde schatting, dat de "spin-off" van de internationale organisaties ongeveer één indirecte gecreëerde baan betekende op iedere directe gecreëerde arbeidsplaats. Er werd besloten om een kwantitatief onderzoek te laten uitvoeren door een onderzoeksbureau naar de juistheid van deze stelregel.¹¹⁰

107 Eyffinger *The Hague. International centre of justice and peace* 115.

108 Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

109 Interview Bas Verkerk (Delft 22 februari 2012).

110 'Den Haag, residentie van recht en vrede De uitbouw van Den Haag als stad van internationale en juridische organisaties. Een actieprogramma voor de periode 2005-2006' Gemeente Den Haag 10.

Vanaf 2005 is er concreet onderzoek verricht naar de economische impact van de aanwezigheid van internationale organisaties in de stad. Internationale organisaties, ambassades en internationale bijeenkomsten en evenementen leverden inkomsten en werkgelegenheid op. De bestedingen van de internationale organisaties en de medewerkers was een impuls voor de lokale economie. Uit onderzoek bleek dat bij internationale organisaties in Den Haag meer dan 12.000 mensen werkten waarvan 30 procent van de functies werd bekleed door Nederlanders. De totale waarde van bestedingen van internationale organisaties, berekend over 2004, bedroeg 737 miljoen euro; de medewerkers besteedden 550 miljoen euro aan goederen en diensten. De indirecte werkgelegenheid die het opleverde was tevens ruim 12.000 banen, uiteraard het merendeel in Den Haag.¹¹¹

In het beleidsprogramma van de gemeente Den Haag, dat op 23 april 1998 werd aangenomen in de gemeenteraad, wordt Den Haag geprofileerd als internationale stad van bestuur en recht. Dit profiel biedt volgens het coalitieakkoord ruimte voor het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen: ‘Bij het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen ligt de nadruk op het versterken van de sectoren waarop Den Haag zich reeds profileert: zakelijke dienstverlening, Den Haag internationale stad van Bestuur en Recht; *Brainport*’.¹¹² De positionering ‘internationale stad van vrede en recht’ wordt nog niet genoemd, omdat deze pas in 2011 werd vastgesteld. (in hoofdstuk 5 zal dit verder aan bod komen).¹¹³

Het beleidsprogramma richt zich op het ruimtegebrek in de stad en herstel van de lokale economie. De nadruk ligt op de sterke positie van de stad in de zakelijke dienstverlening en het ontwikkelen van goede vestigingslocaties voor de zakelijke dienstverlening en voor (inter)nationale bedrijven en organisaties. Dit laatste toont wel een zekere aanzet op het gebied van internationalisering. Ook wordt een plan voor een internationaal kwartier beschreven. ‘Om de positie van Den Haag als vestigingslocatie voor internationale organisaties te behouden

111 Internationale organisaties in Den Haag. Economische betekenis.’ Gemeente Den Haag (Den Haag, november 2005) iii.

112 ‘Beleidsprogramma 1998-2002. Hernieuwd perspectief.’ Zoeksysteem bestuurlijke stukken zbs.denhaag.nl overheidspublicatie 21553. 5.

113 ‘Citymarketingvisie Den Haag 2011-2015’ Gemeente Den Haag (Den Haag, augustus 2011) 12.

en te versterken zal worden onderzocht in hoeverre de Johan de Wittlaan e.o. kan worden ontwikkeld tot internationaal kwartier.’ Dit idee kan worden gezien als een voorbode van het plan voor de Internationale Zone dat in 2005 ontwikkelde.¹¹⁴

Besluit

De geschiedenis van Den Haag, met de Haagse Vredesconferenties en de bouw van het Vredespaleis, was *an sich* niet voldoende om het stadsimago op te baseren. De ontwikkeling van het imago van de stad werd pas ingezet halverwege de jaren negentig. Nu het beeld vanzelfsprekender is geworden, wordt het verleden aangegrepen als onderbouwing dat het imago rechtmatig is en Den Haag toebehoort.

Vanuit internationaal perspectief werd Den Haag, met name binnen internationaal juridische kringen, geassocieerd met internationaal recht. Dit was een belangrijke basis voor de gemeentelijke politiek om aandacht te besteden aan de ontwikkeling van het stadsimago. Deze ontwikkelde, zoals is beschreven, op gestage wijze en zou later weerklank moeten vinden bij de Haagse gemeenschap.

114 Ibidem 10.

Het Internationaal Strafhof (1998-2002)

Op 5 maart 2012 verschijnt de film Kony 2012 op internet. De film, gemaakt door de organisatie *Invisible Children*, gaat over ontvoerde kinderen die door de guerillabeweging Lord's Resistance Army (LRA) in Oeganda tot kindsoldaat zijn gemaakt. De filmmakers willen met de film de internationale druk opvoeren om de arrestatie van de leider van de LRA Joseph Kony te bewerkstelligen. Al sinds 2005 heeft het Internationaal Strafhof (*International Criminal Court*, ICC) in Den Haag een arrestatiebevel uitgevaardigd voor Kony, maar hij is tot op heden niet gearresteerd. Binnen drie dagen is de film via *social media*, zoals Youtube en Facebook, meer dan 32 miljoen keer bekeken. Enkele seconden is het Internationaal Strafhof in Den Haag in beeld. 'In 2002, when the court was started their job was to find and demand the arrest of the world's worst criminals', vertelt de voice-over.¹¹⁵ De korte scene waarin *The Hague* als onderschrift te lezen is, benadrukt de verbondenheid van de stad met internationale gerechtigheid. De vraag rijst wat de komst van het Internationaal Strafhof naar Den Haag heeft betekend voor de beeldvorming van de stad.

De voorgeschiedenis van het Internationaal Strafhof

In juli 1998 werd, met de totstandkoming van het Verdrag van Rome, het Internationaal Strafhof (ICC) opgericht. De ondertekening van het Verdrag betekende een succesvolle afsluiting van een vijftigjarig discours voor de oprichting van een permanent hof ter berechting van

¹¹⁵ <http://www.youtube.com/watch?v=Y4MnpzG5Sqc> 29 mei 2012.

internationale misdaden.¹¹⁶ In de loop van de naoorlogse geschiedenis werden internationale wetten en voorschriften opgesteld voor vrede, veiligheid en rechtvaardigheid in de wereld; de oprichting van de Verenigde Naties had een nieuwe fase ingeluid op het gebied van internationale vrede en veiligheid. Hoewel de Koude Oorlog de vooruitgang naar de ontwikkeling van een permanent internationaal strafhof decennialang tegenhield, werden verschillende conventies opgesteld die hebben bijgedragen aan het ontstaan van een permanent hof.

Tijdens de Genève Conventies (1949) werden zo nieuwe internationale wetten opgesteld met betrekking tot oorlogvoering. Reeds een jaar eerder was in de Algemene Vergadering de Genocide Conventie aangenomen. De conventie omschreef genocide als de ‘most heinous international crime’ en stelde dat het moest worden berecht door een binnenlands hof op het territorium waar deze misdaad zich had voltrokken. Indien hier geen mogelijkheid toe was, moest een internationaal straftribunaal deze taak op zich nemen.¹¹⁷ Gedurende de jaren vijftig werden verschillende pogingen gedaan om een permanent hof op te richten. Het Secretariaat van de VN stelde twee voorstellen op voor de oprichting van een Internationaal Strafhof, maar deze werden niet aangenomen. De Internationale Rechtscommissie (*International Law Commission*, ILC) kreeg na haar totstandkoming in 1949 de opdracht om te onderzoeken hoe een Internationaal Strafhof moest worden opgezet. In 1953 diende ook de ILC een voorstel in, maar dit werd eveneens afgewezen.¹¹⁸

Vanaf deze tijd stakte de ontwikkeling van een permanent strafhof, mede door de Koude Oorlog.¹¹⁹ Een nieuw voorstel voor de oprichting van een permanent internationaal strafhof

116 Nancy Combs ‘The international criminal court’ in: Van Krieken & McKay (ed.) *The Hague: Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 345-366. Aldaar 347.

117 Combs ‘The international criminal court’ 348.

118 Ibidem.

119 Herman von Hebel ‘An international criminal court - A historical perspective’ in Herman von Hebel, Johan Lammers, Jolien Schukking (ed.) *Reflections on the International Criminal Court. Essays in honour of Adriaan Bos* (Den Haag 1999) 13- 46. Aldaar 26.

verscheen pas in 1994. De Koude Oorlog was inmiddels ten einde en dit bracht het behalen van een mogelijk akkoord dichterbij.¹²⁰

De oprichting van een Internationaal Strafhof is in aanzienlijke mate opgedreven door de oprichting van het Joegoslavië Tribunaal en het Rwanda Tribunaal. Door deze *ad hoc* tribunaal, die de taak toebedeeld kregen te oordelen over misdrijven tegen de mensenrechten en genocide, nam de aandacht voor internationaal humanitair recht toe en werden ideeën over een permanent hof aangewakkerd.¹²¹ In juni 1993, een maand na de oprichting van het Joegoslavië Tribunaal, kwam het ILC weer bijeen.¹²² De vestiging van het Joegoslavië Tribunaal zette bovendien Den Haag in een internationaal daglicht en gaf de stad ook in zekere mate een voorsprong op andere steden bij het verkrijgen van de zetel van het Internationaal Strafhof.

Het voorstel van het ILC in 1994 werd goed ontvangen door de Zesde Commissie, het forum binnen de Algemene Vergadering dat over wettelijke kwesties beraadslaagt. Een aantal staten was nog steeds terughoudend over de oprichting van een Internationaal Strafhof.¹²³ Met Resolutie 49/53 richtte de Algemene Vergadering op 9 december 1994 een *ad hoc* commissie op de kwesties die gepaard gingen met de opzet van een Internationaal Strafhof moest onderzoeken. Een diplomatieke conferentie werd uitgesteld.¹²⁴

In 1996 kwam een nieuwe voorbereidende commissie (*Preparatory Commission*, PrepCom) zes weken lang bijeen om een verdrag verder uit te werken. Er werd bepaald dat in de zomer van 1998 een conferentie zou worden gehouden in Rome. Na deze zes weken durende conferentie in de Italiaanse hoofdstad werd het besluit genomen over de oprichting van het Internationaal Stafhof.

120 Interview Harry Verwey (Den Haag 16 februari 2012) Zie interview bijlage. 3. ‘De val van de Muur was er een *window of opportunity* om de strijd tegen rechteloosheid te versnellen.’

121 Combs, ‘International criminal court’ 350. Zie ook onderstaande verwijzingen in het artikel. Uitschrijven.

122 Hebel ‘An international criminal court - A historical perspective’ 30.

123 Hebel ‘An international criminal court - A historical perspective’ 31.

124 Ibidem.

Van 19 tot 30 januari 1998 werd een voorbereidende bijeenkomst gehouden in Zutphen op initiatief van de voorzitter van de Preparatory Commission Adriaan Bos. Leden van het Bureau en Secretariaat van de VN, en afgevaardigden van verschillende werkgroepen kwamen bijeen om de artikelen van het concept verdrag te bespreken. Op 3 april 1998 werd door de PrepCom een statuut opgesteld dat werd ingediend tijdens de Conferentie van Rome.¹²⁵

Op 15 juni 1998 werd de Diplomatieke Conferentie over een Internationaal Strafhof in Rome geopend door VN Secretaris Generaal Kofi Annan. 160 Staten waren vertegenwoordigd op de conferentie. Het belangrijkste overlegorgaan van de conferentie was de *Committee of the Whole*, die werd voorgezeten door de Canadees Philippe Kirsch.¹²⁶ De conferentie duurde zes weken (van 15 juni tot 17 juli) en op 10 juli werd een eerste voorstel gepresenteerd. Kritieken in navolging hiervan werden verzameld en gehanteerd voor het formuleren van het uiteindelijke verdrag dat op de vroege morgen van 17 juli werd gepresenteerd. Tijdens de bijeenkomst van de Committee of the Whole (die werd geopend door Adriaan Bos) werd besloten dat de tekst voor het verdrag definitief was. Het Statuut van Rome werd op 17 juli 1998 met 120 tegen 7 stemmen (met 21 landen die geen stem uitbrachten) aangenomen. Op 18 juli 1998 ondertekende 27 staten het Statuut van het Internationaal Strafhof. Adriaan Bos, juridisch adviseur van het ministerie van Buitenlandse Zaken, en voorzitter van het *ad hoc* comité en de PrepCom tekende namens Nederland.¹²⁷

In tegenstelling tot het Joegoslavië en Rwanda Tribunaal, die werden opgezet door de VN Veiligheidsraad, was het Internationaal Strafhof een verdrag tussen landen. Wel diende het ICC een samenwerking aan te gaan met de VN. In vier jaar werd het Statuut van Rome door zestig staten geratificeerd en werden voorbereidingen getroffen voor het in werking treden van het Hof. In 2002 trad het Internationaal Strafhof in Den Haag in werking, maar tot op heden wordt het Strafhof gezien als een omstreden instituut en verschillende landen, waaronder de Verenigde Staten, weigeren zich bij het hof aan te sluiten.

¹²⁵ Hebel 'An international criminal court - A historical perspective' 35.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem.

De campagne

‘The ICC Statute contains, for the first time, a long and detailed list of the various manifestations of two types of crime: crimes against humanities and war crimes in international and internal armed conflicts. [...] One of the most important qualities of the Statute is that it enshrines and elaborates the principle of individual criminal responsibility. The individual as the bearer of rights and obligations was a familiar concept as long ago as the age of Hugo Grotius.’ (Adriaan Bos, *Reflections on the International Criminal Court. Essays in Honour of Adriaan Bos, 1999*)¹²⁸

Het oprichting van het Internationaal Strafhof was een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de internationale rechtsorde. Het is in zekere zin een bekroning op de ontwikkeling van internationaal recht die plaatsvond na het einde van de Tweede Wereldoorlog, als ook een belangrijke mijlpaal voor de internationale samenwerking voor mondiale vrede en veiligheid. De vestiging van het Internationaal Strafhof in Den Haag draagt bij aan de beeldvorming van de stad.

Het voorstel dat in 1994 door de ILC werd ingediend, had duidelijk potentie van slagen en in 1995 begon de Nederlandse regering met het opzetten van een campagne voor de zetel van het Internationaal Strafhof. Bij deze campagne, die door het ministerie van Buitenlandse

¹²⁸ Adriaan Bos was Juridisch Adviseur van het ministerie van Buitenlandse Zaken tot 1999 en heeft een belangrijke rol gespeeld bij de VN onderhandelingen over de totstandkoming van het Statuut van het Internationaal Strafhof. Behalve voorzitter van de Preparatory Commission was hij ook voorzitter van de Nederlandse delegatie in Rome. Adriaan Bos, 'The International Criminal Court: Recent developments' in: Herman von Hebel, Johan Lammers, Jolien Schukking (ed.) *Reflections on the International Criminal Court. Essays in honour of Adriaan Bos* (Den Haag 1999) 39- 46. Aldaar 43.

Zaken werd gecoördineerd, waren verschillende ministeries, de gemeente Den Haag en de Rijksgebouwendienst betrokken. Burgemeester Wim Deetman was een van de personen die namens de gemeente plaatsnam in de campagnegroep. Anderen waren wethouder (en loco-burgemeester) Bas Verkerk, en ambtenaren Bob Lagerwaard en Wim Rutgers.¹²⁹

Van 1995 tot 1998 werkte een campagneteam aan de Nederlandse kandidatuur, terwijl het nog onzeker was of het verdrag er werkelijk zou komen.¹³⁰ De ontwikkeling van een Internationaal Strafhof stuitte op verschillende kwesties. Welke wetten moest men hanteren? Zou de recht- en handhavingbevoegdheid van een internationaal hof mogelijk conflicteren met de soevereiniteit van staten? Dit laatste punt werd voor veel delegaties al met het voorstel van 1994 verenigd.¹³¹ Maar zelfs tijdens de Conferentie in Rome was er nog geen definitieve zekerheid of er werkelijk een statuut zou komen.

Een dag na de opening van de Diplomatieke Conferentie in Rome maakte de Committee of the Whole bekend dat landen zich kandidaat konden stellen voor de zetel van het Internationaal Strafhof. Nederland was in het verleden een voorstander geweest van de totstandkoming van een permanent Internationaal Strafhof en droeg Den Haag voor als zetelplaats. In de aanloop naar de Conferentie in Rome had de Nederlandse campagnegroep kunnen putten uit de ervaring met de campagne voor de zetel van de OPCW.¹³² Men had kennis vergaard over lobbyen, het maken van een bodboek en het presenteren ten overstaan van de delegaties. Net als bij de campagne voor de zetel van de OPCW waren voorafgaand aan de Conferentie diplomaten ingezet om op informele wijze een lobby te voeren. Naar de conferentie in Rome toewerkend, moest het vanzelfsprekend worden dat Den Haag de plek was om dit hof te zeten,' zegt Harry Verwey in een interview.¹³³ Verwey was diplomaat bij de Verenigde Naties in New York en werkte in 1996 om te lobbyen voor de Nederlandse kandidatuur. Zijn taak was

¹²⁹ Wim Rutgers was onderdeel van de International Desk bij de gemeente Den Haag. Hij is niet geïnterviewd.

¹³⁰ Lagerwaard 'The Hague in the world – the world in The Hague'55.

¹³¹ Hebel 30.

¹³² Lagerwaard 'The Hague in the world – the world in The Hague'56.

¹³³ Interview Harry Verwey (Den Haag, 2012).

om verschillende landen die actief meewerkten in de onderhandelingen over de totstandkoming van een internationaal hof, de zogenaamde *like-minded groups*, aan te spreken.

Tijdens de Conferentie van Rome was Nederland het enige land dat een kandidatuur voerde, maar in 1998 toonde ook Duitsland zich welwillend om gastland te worden. De Duitsers stelden Neurenberg voor als zetelplaats voor het ICC. Neurenberg was de plaats waar na de Tweede Wereldoorlog de Neurenberg processen hadden plaatsvonden tegen de leiders van nazi-Duitsland. Hierbij werden ook de internationale rechtsbeginselen opgesteld die het mogelijk maakten om Duitse oorlogsmisdadigers, die in de oorlog hadden gehandeld binnen de wetten van het naziregime, te berechten. Sinds 1995, vijftig jaar na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog wordt om de twee jaar de Internationale Neurenbergse Mensenrechtenprijs uitgereikt. De stad had haar historie en wilde – vergelijkbaar met Den Haag – een imago opbouwen dat was verbonden aan internationaal humanitair recht. 'Mit den Kriegsverbrecherprozessen nach dem Zweiten Weltkrieg begann in Nürnberg ein neues Völkerrecht, und es erscheint deshalb naheliegend, daß ein Strafgerichtshof der Völkergemeinschaft nun an den Ort zurückkommt, wo dieses neue Recht zum ersten Mal praktiziert wurde.'¹³⁴ Dit zei Oberbürgermeister Ludwigh Scholz in april 1998 in een interview in het Duitse tijdschrift *Zeit*. Duitsland koos er uiteindelijk voor om geen officiële kandidatuur te voeren in Rome.

In juni werd het Nederlandse bod gepresenteerd in het bodboek *International Criminal Court. A bid for justice*. Het gebouw van het Internationaal Strafhof zou bestaan uit twee grote rechtszalen, twee kleinere zalen, ruimtes voor persconferenties, accommodatie voor publiek, kantooruimte voor rechters, griffiers, de officier van justitie en hun medewerkers, en vertalingfaciliteiten.¹³⁵ De locatie mocht tien jaar lang, vanaf het moment dat het Statuut van kracht werd, kosteloos in gebruik worden genomen. Daarna zouden de huurkosten verbonden worden aan de heersende marktprijzen. Het Hof hoefde ook geen belasting te betalen.¹³⁶

¹³⁴ http://www.zeit.de/1998/17/Alles_spricht_fuer_Nuernberg/seite-2 12 juni 2012.

¹³⁵ 'International Criminal Court. A bid for justice', Departement Buitenlandse Zaken (Den Haag juni 1998) 12.

¹³⁶ Ibidem 14.

Naast het bod, kon Den Haag ook steunen op het internationale imago dat was versterkt in de afgelopen jaren na de oprichting van het Joegoslavië Tribunaal. In de campagne kwam wederom de aanwezigheid van de academische instituten in Den Haag zeer van pas. Zo wordt geïllustreerd aan de hand van een anekdote van Wim Deetman:

‘Tijdens de Conferentie van Rome in 1998 heb ik als burgemeester van Den Haag een receptie gehouden. Het was een lunch. Ik stond bij de deur en verwelkomde de delegatieleiders. Een groep van hen kwam langs en zij zeiden “natuurlijk moet Den Haag de zetelplaats van het Internationaal Strafhof worden”. Ik was daar een beetje verbaasd over. Maar het bleek dat veel van de aanwezigen in het verleden hadden deelgenomen aan colleges in Den Haag. Zij gaven hun persoonlijke *commitment*.’¹³⁷

De vestiging van het Internationaal Strafhof in Den Haag was in zekere zin aannemelijk omdat de stad inmiddels internationaal bekend stond als de plaats waar internationale hoven en tribunalen, en andere internationale organisaties waren gevestigd. Zoals is vermeld, droegen ook de academische instituten op het gebied van internationaal (privaat) recht hun steentje bij. Toch rijst de vraag in hoeverre de vestiging van internationale organisaties en instellingen, als ook de beeldvorming in internationaal perspectief hebben bijgedragen aan de opkomst van een zelfbeeld binnen de Haagse gemeenschap in navolging hierop.

137 Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

Het internationale imago van Den Haag

‘Setting a tradition to be associated with the Netherlands for centuries to come, Hugo Grotius’ *De Jure Belli ac Pacis* (1625) is considered the first modern treatise on waging of war and the laws and regulations governing warfare. This tradition is reflected in the 1899 and 1907 Peace Conferences and in the international courts and tribunals which now have their seats in The Hague.’¹³⁸

In het bodboek *International Criminal Court. A bid for justice* staat deze verwijzing naar het verleden van Nederland en Haag. De Vredesconferenties zijn historische gebeurtenissen die het imago van Den Haag kunnen onderbouwen, maar het is de vraag of het verleden op zichzelf voldoende is voor de opkomst van het imago? Wanneer we nader kijken naar deze historische verwijzingen blijkt hun gewicht voor de ontwikkeling van het stadsimago beperkt. De waarde van de historie wordt met betrekking tot de actuele positie soms overdreven en de komst van nieuwe organisaties, zoals het Joegoslavië Tribunaal en het Internationaal Strafhof, is essentieel geweest voor het beeld van Den Haag als vestigingsplaats van juridische instituten en tribunalen. Als Den Haag geen nieuwe instituten had aangetrokken dan was het beeld van Den Haag als internationale stad waarschijnlijk passief aanwezig geweest: weleens genoemd, maar nooit echt van belang geworden.

In 1998 was Den Haag inmiddels de zetelstad van verschillende intergouvernementele organisaties, te weten de OPCW, het Joegoslavië Tribunaal, de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OSCE) en Europol. Met de vestiging van het Joegoslavië Tribunaal en

138 ‘International Criminal Court. A bid for justice’ 4.

het Internationaal Strafhof vergaarde Den Haag, mede door de internationale berichtgeving over de rechtszaken die binnen de deuren van deze instituten plaatsvonden, een erkende positie als internationale stad. Den Haag werd bovendien niet alleen binnen een internationaal juridische kring als stad geassocieerd met internationaal recht. Het internationale beeld van Den Haag – wederom moet hierbij de rol van de internationale media worden benadrukt – werd in het algemeen versterkt.

In hoofdstuk één is de theorie van identity constructed by image aan bod gekomen en in dit hoofdstuk komen wij hier op terug. Er werd beweerd dat een positief imago door het object – in dit geval door de stad of het lokale bestuur – zelf moet worden aangegrepen en gestimuleerd. Dit heeft tot doel om het imago te versterken en om zichzelf ermee te onderscheiden van anderen. Bij de gemeente Den Haag ontstond geleidelijk meer notie voor het stadsbeeld dat de stad naar buiten toe uitstraalde. Vanaf 2005 ging de gemeente zich concreet richten op promotie van de stad, waarbij Den Haag werd gepresenteerd als internationale stad aan zee. Het imago werd dus pas in de jaren na de komst van het Internationaal Strafhof werkelijk bewerkstelligd, maar de komst van het Internationaal Strafhof heeft wel bijgedragen aan het stadsimago van Den Haag als internationale stad van vrede en recht. Bij de campagne voor de zetel van het Internationaal Strafhof werd gebruik gemaakt van het imago dat Den Haag naar buiten toe uitstraalde en tegelijkertijd was de komst van het Internationaal Strafhof kortom een pijler waarop het beeld van Den Haag als internationale stad kon voortbouwen.

Besluit

De campagne voor de zetel van het Internationale Hof werd geïnitieerd vanuit de landelijke politiek, evenals bij de campagne voor de OPCW. Deze campagnes moeten dan ook vooral worden gezien als een streven binnen de kaders van het Nederlands buitenlands beleid. Binnen de gemeentelijke politiek kwam ook meer aandacht voor de internationalisering van Den Haag. De betrokkenheid die werd getoond, bleef niet beperkt tot enkele individuen binnen het gemeentelijk bestuur of ambtenarij, maar groeide uit en aan het einde van de jaren negen-

tig werd vanuit de gemeentelijke politiek in toegenomen mate gestreefd naar de realisatie van een brug tussen de internationale organisaties en de Haagse gemeenschap.

De laatste jaren (2005–2010)

Op 17 juli 1998 werd het Statuut van Rome aangenomen en werd de zetel van het Internationaal Strafhof toegewezen aan Nederland. Het Hof zou bij zestig ratificaties in werking treden. Een *task force* die de komst van het ICC voorbereidde, werd opgericht en stond onder leiding van Edmund Wellenstein (ministerie Buitenlandse Zaken). Een passende, maar tijdelijke locatie werd gevonden aan de Nieuwe Maanweg in Den Haag. De gemeente Den Haag was ook betrokken bij de voorbereidingen.¹³⁹

Internationale organisaties waren gedurende de jaren negentig een belangrijker onderwerp geworden binnen de gemeentelijke politiek, zoals is geïllustreerd in de voorgaande hoofdstukken. Behalve de betrokkenheid bij de werving en vestiging van internationale organisaties was in de gemeentelijke politiek ook aandacht voor de ontwikkeling van het imago van Den Haag, dat ook aansluiting moest vinden in de Haagse gemeenschap. De ontplooiing van het imago zou een thema worden binnen het stedelijk ontwikkelingsbeleid.

Met betrekking tot de internationalisering kunnen we twee werkzaamheden onderscheiden: enerzijds de activiteiten omtrent de werving en vestiging van internationale organisaties in Den Haag en anderzijds de positionering als internationale stad van vrede en recht. De laatste doelstelling hangt samen met de opkomst van citymarketing binnen het politiek beleid van de gemeente. In dit hoofdstuk worden de twee werkzaamheden los van elkaar bekeken: we zullen eerst ingaan op het gemeentelijke beleid ten aanzien van de werving en vestiging van internationale organisaties en daarna bekijken we hoe de gemeente Den Haag een concreet beleid ging voeren om de stad populair te maken en te onderscheiden van andere steden. Hierbij was de positionering van Den Haag als internationale stad van vrede en recht een kerndoelstelling.

¹³⁹ Interview Harry Verwey (Den Haag 16 februari 2012)

Internationale Zaken bij de gemeente Den Haag

Deetman en Verkerk, die zich in het College van B&W bezighielden met internationale zaken, bleven na de toewijzing van het Internationaal Strafhof aan. Verkerk beschrijft hun samenwerking voor de komst van het Hof en andere internationale organisaties als volgt:

‘Op een gegeven moment kwam er een mooie rolverdeling waarbij burgemeester Deetman de rijkscontacten onderhield en ik als wethouder ervoor zorgde dat de stad gereed was voor de komst van nieuwe organisaties. Dat waren taken zoals het ambtelijk apparaat instellen, begrotingen maken en een beleid regelen.’¹⁴⁰

In de trant van een internationaal beleid verschenen omstreeks 2000 verschillende nota's met kenmerkende titels zoals “Den Haag internationale stad”, “De Europese Unie en Den Haag” en “Internationale Samenwerking 1999-2002”.¹⁴¹ Het beleidsakkoord *Den Haag, dat zijn we allemaal!* voor de periode 2002-2006 schetst een duidelijk beeld van het gemeentelijke beleid ten aanzien van de werving en vestiging van internationale organisaties en de positie van Den Haag als internationale stad.

140 Interview Bas Verkerk (Delft 22 februari 2012).

141 'Den Haag in de wereld. De Wereld in Den Haag. Een eigentijdse invulling van internationale samenwerking' (Den Haag, mei 2000) zoekstelsysteem bestuurlijke stukken, Gemeente Den Haag. <http://zbs.denhaag.nl/RIS078533>. 2.

‘Den Haag zal zijn positie als internationale stad verder versterken. De vestiging van het Internationale Strafhof zal de komende periode gerealiseerd worden. De versterking zal zich in het bijzonder richten op het verstevigen van de positie van Den Haag als juridische hoofdstad van de wereld. Deze groei impliceert dat de stad ruimte en voorzieningen moet scheppen voor passende huisvesting van internationale instellingen en hun medewerkers. De komende periode zal een kantoor-verzamelgebouw voor kleine(re) internationale organisaties worden gerealiseerd. De wervings- en acquisitie-inspanningen voor nieuwe internationale organisaties wordt met elan voortgezet.’¹⁴²

In beleidsakkoord wordt kortom de nadruk gelegd op het versterken van de internationale positie van de stad. Om hier vorm aan te geven werd eind 2003 het Bureau Internationale Zaken (BIZ) opgericht.¹⁴³ Dit Bureau, dat onderdeel is van de gemeentelijke Bestuursdienst, had als doel om deze ambitie te bewerkstelligen. Het had onder meer de taak om de wethouder van Economie en Personeel, die binnen het college van B&W verantwoordelijk is voor de coördinatie van en samenhang in internationale zaken, te ondersteunen en te adviseren.¹⁴⁴ De International Desk bij de gemeente Den Haag, waar ook Bob Lagerwaard bij betrokken was, werd onder het Bureau Internationale Zaken geschaard en heeft onder andere de verantwoordelijkheid voor het werven van nieuwe internationale gouvernementele en niet-gouvernementele organisaties, het internationale profiel van Den Haag te versterken en contacten onderhouden met internationale organisaties en hun medewerkers. De International Desk fungeerde als centraal punt voor relatiebeheer met internationale organisaties, ambassades en

142 'Den Haag, dat zijn we allemaal! beleidsakkoord voor de periode 2002-2006' Gemeente Den Haag(Den Haag, 11 april 2002) zoekstelsysteem bestuurlijke stukken gemeente Den Haag. http://zbs.denhaag.nl/RIS095912a_04-06-2002 18.

143 Oprichting Bureau Internationale Zaken. Document gericht aan de gemeenteraad (Den Haag, 16 september 2003) zoekstelsysteem bestuurlijke stukken <http://zbs.denhaag.nl> RIS 108423_031014 1.

144 Ibidem.

voor acquisitie van internationale organisaties. Het vormde eveneens het aanspreekpunt voor de Nederlandse regering.¹⁴⁵

In de jaren na de toewijzing van het Internationaal Strafhof kreeg Nederland internationale kritiek te verduren. Toonde Nederland nog wel genoeg daadkracht nu de zetel was toegewezen? Ook bleken er knelpunten in de wijze waarop Nederland invulling gaf aan het gastheerschap: in het algemeen bestond het gevoel bij de internationale organisaties dat Nederland zich onvoldoende bewust was van de belangen van en de verplichtingen tegenover die organisaties.¹⁴⁶ In antwoord op deze kritiek werd in 2005 een nieuw kabinetsstandpunt geformuleerd over de positie van Nederland als gastland. Bij de opzet van een beleid ten aanzien van de werving en opvang in Nederland van internationale organisaties, werd ook een interdepartementale stuurgroep opgericht die onder leiding stond van de Secretaris-Generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Deze stuurgroep van verschillende ministeries moest bijdragen aan de verbetering van het Nederlandse gastheerschap voor internationale organisaties.

In 2005 maakte ook de gemeente Den Haag haar ambities op het gebied van ruimtelijke ordening, stedelijke ontwikkeling en wonen kenbaar. Dit bevatte onder meer het plan voor de ontwikkeling van een Internationale Zone, waar de gemeente internationale organisaties vestigingsmogelijkheid wilde bieden.¹⁴⁷ De Internationale Zone is de benaming van het gebied tussen de Haagse binnenstad, Scheveningen, de Waalsdorpervlakte en de Oostduinen en moet in de toekomst de vestigingslocatie worden voor alle internationale organisaties in de stad. Er zijn al verschillende internationale organisaties gevestigd, onder andere het Internationaal Gerechtshof (Vredespaleis) en de OPCW, en de gemeente streeft ernaar om in 2015 het Internationaal Strafhof en Eurojust ook te hebben verplaatst naar de Zone.¹⁴⁸ Het ICC zal worden gevestigd aan de Oude Waalsdorperweg op het terrein waar nu de Alexanderkazerne

¹⁴⁵ <http://www.denhaag.nl/home/bewoners/to/International-Desk.htm> 16 juni 2012.

¹⁴⁶ Kabinetsstandpunt met betrekking tot het Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) Beleidskader Werving en Opvang Internationale Organisaties (juni 2005). Ontvangen van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Directie Kabinet en Protocol op 14 mei 2012.

¹⁴⁷ <http://www.denhaag.nl/home/bewoners/to/Internationale-Zone> 16 juni 2012.

¹⁴⁸ ‘Den Haag internationale stad van vrede en recht. Economische impact internationale organisaties’ Rapport Decisio uitgevoerd in opdracht van Bureau Internationale Zaken Gemeente Den Haag (9 juni 2011) 54. Het Joegoslavië Tribunaal dat op dit moment wel in het gebied van de Internationale Zone is gevestigd, zal in 2015 zijn opgeheven.

is gevestigd. Met de ontwikkeling van de Internationale Zone toont de gemeente zich bereidwillig om de werving en vestiging van internationale organisaties te optimaliseren.

Imago, citymarketing en citybranding

De ontwikkeling van het profiel van Den Haag is een kenmerkend streven geweest van het burgemeesterschap van Deetman. In 1997 werd een nota gepresenteerd in de gemeenteraad over het toekomstprofiel van Den Haag. Hierin werd Den Haag geprofileerd als ‘Woonstad aan zee’ en ‘Internationale stad van recht en bestuur’. Behalve een aantrekkelijk woonomgeving gelegen aan de kust, had de stad ook het unieke kenmerk een centrum van bestuur en internationaal recht te zijn.¹⁴⁹ Voorafgaand aan de opstelling van deze toekomstvisie waren bewoners door middel van een enquête gevraagd welk profiel naar hun mening paste bij Den Haag.

‘In 1997 werd een toekomstvisie voor Den Haag in de eenentwintigste eeuw gepresenteerd. Toen ben ik met een nota onder mijn arm door de stad gegaan. De Hagenaars konden kiezen wat ze wilden dat Den Haag zou zijn: bijvoorbeeld woonstad, groene stad aan zee, internationale stad. Daarbij bleek dat er sympathie was voor het idee van ‘internationaal stad van vrede en recht’. Internationaal zijn, had dus wel iets.’¹⁵⁰

¹⁴⁹ ‘Den Haag 2025. Woonstad aan zee; Internationale stad van recht en bestuur’ (Den Haag, 9 december 1997) Bestuursdienst Gemeente Den Haag, Zoeksysteem Bestuurlijke Stukken zbs.denhaag.nl RIS 02100999130.

¹⁵⁰ Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

Er is reeds besproken dat het internationale imago van de stad weerklink moest vinden bij Haagse gemeenschap. Deze ambitie was met name een initiatief van Deetman en werd gezien als een belangrijk middel om de lokale bevolking meer verbonden te laten voelen bij haar eigen stad. Het betrekken van de Haagse gemeenschap bij de ontwikkeling van de stad bleef in de komende jaren een aanhoudend streven in de gemeentepolitiek. Zo staat in de inleiding van het beleidsprogramma voor de periode 2002 tot 2006:

‘De opgave is het versterken van de binding van *alle* inwoners met hun stad en hun wijk. Zodat een ieder zijn of haar eigen verantwoordelijkheid kan en wil nemen voor de ontwikkeling van de lokale samenleving, ongeacht de herkomst, cultuur, geloof en overtuiging van mensen. Door middel van bestaande en nieuwe vormen van overleg in het kader van bestuurlijke vernieuwing willen wij die verantwoordelijkheid stimuleren. De binding zit vooral in het met elkaar Hagenaar (willen) zijn.’¹⁵¹

Vanaf 2005 werd citymarketing onderdeel van het gemeentelijk beleid. Citymarketing houdt zich bezig met aantrekken van gewenste doelgroepen naar de stad en kan worden gezien als een middel om de concurrentie met andere steden het hoofd te bieden.¹⁵² Gert-Jan Hospers beschrijft citymarketing als een langetermijnproces dat bestaat uit verschillende, met elkaar samenhangende activiteiten gericht op het aantrekken en behouden van specifieke doelgroepen.¹⁵³ Hij stelt dat citymarketing een koude en een warme kant heeft. Warme citymarketing

151 'Den Haag, dat zijn we allemaal! Beleidsakkoord voor de periode 2002-2006' Gemeente Den Haag (Den Haag, 11 april 1998) Zoeksysteem Bestuurlijke Stukken zbs.denhaag.nl RIS 095912a_04-06-2002. 3.

152 Angelique Lombarts *Citymarketing in Amsterdam. Een organisatieantropologische studie van het publiek-private samenwerkingsverband op citymarketinggebied in Amsterdam* (Apeldoorn 2011) 24.

153 Gert-Jan Hospers *Er gaat niets boven citymarketing. Hoe zet je een plaats op de kaart* (Zaltbommel 2011) 13.

is gericht op de mensen die in de stad wonen, werken of studeren. Bij koude citymarketing gaat het om activiteiten om buitenstaanders aan te trekken naar de stad.¹⁵⁴

Angelique Lombarts benadert citymarketing in haar proefschrift als een mix van geografische, bestuurskundige en marketing disciplines. Zij beweert dat vanuit geografisch oogpunt de ruimtelijke ordening en inrichting van de stad vooral een rol spelen. In het geval van Den Haag zou de realisatie van de Internationale Zone hieronder kunnen worden geschaard. Vanuit bestuurskundige kijkwijze gaat citymarketing over de manier van besturen, beleidvorming en uitvoering van het beleid. Hierbij spreekt Lombarts over de betrekking van private partijen – vaak vanwege investeringen – bij het stedelijk beleid. Ten slotte kan citymarketing volgens haar worden gezien als een marketingdiscipline waarbij het gaat om de behoeften van verschillende doelgroepen. Deze zijn vaak te onderscheiden als bewoners, bedrijven en bezoekers.¹⁵⁵ De laatste benadering van citymarketing geniet in deze paragraaf de meeste belangstelling.

Vanaf de jaren tachtig en in de jaren negentig groeide de aandacht voor de promotie van steden en gemeenten waarbij het begrip ‘citymarketing’ in zwang raakte. In de gemeentelijke politiek van Den Haag kwam er pas omstreeks 2005 concrete attentie voor citymarketing. In het beleidsakkoord van 2002-2006 was gepleit voor verdere versterking van de marketingactiviteiten van de stad en in 2005 werd een Plan van Aanpak citymarketing Den Haag opgesteld. Citymarketing werd omschreven als het middel om mensen, bedrijven en bezoekers (zowel zakelijk als toeristisch) naar de stad te trekken en het aanvankelijke doel hiervan was het behoud en het stimuleren de koopkracht in de stad.¹⁵⁶ Ook werd de promotie van Den Haag als studentenstad toegevoegd. Met de aanwezigheid van de campus van de Universiteit Leiden in Den Haag kon de stad zich ook meer profileren als een stad voor studenten. Het in de praktijk brengen van een citymarketingstrategie door de gemeente Den Haag gebeurde pas vanaf 2006.

154 Hospers *Er gaat niets boven citymarketing*, 13.

155 Lombarts *Citymarketing in Amsterdam*. 24-25.

156 Nota instemming plan van aanpak citymarketing Den Haag (12 april 2005) zoeksysteem bestuurlijke stukken. www.zbs.denhaag.nl DSO/2005.891 RIS 126678. 1

Het bewerkstelligen van het gewenste imago ging deel uitmaken van het stedelijk beleid. In de citymarketingstrategie die werd opgesteld in 2006 werd Den Haag gepositioneerd als ‘Internationale stad, stad van recht, vrede en veiligheid’.¹⁵⁷ Deze beschrijving van Den Haag werd later veranderd in ‘Internationale stad van vrede en recht’. In 2006 werd in Den Haag ook voor het eerst in Nederland een wethouder citymarketing aangesteld. Frits Huffnagel werd benoemd tot wethouder citymarketing, internationale zaken, ICT, Organisatie en Binnenstad.¹⁵⁸ Onder leiding van Huffnagel werd citymarketing in Den Haag verder ontwikkeld.¹⁵⁹ In 2009 werd binnen de gemeente het Bureau Citymarketing opgezet dat zich bezighield met de coördinatie van het citymarketingbeleid van de gemeente Den Haag. Recent heeft dit Bureau de taak op zich genomen om uitvoering te geven aan een vierjarenplan op het gebied van citymarketing in Den Haag. Dit werd gevat in de toekomstvisie Citymarketingvisie Den Haag 2011-2015.¹⁶⁰

De ontwikkeling van een stadsimago kan ook wel beschreven worden als *citybranding*. Waar het bij citymarketing gaat om de beïnvloeding van het handelen van potentiële doelgroepen zodat zij voor de stad kiezen, gaat het er bij citybranding om dat deze doelgroepen een juiste beeldvorming van een stad krijgen, vanuit de gedachte dat dit imago van grote invloed is op hun keuzeproces. Bij citybranding zijn de termen ‘identiteit’ en ‘imago’ van belang.¹⁶¹

De wil van lokale bestuurders om zich te onderscheiden van de concurrentie heeft er in het verleden toe geleid dat men op zoek ging naar specifieke kenmerken en eigenheid die het

157 Citymarketingstrategie Den Haag’ Gemeente Den Haag (Den Haag 2011) Zoeksysteem Bestuurlijke Stukken www.zbs.denhaag.nl RIS142792

158 Lombarts *Citymarketing in Amsterdam* 124.

159 Frits Huffnagel was in de jaren voorafgaand aan zijn wethouderschap in Den Haag wethouder in Amsterdam waar hij verantwoordelijk is geweest voor de citymarketingcampagne IAmsterdam. In 2010 vertrok Huffnagel uit het College van B&W en werd Marjolein de Jong Wethouder Citymarketing.

160 ‘Citymarketingvisie Den Haag 2011-2015’ 12

161 Angelique Lombarts ‘Citymarketing: spanningen en uitdagingen in de stedenstrijd’ in: Gert-Jan Hospers, Wouter Jan Verheul, Frans Boekema (red.) *Citymarketing voorbij de hype. Ontwikkelingen, analyse en strategie* (Den Haag 2011) 16-22. Aldaar 22.

onderscheiden mogelijk maakte.¹⁶² Dit stelt Gregory Ashworth, die drie instrumenten van citybranding noemt. Met deze voorgaande opmerking in het achterhoofd kunnen we deze middelen ook herkennen als we terugkijken naar de wijze waarop het stadimago werd onderbouwd, nog voordat citymarketing in zicht kwam. Het eerste middel dat Ashworth noemt, is het verbinden van het stadsbeeld aan bekende (historische) personen.¹⁶³ In het geval van Den Haag wordt verwezen naar Hugo de Groot, die als ‘de grondlegger van de internationale rechtsorde’ in Den Haag had geleefd en politieke functies had bedreven. Ook andere namen, zoals die van Tobias Asser en Cornelis van Vollenhoven, dragen bij aan de bevestiging van de band tussen de stad en het internationaal recht.

Ten tweede worden architectuur genoemd als instrument van citybranding.¹⁶⁴ Het Vredespaleis is hierbij een zeer prominent voorbeeld. Sinds 1913 is dit gebouw hét symbool van de internationale vrede en er wordt verwezen naar het Vredespaleis wanneer beweerd wordt dat de stad een traditionele verbintenis heeft met de internationale rechtsorde.

Ten slotte wordt de organisatie van evenementen genoemd als instrument van citybranding.¹⁶⁵ Waar de twee eerdergenoemde middelen al tijdens de jaren negentig werden gehanteerd om een imago van Den Haag te ondersteunen, zijn evenementen die inspringen op het internationale karakter van Den Haag vrij nieuw. Een voorbeeld is Internationale VN-Dag van de Vrede. In 2001 erkenden de leden van de VN 21 september als de Dag van de Vrede. Hoewel dit evenement ontstond vanuit een groot initiatief van de VN, sprong de gemeente Den Haag hier op in door ook activiteiten met betrekking tot deze dag te organiseren. Het heeft bovendien een praktisch doeleinde: door een grootschalig evenement met succes te organiseren laat een stad zien dat ze in staat is tot het management van grootschalige projecten.¹⁶⁶

162 Gregory Ashworth ‘De instrumenten van place branding: hoe worden ze ingezet’ in: Gert-Jan Hospers, Wouter Jan Verheul, Frans Boekema (red.) *Citymarketing voorbij de hype. Ontwikkelingen, analyse en strategie* (Den Haag, 2011) 53-64. Aldaar 53.

163 Ibidem 54.

164 Ashworth ‘De instrumenten van place branding: hoe worden ze ingezet’ 57.

165 Ibidem 61.

166 Ashworth ‘De instrumenten van place branding: hoe worden ze ingezet’ 57.

Besluit

De aandacht voor de profilering van Den Haag, welke halverwege de jaren negentig aan de gang was, sluit in zekere zin aan op de omschrijving van *citybranding* (zoals deze eerder is omschreven). Doordat citymarketing deel werd van het gemeentelijk beleid is de ontwikkeling en promotie van het stadsimago een concreet aandachtspunt geworden in de lokale politiek. De vestiging van nieuwe internationale organisaties heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van het stadsbeeld en tegelijkertijd vestigen heden ten dage veel internationale organisaties (met name NGO's) zich in Den Haag vanwege het imago dat de stad heeft opgebouwd. Een belangrijke bevestiging van het stadsimago is de komst van het Internationaal Strafhof in 2002, dat als het eerste permanente strafhof in de wereld het imago positief onderbouwd.

De internationale stad van vrede en recht. Een conclusie

Het lijkt wellicht alsof Den Haag sinds de Eerste Vredesconferentie in 1899 als stad een betrekking heeft met de internationale rechtsorde. Het Vredespaleis, dat fier uitsteekt op de weg die naar de zee kust leidt, is het symbool van de vrede. Het Permanent Hof van Arbitrage en het Internationaal Gerechtshof zetelen hier. De geschiedenis en de aanwezigheid van deze internationaal juridische instituten, doen veronderstellen dat Den Haag traditiegetrouw een stad van vrede en recht is. Toch is de ontwikkeling van een eenduidig stadsimago van Den Haag pas in de jaren negentig in gang gezet: vanaf het burgemeesterschap van Deetman werd het een concreet aandachtspunt in de gemeentelijke politiek.

De ontplooiing van een imago volgde op de komst van nieuwe internationale organisaties, die zich gedurende de jaren negentig in Den Haag vestigden. In 1988 besloot de Nederlandse regering Den Haag voor te dragen als zetelplaats voor een nieuwe verdragsorganisatie ter bestrijding van chemische wapens. Daarbij moest de stad het opnemen tegen Genève en Wenen, beide belangrijke VN steden. Den Haag leek aanvankelijk de zwakste speler in de competitie, maar de Nederlandse campagne was succesvol: op 19 juni 1992 werd aan Den Haag de zetel van de OPCW toegewezen. De kandidatuur is een belangrijke casus geweest in dit onderzoek, omdat het voor het eerst was dat de Nederlandse regering op succesvolle wijze een dergelijke campagne ondernam. Hierbij werd een campagne team, waar Bob Lagerwaard namens de gemeente Den Haag deel van uitmaakte, bijgestaan door een professionele lobbyist, Rio Praaning. Hoewel de geschiedenis van Den Haag als ook de betrokkenheid van Nederland bij de chemische wapenkwestie in de campagne wel naar voren werd gebracht (het laatste punt was aanzienlijk belangrijker hierbij), was de lobby met name op de praktische voordelen gericht. Zo werd gesteld dat het Prins Mauritslaboratorium in Rijswijk een belangrijke bijdrage kon leveren aan het onderzoek naar chemische wapens en daarnaast was de nabijheid van luchthaven Schiphol ook een belangrijk argument.

In 1993 werd het Joegoslavië Tribunaal opgezet in Den Haag. De komst van het Tribunaal kwam voort uit een verzoek van de VN; Secretaris-Generaal Boutros Ghali betitelde Den Haag als *the legal capital of the UN*. In internationaal perspectief had de stad een reputatie op het gebied van internationaal recht; postacademisch juridische onderwijsinstututen droegen bij aan deze beeldvorming. Het maakte Den Haag tot een bekende stad binnen internationaal juridische kringen waar ook Boutros Ghali, als alumnus van de Haagse Academie van Internationaal Recht, deel van uitmaakte. In de internationale media groeide de aandacht voor Den Haag en door de berichtgeving over de rechtszaken bij het Joegoslavië Tribunaal en het Internationaal Strafhof werd Den Haag te meer geassocieerd met het hier bedreven recht.

De aanwezigheid van een toenemend aantal internationaal (juridische) organisaties en instituten maakte het voor internationale organisaties ook steeds aantrekkelijker om naar Den Haag te komen. Naast de komst van intergouvernementele organisaties, liep ook het aantal NGO's in de loop der jaren flink op. In het gemeentelijk beleid werd de werving en vestiging van internationale organisaties een beduidende ambitie, zo blijkt bijvoorbeeld uit het overzicht van beleidsprogramma's die gedurende de jaren negentig werden gepubliceerd.

Na de eeuwwisseling nam de aandacht alleen maar meer toe en in 2003 werd Bureau Internationale Zaken opgericht dat zich bezighield met de werving en opvang van internationale organisaties in de stad. Hiermee toonde de gemeente Den Haag een aanzienlijke mate van betrokkenheid bij de uitvoering van het Nederlands buitenlands beleid, omdat de zorg voor intergouvernementele organisaties onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken valt.

De toepassing van het stadsimago, als onderdeel van een stedelijk ontwikkelingsbeleid, kwam pas later op gang. Vanaf 2006 wendde de gemeente citymarketing aan om nieuwe doelgroepen naar de stad te halen en zich te onderscheiden van concurrerende steden. Het stadsimago was in de uitvoer van citymarketing een belangrijk facet, omdat het bijdroeg aan de mogelijkheid van de stad om zich te onderscheiden. De betiteling van Den Haag als internationale stad van vrede en recht werd pas in 2011 naar buiten gebracht; het stadsimago kan nu worden aangemerkt als een belangrijk onderdeel van het stedelijk ontwikkelingsbeleid.

In de bewoording van oud-burgemeester Deetman: het stadsimago moest wortelen binnen de stad.¹⁶⁷ De ontplooiing van een imago binnen de Haagse gemeenschap werd van bovenaf gestimuleerd. De ontwikkeling sluit aan bij de eerder geïntroduceerde hypothese over identity constructed by image, al gaat het wellicht te ver om te veronderstellen dat het inmiddels geïncorporeerd is in het Haags zelfbeeld. Wel is te erkennen dat het beeld van Den Haag in internationaal perspectief werd aangegrepen door de gemeentelijke politiek en werd benadrukt, waarbij ook het bewustzijn in Den Haag over het bestaan van een stadsimago werd bewerkstelligd.

¹⁶⁷ Interview Wim Deetman (Den Haag 16 april 2012).

Interviews

Drs. Geert Dijkstra

Functie: Beleidsmedewerker Bureau Internationale Zaken.

Gemeente Den Haag sinds 1996 (tot op heden)

Geïnterviewd: 16 december 2011 te Den Haag.

‘Internationale organisaties, *corps diplomatique*, NGO’s, internationale scholen en bedrijven; je hebt in Den Haag verschillende internationale zuilen. Als je een internationale stad wilt zijn, moet je in al die zuilen goed investeren. Bureau Internationale Zaken houdt zich bezig met de niet winstgedreven zuilen, dus niet bedrijven.

Het ministerie van Buitenlandse Zaken is verantwoordelijk voor het *corps diplomatique*, maar wij moeten er als gemeente voor zorgen dat een ambassade goed wordt gehuisvest en dat de werknemers faciliteiten hebben zoals goede parkeermogelijkheden. In deze stad is de werkgelegenheid internationaler geworden. Er zijn heel veel internationale banen bij gekomen; de internationalisering is in Nederland redelijk nieuw want tien jaar geleden

had je geen Internationaal Strafhof en twintig jaar geleden was er geen Europol of OPCW. In het rapport *Den Haag internationale stad van vrede en recht. Economische impact internationale organisaties* staat een overzicht van de werkgelegenheid die is ontstaan.’

‘Ik ben in 1996 begonnen als kabinetschef van de burgemeester Deetman. Daarna ben ik kreeg een functie bij de gemeente waarbij ik verantwoordelijk was voor acquisitie en relatiebeheer voor banken en verzekeraars. In 2003 ben ik beginnen met internationale organisaties. (Toen werd Bureau Internationale Zaken opgericht.)’

‘Voor Den Haag is het Vredespaleis het grootste schaaap over de dam geweest. Een belangrijke vraag die je moet stellen is: hoe ligt de relatie tussen de komst van het Vredespaleis, de ontwikkelingen in de wereld en de jaren waarin Den Haag is geworden wat het nu is? De jaren negentig is de periode geweest waarin Den Haag nieuwe internationale instanties ging huisvesten. Waarom? Voor de stad was het goed, omdat in de afgelopen jaren de economie was achtergebleven. Veel middeninkomens waren de stad uitgetrokken, omdat in Den Haag wonen niet aantrekkelijk was. Je zag dat als een stad slecht omgaat met de burgers en met financiële dossiers een neerwaartse spiraal ontstaat. Den Haag belandde vanaf 1994 in een artikel 12 status.

De ambitie ontstond om internationaler te worden als stad. Dan Haag was al internationaal want het Vredespaleis was hier en ook de ambassades en daarmee samenhangend de aanwezigheid van internationale militairen. Een regeringsstad is altijd in zekere mate internationaal.’

Is die ambitie van Den Haag op het gebied van de internationale rechtsorde, de aantrekking van internationale organisaties, ontstaan in de

jaren negentig van de twintigste eeuw?

‘De ambitie was er al wel, maar onder water en niet verkondigd. We waren voordien altijd iets anders: stad aan zee, groene stad, stad aan de duinen, stad van recht en vrede, maar om de twee à drie jaar waren we iets anders. Er was geen focus. Nu zijn we de internationale stad van recht en vrede. Van gespreide vingers naar een speerpuntstrategie zijn we gegaan.’

Was het creëren van nieuwe werkgelegenheid een reden om in de jaren negentig mee te werken aan de campagnes?

‘Nee ik geloof niet dat het plan om campagne te gaan voeren kwam doordat Den Haag nieuwe economische impulsen nodig had. Het ging wel slecht met de stad in de negentiger jaren en het bleek een ontsnappingsmogelijkheid om als stad sterker en internationaler te worden. Internationale werkgelegenheid leverde ook weer aanvullende banen en geld op. De komst van expats zorgt voor meer consumenten in de stad.

Het is een geleidelijke ontwikkeling geweest. Ik noem het weleens afstoffen van een dia-

mant. We hadden hier al ambassades, wij waren al de hofstad en internationaal zat er al heel veel. Dit is in de loop der jaren versterkt. We gingen naar die speerpuntstrategie. Langzaamaan werd die strategie gehanteerd. Als je ergens sterk in bent, moet je dat versterken.’

Maar wanneer is dat moment gekomen bij de gemeente?

‘Dat moment is nog veel later gekomen (na de komst van verschillende internationale organisaties in Den Haag.) Wim Deetman hield als burgemeester de portefeuille internationale zaken en er was een wethouder die zich hiermee bezighield. Er waren dus twee portefeuillehouders. In 2003 had je nog slechts die twee portefeuilles en pas in 2007 is het hele college van Burgemeesters en Wethouders omgegaan. Toen kwam er veel meer aandacht voor internationale zaken in het coalitieakkoord. Het is dus pas veel later door het college omarmd. Je moet het coalitieakkoord 2006-2010 en het coalitieakkoord van de jaren daarvoor eens met elkaar vergelijken. Vanaf 2006 is er veel meer een focus op internationaal.

Het rapport *Den Haag internationale stad van vrede en recht. Economische impact internationale organisaties* toont dat het zeer winst-

gevend is geweest voor de stad, de komst van de internationale organisaties. Dit is een miljardenzaak en dat was ook wel bekend. Maar er is pas recent een meting gedaan naar internationale werkgelegenheid.

Vroeger werden brieven van de gemeente naar de internationale organisaties en ambassades alleen in het Nederlands verzonden, terwijl door de medewerkers geen Nederlands werd gesproken. Met die verzoeken om informatie over bijvoorbeeld werkgelegenheid werd er geen rekening mee gehouden. Hierdoor waren bestanden bij de gemeente niet altijd correct.’

Wilt u hiermee aangeven dat er sprake is geweest van een mentaliteitsverandering bij de gemeente?

‘Heel goed.’

Wie was vanuit de gemeente betrokken bij de campagnes voor de aantrekking van gouvernementele organisaties?

‘Bob Lagerwaard is bezig geweest met het aantrekken en de komst van internationale organisaties, te weten OPCW, het Joegoslavië Tribunaal en het Internationaal Strafhof.

Hij was senior beleidsmedewerker bij de gemeente. Daarnaast waren er dus ook twee portefeuillehouders. Wim Deetman en Bas Verkerk, wethouder.’

Maar een stad als Genève heeft dat ook?

‘Dat klopt.’

De campagnes waren toch eigenlijk een nationale zaak?

‘Ook. Maar je moet wel bedenken dat die organisaties in Den Haag gevestigd zouden worden. Daarbij was ook de gemeente nodig. Bob Lagerwaard kan hier veel over vertellen. Het was nationale politiek, maar Den Haag heeft het in de loop der jaren wel naar zich toegenomen.’

Je moet dit beeld van de stad niet slechts historisch bekijken, maar ook letten op wat nu gebeurt.’

Was Den Haag in de optiek de enige stad in Nederland waar deze nieuwe internationale organisaties heen konden gaan?

‘Den Haag was een internationale stad. De ambassades zaten hier, de internationale scholen, Shell zat hier. De voorzieningen lagen hier al. Deze stad is bijvoorbeeld het zwaartepunt van internationaal onderwijs in Nederland.’

Wanneer is het idee van de Internationale Zone ontstaan?

‘Vier à vijf jaar geleden. De Internationale Zone, die in Den Haag gecreëerd wordt, is een groot terrein waar werkzaamheid, bereikbaarheid en veiligheid samenkomen. De beveiliging is gecentreerd in een gebied. Dat is efficiënter dan een grotere spreiding over de stad.’

Er is nog genoeg ruimte. Het Joegoslavië Tribunaal is in 2016 weg en het ICC komt op de plaats van een oude kazerne. In de recente bijlage van *Het Financieele Dagblad* kun je lezen dat de ruimte er is.

Het heeft een grote impact op de stad. De stad verandert. Nu wordt in de trams ook in Engels omgeroepen. Dat gebeurde tien jaar geleden niet.’

Was de komst van het ICC de bekrouting op de ambitie van Den Haag om zich te richten op internationaal recht en vrede?

‘Je hebt hier nu het Libanon en Sierra Leone Tribunaal, maar ook het ICC. Dat hof is van een compleet andere orde dan een *ad hoc* tribunaal.’

Waarom scharen ze de *ad hoc* tribunalen niet onder het ICC?

‘Dat heeft te maken met de politiek van de landen, verdragen die ten grondslag liggen aan de hoven en tribunalen. En met tijd. Een *ad hoc* tribunaal is gemakkelijker te realiseren in korte tijd dan een permanent hof waarover afspraken lopen met verschillende landen. Er zijn wel dwarsverbanden tussen de tribunalen. Hier zitten bijvoorbeeld ook onderdelen van het Rwanda Tribunaal. Er zijn ook veel rechters bij de tribunalen die hun expertise ook weleens verlenen aan een ander tribunaal.’

Mr. Bob Lagerwaard

Functie:	Coördinator/senior beleidsmedewerker, Cluster Internationale Organisaties Bureau Internationale Zaken Gemeente Den Haag sinds 1991 (tot op heden).
	Betrokken bij campagnes voor gouvernementele organisaties sinds 1991.
	Auteur van ‘The Hague in the world – the World in The Hague’ in: van Krieken & Mckay (ed.) <i>The Hague: Legal capital of the world</i> (Den Haag 2005).
Geïnterviewd:	11 januari 2012 te Den Haag.

Wat was uw functie bij de gemeente Den Haag?	In 1991 bleek dat in Genève, waar men al vierentwintig jaar bezig was met de onderhandelingen, overeenstemming bereikt zou worden over een verdrag over de uitbanning van chemische wapens. Met een verdrag zou er ook een organisatie komen dat verdrag zou implementeren. In januari 1992, toen ik net een paar maanden bij de gemeente werkte, werd duidelijk dat het verdrag er zou komen.
‘In 1991 kwam ik bij de gemeente Den Haag terecht op een nieuw opgezette afdeling. Mijn taak was het aantrekken van bedrijven. De gemeente had hier lang te weinig aandacht voor gehad. Bedrijven trokken weg uit Den Haag. De nieuwe afdeling moest daar wat aan doen. Ik onderzoek hoe de gemeente klantvriendelijk om moest gaan met bedrijven. Behalve Nederlandse bedrijven, ging het hierbij ook om internationale bedrijven.	Landen konden zich aanmelden als kandidaat voor de zetel van de organisatie. In overleg met het ministerie van Buitenlandse

Zaken werd ook Den Haag voorgesteld. Rijk en gemeente ontvingen een heel epistel met eisen die men stelde aan de zetelplaats. We hebben het *bidbook* hierop gebaseerd.

In januari 1992 kwam een vragenlijst van het *ad hoc* comité. Het ministerie van Buitenlandse Zaken en de gemeente hebben veel tijd besteed aan het beantwoorden van die vragen. Vragen gingen over de leefbaarheid voor *expats* in de stad en kosten van levensonderhoud. Daarnaast was het de vraag: *wat willen jullie als gastland bieden?*

Als je gaststad wilt zijn van een intergouvernementele organisatie, kost dit geld. In bodboeken wordt de bod van het gastland aan de organisatie uitgezet.’

Wat is de relatie tussen de komst van het Vredespaleis, de ontwikkelingen in de wereld en de jaren waarin Den Haag is geworden wat het nu is?

‘Den Haag had al een aantal intergouvernementele organisaties. Eind negentiende, begin twintigste eeuw werden in de stad de Vredesconferenties gehouden en na 1899 donerde de staalmagnaat Andrew Carnegie 1,5 miljoen dollar voor de bouw van het Vredespaleis. Het Vredespaleis werd een huis van de

vrede en hier vestigde zich het Permanente Hof van Arbitrage, de eerste internationale organisatie voor conflictbemiddeling die het gevolg was van de eerste vredesconferentie van 1899.

De Haagse Vredesconferenties zijn de basis geweest voor wat Den Haag nu is. Als die er niet waren geweest, dan hadden we ook nooit gehad wat we nu hebben. Den Haag is toen op de wereldkaart gezet en het Vredespaleis groeide uit tot het icoon van de vrede. Het is een symbool van de internationale rechtsorde en het fundament van Den Haag als stad van recht en vrede.

Tussen 1899 en 1980 is de stad een heleboel dingen overkomen. De Volkenbond heeft zijn juridisch hof, Het Permanent Hof van Justitie, in het Vredespaleis gezeteld. Het was vanzelfsprekend dat de Verenigde Naties in 1946 het Internationaal Gerechtshof ook in het Vredespaleis zouden vestigen.

Het Koninkrijk der Nederlanden besluit of het gastland wil zijn van een intergouvernementele organisatie en dit wordt vertaald naar een zetelovereenkomst. Hierbij speelt ministerie van Buitenlandse Zaken een belangrijke rol. Intergouvernementele organisaties zijn op basis van een zetelovereenkomst gevestigd in

een land. De zetelovereenkomst garandeert de onafhankelijkheid van de gouvernementele organisatie. De voorwaarden waaronder de organisatie gevestigd is in een land en een stad staan hierin uiteengezet, alsook de voorwaarden betreffende de mensen die bij de organisatie werken en wonen in deze stad. Zij hoeven bijvoorbeeld geen belasting te betalen en kunnen belastingvrij kopen. Het heffen van belasting wordt namelijk gezien als een manier van de staat om invloed uit te oefenen op de burgers; een medewerker van een intergouvernementele organisatie is hiervan vrijgesteld.

Maar het is aantrekkelijk voor een stad om internationale instanties te huisvesten want het is ook een economische injectie. De mensen die bij de organisatie werken verdienen goed en hoeven geen belasting te betalen. Daardoor kunnen zij meer spenderen. De gemeente heeft een onderzoek laten uitvoeren in 2010 en daar kwam uit dat 2 miljard euro in de stad wordt gestopt door die organisaties en de mensen die bij deze organisaties werkzaam zijn.¹⁶⁸ Het is dus belangrijk voor de stad. Er wordt directe en indirecte werkgelegenheid gecreëerd en we zien een

stijgende lijn in zowel arbeidsplaatsen als investeringen.

Bij de OPCW (*Organization for Prohibition of Chemical Weapons*) moesten we voor het eerst in competitie met andere landen. De campagne werd als commerciële actie opgezet. Maar niemand bij de gemeente had hier ervaring mee.¹⁶⁹

In die tijd werd het ministerie van Buitenlandse Zaken regelmatig onder vuur genomen, omdat het niet lukte om Nederlandse mensen op belangrijke posities te krijgen. Ik heb mijn oordeel en ik vind dat ministerie van Buitenlandse Zaken deze campagne voor de OPCW en alle campagnes daarna voortreffelijk heeft gedaan. Kundige mensen hebben hard gewerkt om de Nederlandse kandidatuur te bewerkstelligen. Het was niet vanzelfsprekend dat Nederland deze gok nam, want we wilden geen nederlaag lijden. Om ons kandidaat te stellen, moest er dus wel een gerede kans zijn dat we zouden winnen.

Hoe werd de campagne voor de OPCW opgezet?

¹⁶⁹ Bob Lagerwaard verwijst tevens naar het boek van Ian Kenyon over de eerste jaren van de OPCW.

¹⁶⁸ In 2005 werd ook een rapport gepresenteerd door onderzoeksbureau Desicio.

‘De campagne voor de OPCW startte met de formatie van een team door Buitenlandse Zaken. Ik werd als beleidsmedewerker van de gemeente Den Haag als een volwaardig lid opgenomen in die campagnegroep. Behalve ministerie van Buitenlandse Zaken en de gemeente, zaten ook personen van het ministerie van Justitie en Defensie in het campagneteam, omdat er ook vragen beantwoord moesten worden over bijvoorbeeld veiligheid en juridische zaken.

Het eerste biedingsboek werd geformeerd. Dit was niet een gedrukt boek, maar gewoon de beantwoording van de vragen van het *ad hoc* comité. Maar het werd vrij snel duidelijk dat we niet zoveel ervaring hadden met deze vorm van campagnevoeren. Het ministerie van Buitenlandse Zaken had gekwalificeerde diplomaten in dienst, maar in competitie met de Zwitserland en Wenen stonden we niet sterk. We hebben toen een extern bureau ingehuurd om ons te adviseren. Die adviseur was Rio Praaning en met hem hebben wij de eerste campagne gedaan. Hij is ook mee geweest naar Genève en hij probeerde andere om de pers positief te beïnvloeden.

Hoe ga je jezelf voordragen? Hoe loopt het besluitvormingsproces? Wat is de tijd die je hebt voor een besluit wordt genomen?

Hoeveel ministersconferenties zijn er in die tussentijd? Er moet worden bekeken hoeveel tijd er zit tussen het moment dat je besluit mee te doen en het werkelijke sluiten van het verdrag. Bij de OPCW liep deze van januari tot mei. In Geneve zou dan een besluit genomen worden. Als het goed was, want bij diplomatieke onderhandelingen weet je dat nooit zeker of er uiteindelijk een verdrag wordt gesloten.

Er was ook bedacht dat we ministers lieten spreken over onze kandidatuur bij internationale bijeenkomsten. Je volgt heel nauw dat proces en je zorgt dat je constant op de hoogte wordt gehouden van de vorderingen. Je moet je spionnen (*insiders*) inzetten om een beeld te krijgen van wat de andere kandidaten doen en via informele kanalen moet je te weten komen wat de tegenstanders organiseren. Een campagne is natuurlijk een competitiestrijd met andere partijen. Er moest gelobbyd worden om de kandidatuur te bewerkstelligen. Bij het voeren van een campagne kijk je welke argumenten je kunt gebruiken om je tegenstanders op achterstand te brengen.

De eerder genoemde vragen werden ook gesteld bij de campagne voor het Internationaal Strafhof in 1995. Zou er na de zesweekse Conferentie in Rome een instituut worden

opgericht? Die vraag is identiek voor alle campagnes.’

Hoeveel leden binnen de campagne-groep representeerde de gemeente Den Haag?

‘Ik denk dat we dat met zijn tweeën deden.’

Was er binnen de gemeente veel aandacht voor de campagne?

‘Nee het speelde nog helemaal niet, noch politiek noch ambtelijk. Ik heb destijds veel in mijn eentje gedaan, met medeweten en goedkeuring van superieuren. Tegenwoordig is dat anders. Binnen de gemeente is er veel aandacht voor de band tussen de stad en internationaal recht. Het is pas van de laatste vijf jaar dat men bij de gemeente hier echt mee bezig is. Dat is goed, want dat betekent dat het succesvol is.

Burgemeester Wim Deetman heeft zich enorm ingezet voor deze ontwikkeling. Ik heb veel met hem samengewerkt. Hoewel het besef dat dit belangrijk was voor de stad opkwam tijdens het burgemeesterschap van Adriaan Havermans, heeft Deetman hier structuur aangegeven. Burgemeester Jozias van Aartsen ontwikkelt dat nu verder.

Overheden worden kritisch gevolgd en onder een vergrootglas gelegd. De campagnes zijn diplomatieke processen en er zijn overheids-gelden mee gemoeid. Je moet zorgen dat alles klopt. Zorgvuldig handelen.

We hebben het wel eens meegemaakt, tijdens een andere campagne voor een aan de NAVO gelieerde organisatie, dat wij cijfers presenteerde waarin we Den Haag en Nederland vergeleken werden met een andere stad in een ander land. De ambassadeur van dat land stond toen boos op en zei dat wij moesten stoppen. We weigerden en toen is hij boos weggelopen. Dat was nog nooit gebeurd in NAVO verband. Uiteindelijk is er een compromis gekomen. Ik noem dit voorbeeld om aan te geven dat je hier met diplomatie te maken hebt en dat je daarom op eieren moet lopen.

De OPCW, Europol en Joegoslavië Tribunaal waren nieuwe organisaties. Organisaties die ergens anders worden gehuisvest zijn aanzienlijk lastiger binnen te halen dan een nieuwe organisaties. De oorzaak hiervan ligt bij de basis van de organisaties: *human capital*, oftewel de mensen die er werken en de gebundelde kennis binnen de organisatie zijn. Als het personeel een goed bestaan heeft in de stad waar zij wonen en zij moeten op-

eens verhuizen dan gaan ze zich toch verzetten. Het wordt een politiek proces en soms blijft zo’n organisatie gewoon op de plaats zitten. Dat is bij nieuwe organisaties anders.

Er zijn campagnes geweest voor de organisaties die wij uiteindelijk niet hebben gekregen. Bij de EU is het bijvoorbeeld een gebruik dat alle landen binnen het verbond een organisatie huisvesten. Nederland heeft er twee en wij kunnen best meer willen, maar of dit gebeurt, is zeer de vraag.’

Is Den Haag, gezien vanuit internationaal oogpunt, een belangrijke stad?

‘We waren met een campagne bezig, achttien jaar geleden. Ik was met de toenmalige wethouder Bas Verkerk in Genève bij de Nederlandse Permanente Missie bij de Verenigde Naties. We gingen lunchen in een mooi restaurant tegenover het gebouw van de Missie. In het gebouw waar wij toen lunchten, werkten bij een internationale organisatie meer dan 10 000 mensen. Dat was meer dan destijds werkzaam waren bij alle internationale organisaties in Den Haag.

Zijn wij belangrijk of niet? Dat ligt eraan hoe je het bekijkt. Er wordt gezegd dat Den Haag

de tweede VN stad is. De VN kent zes *main bodies* en al die organisaties zijn allemaal officieel verbonden aan New York. Op een na. Dat is het Internationaal Gerechtshof in Den Haag. Dat is officieel gevestigd in het Vredes-paleis in Den Haag. We kunnen dus roepen dat Den Haag de tweede VN stad is. Maar een ander criterium waar je naar kunt kijken, zijn arbeidsplaatsen. Zoals mijn voorbeeld aangeeft, zijn wij niet zo groot. We hebben inmiddels behoorlijk wat arbeidsplaatsen. In de hoogtijdagen van het Joegoslavië Tribunaal werkten bij dit hof bijvoorbeeld zo’n 1400 mensen.

Wij behoren tot de een van de grote *UN cities*. Maar er zijn eigenlijk slechts twee volwaardige VN steden, New York en Genève. In deze steden is een hele VN structuur aanwezig. In New York is de VN gevestigd en in Geneve zit het *Palais des Nations*, het oude Volkenbond gebouw. Die gebouwen hebben een zaal waar de Algemene Vergadering gehouden kan worden. Ook hebben alle landen van de wereld permanente vertegenwoordiging in New York en Genève. Ik bedoel dan niet de ambassades, want die zijn in Washington en Bern gevestigd. Toch zijn er ook permanente vertegenwoordigers in deze twee steden. Dat geldt niet voor Wenen, Rome, Parijs en niet voor Den Haag.

Wij behoren wel tot de top van de VN steden, omdat de VN Den Haag ook heel nadrukkelijk ziet als *legal capital*. In Den Haag is het belangrijkste juridische orgaan van de VN gevestigd.

Minister-president Balkenende werd na twee maanden gebeld. Hij zal toen hebben aangegeven dat hij in overleg zou treden met zijn ministers, maar in werkelijkheid had de ministerraad allang een besluit genomen. Er lag al een heel concept klaar. Daar hadden wij al aan gewerkt. Kort daarop liet hij weten dat Nederland gastland wilde zijn. Helaas voor Den Haag was op dat moment niet de ruimte, groei­mogelijkheid, beschikbaarheid en beveiliging aanwezig in de stad en is het *Special Tribunal for Libanon* (en ook het Tribunal voor Sierra Leone) daarom gevestigd in Leidschendam. Maar ja, dat is eigenlijk ook Den Haag. Althans, zo ziet de internationale gemeenschap dat.

Met de komst van de OPCW kwam er een enorme begeestering zowel aan de kant van het Rijk als bij de gemeente. Er is aan gesleurd om die kandidatuur binnen te halen en tegen Genève was dit nog geen gelopen race. De Serge Brammers (nu hoofdaanklager van het Joegoslavië Tribunaal) deed de voorbereidingen voor het Tribunaal in Libanon. Hij vertelde me later dat het in Libanon, waar hij werkte

aan de opzet van het tribunaal, erg gevaarlijk was. Veiligheid is dus een belangrijk aspect. De mensen die daar werkten aan de voorbereidingen hadden ook geen gezinnen mee.

Minister-president Balkenende werd na twee maanden gebeld. Hij zal toen hebben aangegeven dat hij in overleg zou treden met zijn ministers, maar in werkelijkheid had de ministerraad allang een besluit genomen. Er lag al een heel concept klaar. Daar hadden wij al aan gewerkt. Kort daarop liet hij weten dat Nederland gastland wilde zijn. Helaas voor Den Haag was op dat moment niet de ruimte, groei­mogelijkheid, beschikbaarheid en beveiliging aanwezig in de stad en is het *Special Tribunal for Libanon* (en ook het Tribunal voor Sierra Leone) daarom gevestigd in Leidschendam. Maar ja, dat is eigenlijk ook Den Haag. Althans, zo ziet de internationale gemeenschap dat.

Met de komst van de OPCW kwam er een enorme begeestering zowel aan de kant van het Rijk als bij de gemeente. Er is aan gesleurd om die kandidatuur binnen te halen en tegen Genève was dit nog geen gelopen race. De Zwitsers waren trouwens wel gefrustreerd dat ze de OPCW niet kregen. Wij hadden drie vierde van de stemmen: het beste bod en de beste inhoudelijkheid.

Bij het biding moet naar allerlei zaken worden gekeken. Er wordt naar financiën gekeken, naar de stad en wat het voor de mensen van een organisatie betekent om in de stad te wonen. Bij de OPCW hadden we ook nog een kostenvergelijking gemaakt tussen Den Haag en andere steden. Bij de presentatie werden ook vragen gesteld. Die gingen bijvoorbeeld over: hoeveel Filippijnse meisjes als au pair mochten werken in de stad. Nederland scoorde hier aanzienlijk mee, omdat het hier allemaal goed geregeld was. Het was wel een vreemde gewaarwording dat, terwijl je bezig bent met een internationale organisatie voor vrede, er allerlei vragen worden gesteld over belastingvrije auto's en het aantal Filippijnse au pairs die in dienst mogen zijn. Wist je dat je in Genève toen bijvoorbeeld niet de vlag van je land in je tuin mocht zetten?

Bij het voeren van de campagne hebben we ook goed gekeken naar de andere deelnemers. Wij wisten wat het bod van Geneve en van Wenen inhield tijdens de competitie voor de OPCW. Bij Wenen wisten we bijvoorbeeld welk gebouw werd aangeboden.

Landen die al voor de stemming positief waren over Den Haag hebben wij erbij betrokken. We hebben ze verzocht - achter de

schermen - vragen te stellen waar Nederland een positief antwoord op kon geven. Ongetwijfeld hebben de andere landen dit ook gedaan. Het is namelijk een diplomatiek spel.

We hebben bij de campagne uiteindelijk ook een delegatie naar Den Haag over laten komen. We hebben een internationaal symposium gehouden. Er werd ingegaan op de eerste vijf jaar van OPCW. Dat was deel van de campagne. Ik ben destijds naar Genève gevlogen met de KLM om die mensen op te halen. We hadden een heel vliegtuig met op stoelen OPCW/Den Haag logo's. Er was in Den Haag een heel programma georganiseerd. Het symposium werd gehouden in de Ridderzaal en de minister-president was aanwezig. Je moet laten zien wat je te bieden hebt en dat je er vol voor gaat. Het leidde ertoe dat we 65 procent van de stemmen kregen.

Dit was ook aan de orde bij de plannen voor een verdrag tegen biologische wapens. Daarvoor begonnen we in december. In Genève stonden wij wederom tegenover de Zwitsers. Wij hadden naar verwachting een stemming gewonnen, maar het verdrag is er nooit gekomen. Toen George W. Bush in Amerika aantrad als president heeft hij gelijk gezegd dat

Amerika het *Biological Treaty* niet erkende. De *ad hoc* commissie in Genève stopte.

Er zijn inmiddels ook landen die de OPCW lastig vinden. Want de inspecteurs van OPCW komen ook bij *chemical plants* waar door een gehele bedrijfsvoering bloot komt te liggen. Zo kom je ook weer bij politiek en handelspolitiek. Het is maar de vraag of er ooit een OPBW komt.

Het Joegoslavië Tribunaal zal in 2016 sluiten. Alle verdachte personen moesten voor het gerecht komen. Soms duurde dat lang, maar dat komt door de politiek van het land. Karadicz werd gewoonweg door de politiek verborgen gehouden.

Het Joegoslavië Tribunaal heeft een enorme brok geschiedenis en jurisprudentie. Het heeft ook een duidelijke brug gelegd tussen het verleden en het heden, want het is het derde *ad hoc* tribunaal in de geschiedenis, na Neurenberg en Tokyo. Na de Tweede Wereldoorlog werd het Neurenberg en Tokyo tribunaal opgezet. Daarna was er jaren niets tot het Joegoslavië Tribunaal in 1993. Hier in Den Haag wordt toch eigenlijk geschiedenis geschreven. Men is heel lang kritisch geweest, maar nu het tribunaal succes heeft is dit veranderd. Het legde weer een positieve

basis voor het Internationaal Strafhof. De bedoeling is natuurlijk dat we door het hebben van een Internationaal Strafhof, geen *ad hoc* tribunalen hoeven op te richten.

De internationale gemeenschap sprak wel over een permanent straffhof, maar het lag heel gevoelig. Vandaag de dag nemen de VS, Rusland en China nog steeds geen deel aan het Internationaal Strafhof. Dit geeft de politieke dimensie van het verhaal weer.

Er is veel ervaring opgedaan met het Joegoslavië Tribunaal. Wij kunnen adviseren. Bij het Cambodja Tribunaal werd bijvoorbeeld om ‘Nederlandse’ expertise gevraagd.’

Was u betrokken bij de campagne voor het Internationaal Strafhof?

‘Ik heb van 1995 tot 1998 deelgenomen aan de campagnegroep voor het Internationaal Strafhof. In 1998 was in Rome de grote internationale conferentie waar weken onderhandeld werd. Aan het begin van die zes weken was het nog niet zeker of een statuut zou worden opgesteld. Adriaan Bos, de hoogste juridische adviseur van Buitenlandse Zaken, heeft met name veel sleurwerk verricht voor het verdrag. Hij werd na de conferentie ook gehuldigd met een staande ovatie van alle delegaties.

Het is juridisch trek- en sleurwerk. Het is de politiek die bepaalt of een verdrag of statuut wordt opgesteld. Je loopt daarom op eieren. Dat was ook zo bij het Internationaal Strafhof. China, de VS en Rusland willen niet meedoen aan het verdrag van het ICC en dat zegt wat. Het ICC is door 120 landen geratificeerd. Er is een Hof, maar het kan altijd beter. Maar het goede nieuws is dat het ICC bestaat’.

Nederland was het enige land dat zich verkiesbaar stelde als gastland van het ICC. Waarom lijkt het alsof er toch campagne is gevoerd en is er een biedingsboek geschreven?

‘Het feit dat er tijdens de Conferentie van Rome geen keuze gemaakt hoefde te worden, betekende niet dat er geen andere geïnteresseerden waren. Duitsland had bijvoorbeeld heel graag het Internationaal Strafhof gehad. Zij wilden zelfs het Internationaal Strafhof in Neurenberg hebben, wat een beladen plaats is.

We moeten weer terug naar het campagnevoeren om te begrijpen waarom Den Haag de enige kandidaat was bij de Conferentie van Rome. Er werd, toen het verdrag in zicht kwam, weer een campagnegroep opgezet waar het ministerie van Buitenlandse Zaken,

het ministerie van Justitie en Binnenlandse Zaken bij betrokken waren. Ook de gemeente zat erbij. Het werd strategisch opgepakt en er werd een biedingsboek gemaakt. Dit gebeurde zes weken voor de *Diplomatic Conference for the establishment of the ICC* in Rome. In New York was toen de laatste voorbereidende vergadering en daar heeft Nederland het bod gepresenteerd. Het verhaal gaat dat na de Nederlandse presentatie de Duitse delegatie naar Bonn heeft gebeld om door te geven dat de campagne een gelopen race was. Zij zouden hebben ingezien dat het ICC naar Nederland ging en besloten geen formele kandidatuur op te stellen. Op papier was er dus maar een kandidaat. Een succes voor Buitenlandse Zaken, dus.

Den Haag was een stad met een internationale positie op juridisch gebied. Maar daarnaast was het hele concept dat wij aanboden, zoals huisvesting, goed ontwikkeld. We hadden een goed verhaal.

De term *legal capital* komt van voormalig Secretaris-Generaal Boutros Boutros-Ghali. Er werd in 1993 door de Veiligheidsraad besloten dat het Joegoslavië Tribunaal zou worden opgezet en VN Secretaris-generaal Boutros-Ghali vond dat dit Tribunaal in Den Haag moest zetelen. Den Haag was volgens

hem de *'legal capital of the world'*. Al schijnt hij nooit het woord 'world' te hebben gehanteerd, maar *UN* te hebben gezegd.¹⁷⁰ In ieder geval kwam het Joegoslavië Tribunaal hierheen.

Nederland heeft een interessante positie. Het Vredespaleis bestaat al lang en daar is natuurlijk het Internationaal Gerechtshof gevestigd. Maar ook de Haagse Academie voor Internationaal Recht. De Haagse Academie organiseert *summercourses* waar veelbelovende diplomaten en juristen uit verschillende landen naartoe gaan. Boutros-Ghali heeft hier ook ooit gestudeerd. De opleidingsinstituten en het alumninetwerk zijn goud waard. Je hoeft de mensen die belangrijk zijn niet te laten weten wat Den Haag is. Deze mensen kennen Den Haag als de plek waar internationale hoven gevestigd zijn. Vandaar dat Boutros-Ghali zei: het moet naar Den Haag.

Voor de intergouvernementele organisaties is het ministerie van Buitenlandse Zaken verantwoordelijk. Maar zij zijn dat niet voor de NGO's. In Den Haag zijn twee verzamelgebouwen waar NGO's zitten. Op de Zeestraat

en de Laan van Meerdervoort hebben we twee panden deels in gebruik waar we aan NGO's tegen aantrekkelijke condities ruimte beschikbaar stellen. Dat idee hebben we overgenomen uit New York, waar het zogenaamde *Church Centre* tegenover de VN zit. Het leek ons een goed idee en wij hebben toen de financiële middelen gekregen om dichtbij het Vredespaleis die organisaties te vestigen. Het werkt geweldig. Er is een goede wisselwerking. Het NGO-segment groeit in Den Haag en je ziet ook dat overheden NGO's in de afgelopen tien jaar serieuzer zijn gaan nemen. Ze waren de luizen in de pels van de overheid, maar zijn nu gewaardeerde adviseur en stem van het volk. Het Strafhof kent bovendien zelfs *consultancy status* toe aan NGO's en dit toont dat het Hof de mening van NGO's belangrijk vindt.

De juridische onderwijsinstellingen zijn nu onder The Hague Institute for Global Justice (THIGJ) geschaard. Hier gaat geld van de overheid naartoe. De THIGJ moet eigenlijk de overkappende paraplu zijn van alle academische instellingen in Den Haag op het gebied van recht.

Bij de organisaties, tribunalen en hoven ligt ook ontzettend veel kennis. Kijk naar het Joegoslavië Tribunaal en de jurisprudentie

170 In het interview met Wim Deetman wordt dit bevestigd. Het was oud-burgemeester Deetman die de zin *Legal capital of the UN* verbasterde naar *legal capital of the world*.

hiervan: in de loop van de jaren is die kennis toegenomen. Stel dat er een burgeroorlog is Afrika dan kan een club van experts beschikbaar worden gesteld om nadien een wettelijke infrastructuur op te bouwen. De THIGJ in Den Haag wil op mondiaal niveau die taak vervullen, maar zij hoeven niet noodzakelijkerwijs in Den Haag te zitten. Overigens: als je kijkt naar de zaken die ICC doet, gaan deze nu allemaal over Afrika. Dat is gevoelig, maar het is *fact of life* dat er in die landen toch strijd is.'

Door internationale instituten en onderwijsinstellingen is Den Haag internationaal bekend geworden. Zonder de komst van deze instituten, met name in de jaren negentig van de twintigste eeuw, had Den Haag nooit een belangrijke internationale positie op het gebied van recht gehad?

'Internationale instituten hebben Den Haag gevormd. Heel lang zijn dingen ons overkomen, maar nu hebben we inmiddels meer ervaring met het voeren van campagnes. Op het moment dat er een nieuw instituut zou komen, was het een kwestie van mensen verzamelen en een campagne opzetten.

Den Haag was al in de zeventiende eeuw een stad waar veel buitenlanders kwamen en vanuit dit oogpunt is de stad altijd internationaal geweest. We zijn bovendien een regeringsstad. De Staten-Generaal vergaderden in Den Haag, maar de plaats Den Haag kreeg geen stadsrechten of stadsmuren. Aan de ene kant allerlei buitenlanders, maar andere kant een Staten-Generaal die Den Haag klein wilden houden.

Het THIGJ combineert nu alle initiatieven en probeert om meer structuur te brengen. Het beleid is vastgesteld en er is interesse aan de kant van het Rijk om verder te ontwikkelen op gebied van de internationale rechtsorde. In de loop der jaren is een enorme expertise opgebouwd.

Al die instituten zijn ontstaan door nieuwe verdragen. De ratificatie van zo'n verdrag betekent soms zelfs dat de grondwet van een land moet worden aangepast. In ieder geval moet er een heel grondstelsel van rechten worden gemaakt of aangepast. Dat is een voorwaarde en een gevolg van het toetreden tot zo'n verdrag. Op vier landen na, zitten alle landen van de wereld bij het Verdrag van de OPCW. Bij het Internationaal Strafhof spreek je over de landen die het Hof erkennen. Dat zijn er wat minder.

Een zetelovereenkomst opstellen, is ook eigenlijk een crime. Maar we hebben die organisaties en het rapport¹⁷¹ geeft aan dat we er als gemeente baat bij hebben. Het Rijk wil ook weten wat voor invloed Nederland ermee verkrijgt.

Wij hebben beleid en een goede uitvoer van het beleid. De internationale organisaties zorgen voor banen in Den Haag, maar er is ook een keerzijde aan. Het veiligheidsaspect bijvoorbeeld. We hebben hier gelukkig geen aanslagen zoals 11 september of zoals in Londen en Madrid gehad. De veiligheidsanalyses die worden gemaakt door politie Haaglanden en ministerie van BZK, zijn buitengewoon zorgvuldig.

Er zijn ook lasten. Het is natuurlijk ook zo dat de inwoners van de stad er soms last van hebben. De aanwezigheid van diplomaten zorgt er bijvoorbeeld voor dat er minder parkeerplaatsen zijn. Maar het is anderzijds ook gunstig bijvoorbeeld voor toerisme. Door het ICTY en ICC is Den Haag regelmatig op CNN te zien. Mensen die dat zien, associëren Den Haag dus met het Internationaal Strafhof en daar wordt op ingespeeld.

¹⁷¹ *Den Haag internationale stad van vrede en recht. Economische impact internationale organisaties* (Den Haag 2011).

We willen vanuit de gemeente de inwoners informeren over internationale organisaties. Burgemeester Jozias van Aartsen zet zich daar ook voor in. We begonnen klein. Collega Geert Dijkstra en ik hebben in het verleden al in een ruimte die ligt aan het Atrium van het stadhuis een museum gerealiseerd waar bijvoorbeeld een nagemaakte OPCW stond. Mensen werden zo geïnformeerd over wat de OPCW deed. We geven dus voorlichting over de internationale organisaties.

Nu zijn we een stap verder. Burgemeester Van Aartsen heeft die voorlichting verder uitgewerkt. De afgelopen twee à drie jaar zijn we bezig met het project de Haagse Brug. Willem Post geeft daar leiding aan. Het gaat om het bij elkaar brengen van de Haagse gemeenschap en de expatgemeenschap. Door elkaar te leren kennen en door te leren wie de ander is, kun je ook weer onderling vertrouwen opbouwen.

In september 2011 hebben we voor de derde keer een open dag bij de internationale organisaties georganiseerd. Op ons verzoek hebben internationale organisaties hun deuren geopend. Afgelopen jaren waren er tien organisaties en de ambassades die dat voor het eerst deden. Je moet wel realiseren dat veiligheid de allesoverheersende regel is

voor ambassades en intergouvernementele organisaties. Zij zorgen zelf dat het goed op orde is.

Intergouvernementele organisaties ontstaan omdat landen een verdrag tekenen en ratificeren. Het zijn deze landen die betalen en zorgen voor de middelen. Hoe doen NGO's hun werk? Zij krijgen geld uit fondsen en onder andere van overheden. Veel organisaties hebben er belang bij om verslag te doen van wat zij doen.

Voor het Internationaal Strafhof en het Joegoslavië Tribunaal is het heel belangrijk om te laten weten aan de buitenwereld waar zij mee bezig zijn. Het Joegoslavië Tribunaal heeft bijvoorbeeld te maken met veel slachtoffers. Het moet laten zien dat de mensen die verantwoordelijk zijn voor het onrecht bestraft worden.

Ook de OPCW is een streng bekeken organisatie. Dit vanuit een ander oogpunt, namelijk dat er een enorme hoeveelheid informatie bezit over *chemical plants* van over de hele wereld. Als die informatie wordt gestolen, kunnen ze daar heel veel mee doen.'

In hoeverre wordt er nu nog campagne gevoerd en bezigheden ondernomen om internationale organisaties naar Den Haag te halen?

'Wij gaan door met het aantrekken van NGO's naar Den Haag. Het Rijk weet dat wij intergouvernementele organisaties in de stad willen. Maar het initiatief ligt bij het Rijk en als een organisatie niet past binnen het Nederlandse beleid dan wordt er niets ondernomen. De gemeente werkt nauw samen met ministerie van Buitenlandse Zaken, al jaren en op veel terreinen. We bespreken de gastlandrol van Nederland in de bijeenkomsten over 'Nederland Gastland', waar de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken voorzitter van is. In deze gesprekken worden alle zaken, zoals veiligheid en campagnes, doorgesproken. Er wordt gestructureerd naar gekeken. Ik heb hier zelf drie jaar bijgezet, maar tegenwoordig zit de gemeentesecretaris erbij. Het toont dat de internationalisering ook bij ons naar een hoger plan wordt getild.

De vestiging van intergouvernementele organisaties, of het nu gaat om een nieuwe organisatie of een bestaande organisatie die nieuw onderkomen zoekt, is niet iets waar de gemeente besluiten over neemt. Het kabinet bepaalt of we ons beschikbaar stellen.

Over vandaag de dag kunnen we een ding vaststellen: het is nu niet de beste tijd is om nieuwe intergouvernementele organisaties te huisvesten, omdat er sprake is van een mondiale recessie. Het kost geld om nieuwe organisaties te krijgen en het Rijk moet daartoe bereid zijn. Bij de gemeente bestaat de bereidheid en ik constateer dat die er bij het Rijk ook is. Er blijven processen lopen. In algemene zin constateer ik dat er bij het Rijk, sinds de komst van de OPCW, een blijvende wil is om organisaties binnen te halen.

Er moet wel gekeken worden naar de kosten. Het ministerie van Buitenlandse Zaken coördineert. Het kost de gemeente ook geld, want zo moeten bijvoorbeeld de medewerkers van Bureau Internationale Zaken ook betaald worden. Daarentegen levert het ook iets op. De politiek kan dit zien door onderzoek dat is uitgevoerd naar de economische impact van internationale organisaties in de stad. Internationale organisaties zijn een enorme *tool* voor Nederland en voor Den Haag. Ik ben er van overtuigd dat dit blijvend is. Wat is Den Haag voor stad, wat is Nederland voor land? We hebben kennis.

Het nieuwe Europol is een zwaar bewaakte organisatie. Er is een nieuw concept losgelaten op het gebouw. Zelfs met een tank kom je

er niet doorheen, maar het oogt heel transparant. Er is dus ook een industrie aan het ontwikkelen op het gebied van beveiliging. Als je kijkt naar de gemeente en de commerciële sector, heeft de internationalisering een *spin-off*. We zitten in de tijd dat hier structureel naar gekeken wordt en we er planmatig mee bezig zijn. Na twintig jaar begint dit kindje te lopen. Over tien jaar zullen we tig stappen verder zijn.

Zullen *ad hoc* tribunalen uiteindelijk verdwijnen door de komst van het ICC?

‘Om die vraag te beantwoorden moet je enerzijds inhoudelijk betrokken zijn bij een organisatie en anderzijds weten wat de politieke processen zijn. Die laatste is minstens zo belangrijk.

Een *ad hoc* tribunaal kun je snel opzetten. Kijk bijvoorbeeld naar het Libanon Tribunaal waarbij de VN Veiligheidsraad en de regering van Libanon besloten tot oprichting en stappen direct ondernomen werden. Het Internationaal Strafhof is natuurlijk een veel groter orgaan met veel rechters.

Het heeft ook te maken met politiek. Een *ad hoc* tribunaal is vaak gericht op een beperkt

gebied. Als het Strafhof de opdracht krijgt om onderzoek te doen in Oost-Afrika of Libië dan praat je over een groter gebied en een andere politieke toestand.

De drie meest invloedrijke landen in de wereld, Rusland, China en de VS nemen geen deel aan het Internationaal Strafhof. Daarom was het bijzonder dat een half jaar geleden de VN Veiligheidsraad, waarin deze drie landen een veto hebben, voor het eerst hebben gevraagd of de hoofdaanklager van het Internationaal Strafhof wilde kijken in Libië.

Het Strafhof is een juridische instelling, maar de politiek, die aan de basis staat, moet het toestaan. Landen treden toe tot het verdrag. Amerika heeft lange tijd niet gewild dat er over het Internationaal Strafhof werd gesproken in de VN. Het Strafhof is geen VN organisatie, maar het is *UN-inspired*. De VN raadt haar leden aan om toe te treden tot het Strafhof. De Veiligheidsraad heeft ook het recht om het Strafhof op te dragen een kwestie te bekijken in een bepaald land.

De vraag of er *ad hoc* tribunalen blijven komen, heeft te maken met andere vragen zoals: waar heeft het onrecht plaatsgevonden en wie zijn betrokken. Je ziet het nu met Syrië dat ‘gesteund’ wordt door Rusland. Het

hangt dus af van de situatie, maar ook van de politiek en de landen die er mee te maken hebben.

De internationaal juridische wereld is eigenlijk een kleine wereld. Naast de tribunalen is ook de wetenschap belangrijk. Ons kent ons. Als je nu bijvoorbeeld gaat kijken naar het Cambodja Tribunaal dan zie je dat veel expertise wordt gebruikt zowel van wetenschappers als van mensen uit de praktijk. Je moet je realiseren dat het Joegoslavië Tribunaal eigenlijk de basisschool is geweest waar alles is geleerd. Als je kijkt naar het Internationaal

Strafhof zie je dat er veel mensen werken die ook bij het Joegoslavië Tribunaal hebben gewerkt. Dat is ook logisch vanwege het is kennis, kunde, vaardigheden die zij meebrengen. In deze wereld kennen ze elkaar. En NGO’s zijn hier ook bij betrokken.

Bescheidenheid past voor Den Haag. Het is fantastisch dat Den Haag deze internationale organisaties heeft en dat wij gaststad zijn, maar het blijven natuurlijk de overheden die bepalen dat het hier komt. We doen ons best om gaststad te zijn, maar het inhoudelijk proces stoelt op internationale juristen die belichamen wat het Hof is.’

Interview Harry Verweij

Werkzaam als diplomaat bij de Nederlandse Permanente Missie
in New York (Verenigde Naties)

16 februari 2012 te Den Haag

‘Ik was vanuit New York betrokken bij de campagne voor het Internationaal Strafhof. In 1996 ben ik naar New York gegaan en vrij snel daarna werd duidelijk dat Nederland kandidaat gastland zou zijn. Ik werd geïnstrueerd om voor deze Nederlandse kandidatuur te lobbyen. Het was in Den Haag dat het besluit werd genomen om Nederland kandidaat te stellen. In Den Haag zijn destijds de plannen gemaakt voor de campagne en is een *bidbook* opgesteld. Ik kreeg instructie om te werken aan de campagne en in New York o.a. de leden van de *zg. like-minded group* aan te spreken. De like-minded group was een (groeierende) groep van landen die hard werkten aan de totstandkoming van het ICC. Twee andere steden werden in de wandelgangen wel als andere kandidaat vestigingsstad genoemd. Rome, waar de conferentie over de oprichting van het Hof ook zou plaatsvinden. En Neurenberg.’

U werkte dus naar de Conferentie in Rome toe. Hoe ging dat proces in zijn werk?

‘Dat was een ingewikkeld proces waar- aan veel Haagse collega’s en ik aan hebben gewerkt, naast natuurlijk onze internationale collega’s. Het proces verliep via *zg. prepcoms (preparatory committees)*, die jaarlijks soms wel twee- maal bijeen kwam. Ook kwam het ICC onderwerp in de Zesde Commissie aan de orde. Voor het Internationaal Strafhof werkte ik nauw samen met een aantal sleutellanden, zoals Canada, Argentinië etc., in de context van de *like-minded group*. Daar waren ook NGO’s bij betrokken, bv. de CICC. Voor de latere onderhandeling over de zetel was het ook zo dat we moesten aangeven wat we ervoor zouden teruggeven. Dat is een soort *barter trade*: jullie kiezen voor ons

en wij stemmen op jullie kandidatuur. Bij VN-landen, maar ook binnen EU kader probeerden we steun te krijgen. Naar de conferentie in Rome toewerkend, moest het vanzelfsprekend worden dat Den Haag de plek was om dit Hof te zetelen.

Het Internationaal Strafhof is een verdrags- organisatie en geen entiteit van de VN. De *ad hoc* tribunalen voor Rwanda en voor- malig Joegoslavië zijn opgezet door de VN Veiligheidsraad en deze tribunalen zijn dus onderdelen van de VN. Het Internationaal Strafhof is dit niet en lidstaten moesten dus toestemmen met de opzet van het Hof. Het hielp natuurlijk wel dat deze tribunalen al in Den Haag waren gevestigd. Dat gaf op zich zelf aan Den Haag al een soort vanzelfspre- kendheid’

U spreekt over *like-minded group*. Wat was die groep precies? Landen, maar vallen NGO’s hier ook onder?

‘Dit was een informeel gouvernementeel sa- menwerkingsverband. NGO’s, m.n. de ‘coali- tie’ werkte nauw samen met de like-minded group. Dat was een belangrijke succesfactor. Er was door de VN dus al een *Preparatory Commission* opgezet die het ICC ging voor- bereiden. NGO’s werden betrokken bij de

voorbereidingen. De CICC (*Coalition for an ICC*) was een paraplu van al die organisaties. Het CICC stond onder leiding van William Pace.’

Bent u ook betrokken geweest bij de voorbereidingen voor de komst van het ICC naar Den Haag, nadat het ICC werd toegewezen aan de stad?

‘Ik heb in Den Haag van 2001 tot 2004 mee- gewerkt aan de opzet en de vestiging van het Internationaal Strafhof. Samen met Edmund Wellenstein, die aan de *Task Force* van het mi- nisterie van Buitenlandse Zaken leiding gaf. Er was sprake van een informele lobby waar- bij we onze persoonlijke relaties aanspraken. Er was een intensieve groep die zich inzette voor de komst van het ICC. Bijeenkomsten werden gebruikt om Den Haag zichtbaar te maken.’

Werden ministers ook ingezet om de komst van het ICC naar Den Haag te bepleiten, bijvoorbeeld bij ministeri- ele bijeenkomsten?

‘Natuurlijk. Bij bijeenkomsten waar een minister heen moest, werd dit onderwerp meegenomen in de spreekpunten. Wij moesten aan de ene kant de grote landen

meekrijgen, zoals de permanente leden van de Veiligheidsraad. Al was het ICC wel een precair punt bij een aantal van deze landen. Maar ook de ontwikkelingslanden, vooral in Afrika omdat al duidelijk was dat veel zaken over Afrikaanse landen zouden gaan, wilde wij graag ook mee hebben.

Bij meerdere leden van de VN is het ICC een gevoelig thema. Een aantal malen is het onderwerp ICC opgenomen in de speech van de minister in de Algemene Vergadering.

De komst van het ICC werd vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken gecoördineerd. Er werd een taakgroep opgericht en er was een directe lijn met de gemeente Den Haag, maar ook met een aantal ministeries, zoals het ministerie van Financiën omdat een behoorlijk bedrag moest worden geïnvesteerd in de campagne, en het ministerie van Justitie was nodig voor de inhoudelijke onderhandelingen.

De *PrepCom* stelde de documenten op die later de basis vormden voor de artikelen van het statuut. Artikel 3. ging over de zetel van het Hof. Tussen haken, *brackets*, stond al ‘The Hague’. Al bij een van de eerste bijeenkomsten van de Committee of the Whole tijdens de diplomatieke conferentie in juni

1998 hebben we toen gevraagd: *we would like to remove the brackets from article 3*. Tot op dat moment was het nog niet geheel zeker of alle aanwezigen zouden instemmen. Voor hetzelfde geld had een ander land aangegeven ook een kandidatuur te willen stellen. Phillipe Kirsch (voorzitter van de *Committee of the Whole of the Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of the International Court* en later de eerste President van het ICC) vroeg daarna of er bezwaren waren. Die waren er niet en zo werd Den Haag de gaststad voor het ICC.

Wat het Nederlandse bod precies inhield was weliswaar in een *bidbook* opgeschreven, maar bleek later nog onderwerp van nader onderhandeling te worden. We hadden in het bod voorstellen gedaan over bijvoorbeeld de huur van het gebouw. Dat werd, nadat bleek dat het Hof daadwerkelijk operationeel zou worden, meteen een contentieus onderwerp. Men wil natuurlijk altijd meer! Het ministerie van Buitenlandse Zaken vond een passende locatie aan de Nieuwe Maanweg. Dit zou een tijdelijk verblijf zijn. Dat was toen al duidelijk. Tien jaar lang zou het ICC geen huur hoeven te betalen.

Ik werd in 2001 lid van de *task force* die zich bezighield met de komst van het Internatio-

naal Strafhof naar Nederland. Er waren zestig ratificaties nodig van landen om het Internationaal Strafhof in werking te laten treden. Dat was veel, maar door een effectieve lobby werd dat aantal binnen twee jaar gehaald. De gemeente was actief betrokken en heeft bijgedragen aan de organisatie van de komst van het Strafhof, zoals huisvesting maar ook de komst van de werknemers van het Strafhof. Wellenstein zorgde ervoor dat op nationaal niveau alles gereed was en ik regelde veel op internationaal niveau en probeerde andere landen bij de les te houden. Als gastland ben je namelijk ook afhankelijk van de verdragspartijen. Zij leveren het geld via contributies, dus moet je ze ook op de hoogte houden.

De komst van het Internationaal Strafhof veroorzaakte een *spin-off* in Den Haag en leidde o.a. tot de vestiging van aan het ICC gerelateerde organisaties, bijvoorbeeld NGO’s.’

In hoeverre heeft het feit dat het Joegoslavië Tribunaal in Den Haag zetelde, bijgedragen aan de komst van het ICC naar de stad?

‘Het Strafhof haalt veel inspiratie uit het Joegoslavië Tribunaal. Er is in de laatste decennia sprake van een ontwikkeling van het internationaal strafrecht. Na de Tweede

Wereldoorlog is er door de Koude Oorlog een dip geweest, maar vooral na de val van de Muur was er een *window of opportunity* om de strijd tegen rechteloosheid te versnellen. Den Haag huisvest het Joegoslavië Tribunaal.’

Was het een bekroning te noemen dat het Internationaal Strafhof later ook in Den Haag werd gezeteld?

‘Het was wel een bekroning op die ontwikkeling van het recht. Er was opeens een permanent hof dat wandaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdrijven en genocide berechtte. Het is niet zozeer een bekroning voor de stad Den Haag, maar eerder een inhoudelijke bekroning voor de internationale rechtsorde.

Het Internationaal Strafhof is wel een controversiële organisatie. Het is ook niet altijd even makkelijk dat wij gastland zijn. Neem bijvoorbeeld het land zoals Sudan. Als Nederland actief wil bijdragen aan de oplossing van conflicten in dat land en tegelijkertijd klaagt een hof, dat in ons land is gevestigd, de president aan, dan brengt dat ons in een *crunch*. Ook moeten we ons afvragen wat het voor Nederland betekent als het ICC faalt.’

Een intergouvernementele organisatie als het Strafhof wil vaak ook meer geld. Een organisatie wil voorrechten: vrijstelling van belasting en huur. Dit druist soms in tegen onze Nederlandse cultuur van “iedereen gelijk”. Er wordt nu al weleens gezegd dat Nederland niet vrijgevig is. Dat we aan het kruidenieren zijn.

Den Haag wordt nu aangeduid als *legal capital of the world*. De stad wil zichzelf ook zo profileren. Vanaf wanneer zette dit in? Gebeurde dit voor de komst van het ICC?

‘Den Haag is in de internationaal juridische wereld zeer prominent en het draagt zeker bij aan het internationale profiel van de stad en Nederland, maar je moet je ook afvragen hoeveel buitenlanders er nou echt vanaf weten.

Wim Deetman was als burgemeester van de stad een visionair in de ontwikkeling van de stad. Er werd een ring rond Den Haag bedacht waar al de internationale organisaties zouden zetelen. Met de komst van het ICC is dit doorgestoten, het heeft de stad geholpen in die ontwikkeling. Maar er is, zoals ik al eerder zei, hoe dan ook een economische en juridisch inhoudelijke *spin-off* geweest. Het oefent immers ook aantrekkingskracht uit op andere organisaties, zoals NGO’s en

academische instituten. Ook de opleidingsinstituten versterken dit, omdat de mensen die opgeleid willen worden in het internationaal recht toch kijken naar de plek waar het in praktijk wordt gebracht.

Het Strafhof is een hoogtepunt voor de internationale rechtsorde. Het is een kortweg gezegd een samenvoeging van Angelsaksisch en continentaal recht. Nieuw aspecten zijn spreekrecht voor slachtoffers, de erkenning van verkrachting als een oorlogsmisdrijf en de doodstraf is als uiterste straf afgewezen. Dit is bijvoorbeeld mede gekomen door de invloed die NGO’s hebben uitgeoefend.

Nadat de Muur is gevallen aan het begin van de jaren negentig is het recht in een stroomversnelling gekomen. Het was een uitdaging, maar uiteindelijk is er nu een permanent strafhof.’

Nederland wordt weleens geportretteerd als een gidsland. De komst van het ICC naar Den Haag bevestigt toch deze aanname?

‘Het Internationaal Strafhof bevestigt zeker een Nederlandse traditie in de bevordering van internationaal recht, mensenrechten en humanistische normen en waarden. Dit Hof

is een *last resort*. Als een persoon niet nationaal berecht wordt of kan worden dan kan een verdachte voor een internationaal gerecht worden gedaagd. Dit straalt uit op Nederland als een land met een gidspositie.’

Dhr. Rio Praaning Prawira Adiningrat

Destijds werkzaam bij consultantsbureau Dewe Rogerson. Betrokken bij de campagne voor de OPCW als adviseur en lobbyist.

Geïnterviewd: op 24 april 2012 te Brussel.

Wanneer werd u bij de campagne voor de OPCW betrokken?	‘Als een groene stad aan zee.’
En was er een focus op een zekere traditie of gidsrol van Nederland?	
‘Het precieze jaartal weet ik niet meer, maar we zijn al vroeg door het ministerie van Buitenlandse Zaken bij het dossier betrokken. Het allereerste Nederlandse <i>bidbook</i> dat al was opgesteld, hebben wij destijds meteen terzijde geschoven. We hebben een nieuw bodboek gemaakt dat gebaseerd was op de vraag: wat verwacht men van Nederland als gastland, in plaats van wat Nederland voor zichzelf zou willen uitventen. Het begon hier eigenlijk, bij deze omschakeling. De sleutel bij het voeren van een campagne voor internationale organisaties is: zorg dat de non-kandidaat, die wij in begin waren, <i>de</i> kandidaat wordt.’	‘Nee helemaal niet. Ik herinner me het eerste gesprek dat ik voerde met minister-president Ruud Lubbers. Hij vroeg aan mij het volgende: “me- neer Praaning, u gaat toch wel zorgen dat wij de stem van de Verenigde Staten krijgen?” Dat werd heel belangrijk gevonden, maar ik vroeg aan Lubbers of hij wist hoeveel stemmen de VS mocht uitbrengen. “Volgens mij is dit een strikvraag,” zei hij. “Waarschijnlijk maar een.” Dat was correct en ik vroeg hem of we met die ene stem konden winnen. Daar was dus al heel veel mee gezegd.

Hoe presenteerde Nederland Den Haag?

Vanuit de traditionele denkmodellen over campagnevoeren wordt vaak gedacht dat je moet werken vanuit de positie waarin je zit. Dit betekent dat je jezelf vanuit je eigen positie presenteert aan de ander, maar wil je in de internationale fora succesvol zijn dan moet je focussen op de vraag: hoe zien de anderen mij eigenlijk? Je moet je richten op de voordelen die anderen aan jou toeschrijven.’

Hoe wordt Nederland dan gezien?

‘Dat moet je onderzoeken en wij hebben onderzocht hoe Nederland werd gepercipieerd door anderen. Het onderzoek richtte zich op vergelijkingen tussen Nederland en andere landen. Uit de slotanalyses – traditionele sterkte/zwakte analyses – werd duidelijk hoe wij gezien werden. Het is vaak lastig om jezelf te plaatsen in een kader met anderen. Het is hierbij dus slim om met derden te werken, zoals is gebeurd bij de campagne voor de OPCW. Nederland had wel eerder campagnes gevoerd, maar nog nooit succesvol.’

In 1992 werd het symposium *OPCW the first five years* georganiseerd en is een bodboek verschenen waarin ook vergelijkingen staan tussen Nederland en de andere deelnemende landen, te weten Zwitserland en

Oostenrijk. Was deze publicatie een kopie van het bodboek dat jullie bij aanvang van de campagne hebben opgesteld?

‘Het symposium was veel later in het proces, aan het eind van de campagne. Er werd toen heel erg ingespeeld op wat wij dachten dat ons zou onderscheiden van de tegenpartijen. Er waren tijdens de campagne nog weleens tegenstrijdige meningen over wat nu eigenlijk als belangrijke kenmerken vooraan gezet moesten worden in de presentatie van Nederland en Den Haag. Ik en mijn team hebben wel een kleine veldslag moeten leveren ten opzichte van de traditionele denkwijzen. Die veldslag ging specifiek over de vraag of we in het bodboek mochten beginnen met de zin: “Den Haag is een stad met 27 moskees.”

Is deze zin uiteindelijk in het bodboek gekomen?

‘Ja. het staat in het bidbook dat wij hebben gemaakt.

Er is een bidbook waarin je jezelf daadwerkelijk kandidaat stelt en een bidbook waarin je het bod aan de organisatie uitwerkt. De laatste gaat meer in op de details. We hebben het Nederlandse bod aan de organisatie uitgewerkt

en gepresenteerd. Er was ook een compleet financieel overzicht bij waarin uiteengezet was wat wij zouden bieden aan de organisatie en de mensen die bij de organisatie zouden gaan werken. Er zijn drie belangrijke publicaties geweest. De eerste was het formele aanbrenge van de Nederlandse kandidatuur. De tweede was een questionnaire waarop antwoord moest worden gegeven en ten derde was er het bidbook dat door Nederland zelf werd gepubliceerd. Ten slotte was er nog een vierde belangrijke publicatie en dat was een verslag van de conferentie *OPCW, the first five years* dat in Den Haag is gehouden.

We baseerden ons dus op wat men van Nederland vond. En we hadden toen al beseft dat een groot aantal landen die meestemde over de zetel van de OPCW islamitische landen waren. Hoewel het ons beleid was om de landen binnen NAVO-verband te vriend te houden, wisten we dat we nooit een overwinning zouden behalen als we ons slechts hierop zouden richten. Als we er te veel op deze landen steunden, zou het zelfs de campagne niet ten goede kunnen komen. Zo is Amerika bijvoorbeeld niet de meest gewaardeerde land op de wereld.

Het bidbook begon met de zin “Den Haag is een stad met 27 moskees”. En dat was ook zo.

In Den Haag waren er zoveel moskees, al was het niet zo dat er zoveel minaretten waren. Er waren 27 plaatsen in de stad die als gebedshuis dienden voor het islamitische geloof.

Een beeld van wat Den Haag te bieden had aan de organisatie, en met name aan de werknemers van de organisatie, was dus gepresenteerd, maar hoe werd Nederland, dat gastland was, omschreven?

‘Er werd helemaal niet zo erg getamboereerd op Nederland. We hebben gefocust op wat de organisatie nodig had. Het is een misvatting dat wij ons sterk hebben gericht op de presentatie van Nederland. We waren bezig met wat de internationale gemeenschap nodig had om het chemische wapenverdrag snel, efficiënt en goedkoop tot uitvoer te brengen. Daarnaast waren we bezig met kwesties zoals huisvesting, scholen, steun en voorzieningen voor de medewerkers van de organisatie. Hier werd over onderhandeld.’

Voor de medewerkers van de organisatie moesten bepaalde privileges geregeld worden, zoals vrijstelling van belastingen. Hoe ging de gemeente Den Haag hierop in?

‘Dit kwam veel later. Pas als je werkelijk kandidaat bent, ga je afvragen: heb ik een verhaal, zorg, scholen, transport?’

Hoe viel dit in de chronologie van het proces?

‘Er worden verschillende eisen gesteld door verscheidene groepen. Er zijn landen die eisen stellen, maar ook chemische experts willen bepaalde dingen graag zien bij een gaststad. We hebben daarom gekeken welke personen binnen de verschillende delegaties van landen besluiten namen. Die persoon moet je namelijk aan je kant hebben. Veelal zijn die personen geen expert op het gebied van chemische wapens: het zijn ministers of deputy ministers. Zij hebben adviseurs, mensen die zich met chemische wapens bezighouden, nodig om hun besluit te vormen. Welke mensen houden zich met chemische wapens bezig? Chemische ingenieurs. En waar komen zij vandaag? Vanuit chemische instituten.

Ik moet zeggen dat een van de helden van het dossier burgemeester Ad Havermans was. Hij heeft op meerdere momenten de moed gehad om te doen wat nooit eerder was gedaan. Hij durfde een positie in te nemen, die nog nooit eerder door een burgemeester was ingeno-

men. Toen het ministerie van Buitenlandse Zaken niet meer de moed had om de eigen kandidatuur voort te zetten, heeft Havermans het roer overgenomen tot het ministerie weer de moed hervond om de kandidatuur voort te zetten.’

Er is een tijd geweest dat Den Haag niet als een serieuze kandidaat werd gezien en dat het ministerie van Buitenlandse Zaken de campagne wilde stopzetten?

‘Er is een tijd geweest dat het ministerie van Buitenlandse Zaken niet verder wilde met de kandidatuur. De minister wilde niet verliezen. Om te voorkomen dat je verliest, kun je ervoor kiezen om niet spelen. De minister wilde zich terugtrekken, maar Havermans heeft toen laten weten dat Den Haag wel door wilde. Hij heeft ervoor gepleit dat de formele kandidatuur in ieder geval niet werd ingetrokken.’

Wat heeft burgemeester Havermans ondernomen nadat het ministerie van Buitenlandse Zaken duidelijk maakte dat zij de kandidatuur wilde opgeven?

‘Hij heeft de volledige lobby voortgezet op kosten van de gemeente. Ik was ingehuurd door het ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ik werd vanaf een zeker moment door de gemeente Den Haag betaald. Het werd dus overgenomen door de gemeente. Later heeft het ministerie het weer op zich genomen, maar gedurende een bepaalde periode heeft alleen de gemeente meebetaald aan de activiteiten.’

Den Haag verkeerde destijds in financiële problemen. Toch een opmerkelijke keuze van de burgemeester om deze lobby door de gemeente te laten financieren?

‘Exact. Op het moment dat het niet goed met je gaat, moet je zeker niet buigen. Dan moet je juist laten zien van wat voor materiaal je bent gemaakt. De beweging voorwaarts maken. Het heeft Den Haag geen windeieren gelegd. Je moet een team hebben van mensen die juist wanneer het moeizaam is, er nog een stap bovenop zetten. Daar bedoel ik niet alleen mezelf mee, maar ook toenmalig directeur Politieke VN-zaken Jan Hoekema, Bob Lagerwaard en wethouder Constant Martini die ook erg betrokken was.’

Hadden deze mensen de opvatting dat de komst van de OPCW financiële voordelen zou opleveren voor Den Haag?

‘Met de komst van de organisatie zouden natuurlijk de werknemers zich in de stad vestigen. Zij consumeren en geven dus geld uit. Het is een hele duidelijke economische injectie. Daarnaast zijn er bijkomstigheden zoals de bouw van een gebouw, dat door de overheid wordt gefinancierd. De hele infrastructuur moet bovendien worden verbeterd. Er wordt een heel stelsel aan services opgezet voor de organisatie en die zijn aanleiding voor de aantrekking van nieuwe organisaties. De kans is groot dat als een organisatie er komt, er meerdere zullen volgen. Wij hebben als adviesgevers destijds al een notitie gemaakt waarin we stelden dat Den Haag door de komst van deze organisatie een grotere markt van internationale organisaties kon betreden. Er zijn daarna verschillende organisaties naar Den Haag gekomen.’

De OPCW was de aanzet voor de komst van nieuwe internationale organisaties in de jaren negentig van de twintigste eeuw?

‘Ja dit was de *trigger*. Dit was de overstap van een niet-internationale stad naar internationale stad. Dit was het punt waarop we erkenning kregen van de rest van de wereld.’

Werd Den Haag werkelijk nog niet internationaal erkend voor de komst van de OPCW? In Den Haag was immers ook het Internationaal Ge-rechtshof gevestigd, de voornaamste juridische organisatie van de VN.

‘Het is een heel belangrijke organisatie, maar het trok geen andere organisaties aan.’

Heeft u nog geadviseerd bij andere campagnes?

‘Bij de campagne voor de komst van Euro-pol. Ik heb daarnaast ook geadviseerd bij de keuze over welke organisaties Nederland wilde huisvesten. We hebben ook geprobeerd om de organisatie tegen biologische wapens (OPBW) binnen te halen. Dat lukte ook, want we hadden een nog grotere meerderheid bij de voorbereidende stemronde dan tijdens de zetelverkiezing voor de OPCW. Het was een verpletterde nederlaag voor Zwitserland. Maar dit kwam ook omdat Zwitserland getroffen werd door zichzelf. Er was naar buiten gekomen dat de Zwitsers

betrokken waren bij de ontwikkeling van biologische wapens die alleen maar donkere mensen zouden treffen in Afrika. Als je dan de biologische wapenorganisatie wil hebben, is dat vreemd.’

Maar het verdrag voor het verbod op de biologische wapens is nooit opgesteld.

‘Het is, na het aantreden van George W. Bush, door de Amerikanen stopgezet.’

‘Voor landen die geen kernwapens hebben, waren chemische wapens belangrijk. Dat je ze op een verkeerde manier kan inzetten, is evident en dat is ook gebeurd.’

Hoe verliep de internationale lobby voor de aantrekking van de OPCW?

‘Alles wat eruit ziet als een lobby werkt niet. Je moet je afvragen wat eigenlijk het belang is van de gemeenschap. Wat is het belang voor de samenleving? Wie in de samenleving willen dat deze organisatie er komt? Daar moesten wij mee samenwerken.

Ook hier draaiden we de zaak om: het venten van je eigen voordelen werkt lang niet zo goed als wanneer je door een derde wordt aangeprezen. “Nou, in Nederland spreken ze

pas echt goed Engels” of “In Nederland heb je goed infrastructuur en Schiphol”. Hierna uit zich dit tijdens een campagne vaak in kleine dingen die dit bevestigen. Zo hadden wij een vliegtuig van de KLM ter beschikking gekregen om alle ambassadeurs van de *Conference of Dismarmament* vanuit Genève naar Nederland te vliegen. Een conferentie in de Ridderzaal, rondom de troon, en minister-president Ruud Lubbers aanwezig. Deze bijeenkomst was buitengewoon gedetailleerd opgezet. Bij het terugvliegen hebben we de piloot laten omroepen dat er haast was omdat na zeven uur niet meer gevlogen mocht worden op Genève. Dat had een doel: iedereen in het vliegtuig had meteen door wat voor burgerlijk en klein vliegveld Genève had. Vanuit Schiphol kun je honderd verschillende bestemmingen in korte tijd bereiken, maar vanuit Genève moet je vaak overstappen en is het bereik veel kleiner. Als je met spoed naar een bestemming moet waarvan wordt gedacht dat er chemische wapens zijn, dan duurt het te lang vanuit Genève. Dan zijn die wapens al weggehaald.

Alle voordelen die je hebt, moet je op een simpele manier aandienen. Je moet heel duidelijk begrijpen hoe mensen gaan reageren op de informatie die ze krijgen, van wie ze die informatie krijgen en hoe ze die informatie

hergebruiken. Als ze het van jou horen en jij bent de opdrachtnemer van de regering dan weten zij ook dat jij met een bepaald belang daar staat. Als iemand die eigenlijk niets met Nederland te maken heeft, iets positiefs zegt dan wordt het sneller aangenomen. Het zinkt dan beter in.’

Hoe werden die personen gevonden?

‘Door onderzoek. Je moet je afvragen wie je binnen de verschillende delegaties het beste kon gebruiken voor het afgeven en het verspreiden van die informatie. De Nederlandse diplomaten die in de *Conference of Disarmament* zaten, waren toevallig hele goede mensen, zoals Arend Berenburg. Zijn bijnaam was zelfs *mister chemical weapons*, omdat deze man wist zo veel wist over chemische wapens. Het was *obvious* dat deze man enorm kon bijdragen. Maar hij was geen lobbyist en het was niet een man die de boodschap kon overbrengen dat wij de organisatie moesten hebben. Maar hij was wel heel goed inzetbaar in alle tussentrajecten.

We hadden naast Berenburg ook een reeks andere diplomaten. Maatschappelijk gezien hadden zij een enorm netwerk en konden gebruiken.’

De lobby was dus informeel en maakte gebruik van persoonlijke netwerken?

‘Alles wat eruit ziet als een lobby werkt niet. Je moet de mensen weten te treffen op die hersencel die openstaat voor de informatie. Als er op een of andere wijze cognitieve dissonantie ontstaat, dus afwijzing van de informatie, dan helpt het niet. Je moet dus het tegenovergestelde bewerkstelligen.

We hadden onder meer een goede samenwerking met de zogenaamde *friend of the chair*. Dat was een Pakistaan. Pakistani zijn uitermate goede diplomaten, de beste die er zijn. Zij hebben altijd afwijkende standpunten en daarmee kun je onderuit gaan, maar er kan ook naar je geluisterd worden omdat je dan juist vaak met argumenten en standpunten komt die niet reçu zijn bij anderen maar wel kloppen. De Pakistani zijn daar altijd erg goed in geweest.

Wij hadden een enorm goede relatie met de *friend of the chair*, ambassadeur Kemal. Hij wilde gewoon bijdragen aan de meest verantwoorde keuze voor het hoofdkwartier van de OPCW. Dat betekende dat hij behoefte had aan een heleboel informatie, het liefst zo objectief mogelijk. Door goed met hem te

werken, konden wij weten wat hij belangrijk vond. Wij konden hem daarop de informatie geven die hij wilde. Een heleboel van onze presentatie, de keuze van de onderwerpen en onze afwegingen werden aangespeeld door de wensen van deze ambassadeur. We luisterden veel beter naar hem dan onze concurrenten.’

Hadden de steden Wenen en Genève ook adviseurs ingeschakeld?

‘Nee. Zij hadden wel mensen ingehuurd, maar die waren meer voor PR. Dat is iets anders dan Public Affairs, wat wij doen. PR dient om een bepaalde vastgestelde boodschap over te brengen. Wij hadden meer inhoudelijke kennis en wij als bedrijf hadden ervaring in heel veel landen. Wij wisten hierdoor veel en hadden inzicht in de wijze waarop in bepaalde landen wordt gedacht en gesproken over zaken. We wisten van huis uit wat het betekent om met andere culturen, nationaliteiten en religies te werken. Wij waren verplicht om zo neutraal mogelijk te werken. De propositie van Nederland was volledig aangescherpt door wat niet-Nederlanders erin wenste te zien in het gastland.’

Er is destijds ook een questionnaire opgesteld. Waar waren die vragen op gebaseerd?

‘De questionnaire werd opgesteld door de Conference on Disarmament. Het betrof statistisch gerichte vragen, bijvoorbeeld over hoeveel huizen er beschikbaar waren voor de mensen van de organisatie of de kosten van levensonderhoud in de stad. Dat soort zaken en ook de privileges en immuniteiten werden erg belangrijk gevonden.’

Hebben jullie invloed kunnen uitoefenen op de vragen die in de questionnaire gesteld werden?

‘Vanzelfsprekend. Wat is de Conference on Disarmament? Dat is een samenstelling van landen en Nederland is daar ook in vertegenwoordigd. Nederland was heel actief bij het opstellen van de lijst zodat deze zo uitgebreid en compleet was. Met bepaalde vragen kon je jezelf naar voren plaatsen, bijvoorbeeld door de vraag te stellen hoe zit het met godsdienstvrijheid in de kandidaatlanden? Dit hebben wij aangekaart, omdat wij vanaf het begin ons richtten op de islamitische landen. Wij wisten ook dat het probleem van chemische wapens meer speelt in deze landen. We moesten juist met deze landen werken. Dat was niet alleen ten behoeve van een goed bod, maar ook om bij te dragen aan het voorkomen van het gebruik van chemische wapens.

Het kwam ook heel goed uit dat wij het Prins Mauritslaboratorium hebben in Rijswijk. Op het moment dat wij zeiden dat wij dit laboratorium hadden, wat nog geen kwartier rijden is vanaf Den Haag, begonnen onze concurrenten gelijk te zoeken naar gelijksoortige laboratoria bij hun in de buurt. Maar zo dichtbij en vooral met die specifieke specialisatie als het Prins Mauritslaboratorium had, dat was er niet. Dit hebben wij scherp opgesteld.’

In gesprek met Jan Hoekema beschreef hij ook een zekere focus op landen die aangemerkt konden worden als zogenaamde ontwikkelingslanden. Was deze focus er volgens u ook?

‘Het is zo dat een groot deel van deze ontwikkelingslanden islamitisch waren. Nederland had destijds een veel betere *record* als het ging om het ondersteunen van landen die een minder ontwikkelde economie hadden. Maar dat hebben we juist niet uitgespeeld. Je gaat niet de relatie leggen dat je deze landen financiert en daarvoor iets terug wil. Het is wel ergens in de hoofden aanwezig dat Nederland ze heeft gesteund, maar je moet het niet verkondigen. Uiteraard weten ze het en je mag het wel opdiepen uit het geheugen, maar niet een direct verband leggen.’

U heeft eerder verteld dat het ministerie van Buitenlandse Zaken zich terugtrok. Hoe lang heeft deze periode geduurd?

‘Het ministerie van Buitenlandse Zaken heeft nooit de formele kandidatuur ingetrokken, maar heeft zich tijdelijk afzijdig gehouden van de lobby. Ik weet niet precies hoelang dit heeft geduurd, maar het is in dossierstukken na te lopen. Ik denk bijna een jaar.’

Wie vanuit de gemeente Den Haag waren het meest betrokken? Beleidsmedewerkers, burgemeester en wethouders?

‘Ik denk dat burgemeester Havermans een hele grote mate van persoonlijke betrokkenheid toonde, wat ik ook erg belangrijk vond. Als je blijft werken als ambtelijke apparaat en er wordt geen politieke dekking gegeven dan leeft het niet. Den Haag maakte constant naar de buitenwereld duidelijk: het leeft bij ons, wij willen de OPCW graag en wij zijn bereid er veel voor te doen. Dat signaal kwam zeer goed over.

De burgemeester heeft zelf ook brieven ondertekend. Zoals ik eerder al zei: wie adviseert nu de besluitnemers in andere landen?

Dat zijn de chemische experts. Die hebben we allemaal brieven gestuurd. We hebben wereldwijd honderden mensen, onder meer chemische ingenieurs, brieven gestuurd over chemische kwesties. In die brieven stond niet “kijk ons eens”, maar het was eerder de vraag wat zij graag wilden zien in Nederland dat zou bijdragen aan het goed functioneren van de organisatie. Zo’n vraag wekt sympathie op. Het was de burgemeester die de brieven formeel ondertekenende.

Een goede gastheer vraagt zich niet af hoe hij zichzelf het beste kan tonen, maar wat anderen graag willen. De burgemeester heeft zich dit graag laten aanleunen, maar hij heeft ook de mensen gestimuleerd om door te werken. Hij was er ook altijd als hij nodig was. Een belangrijk deel van de lof moet hem worden toebedeeld, en wethouder Constant Martini en Bob Lagerwaard. Dat waren de cruciale spelers.

Er is een zeer gewaardeerde goede samenwerking geweest tussen de gemeente en het bedrijf (Dewe Rogerson). Het was ook een geïntegreerde groep, waarbij Jan Hoekema als directeur Politieke VN-zaken de internationaal diplomatieke contacten onderhield. De gemeente Den Haag bracht in wat er in de stad zou gebeuren zodra de OPCW in

Den Haag zou worden gevestigd. Het was een goed werkend team. Iedereen had door dat als we niet samenwerkten, het niet zou werken.

In 1992 hebben we de ambassadeurs naar Den Haag gehaald voor het symposium OPCW: the first five years. De Nederlandse regering was daar massaal bij aanwezig. Later werd de foto met de minister-president uitgedeeld tijdens de presentatie van het Zwitserse bod. Dat was natuurlijk bewust zo gedaan. We hadden ongeveer vijftig ambassadeurs, zestig premiers en een heleboel diplomaten over. Voor iedere diplomaat waren drie individuele Nederlandse experts, die slechts met een, aan hun toegewezen, diplomaat spraken. We wisten alles over de aanwezigen. Waar zij voor en tegen waren. We hadden een reeks boodschappen die in korte tijd overgebracht moesten worden. Dat is lobbyen.’

Hoe veel mensen werkten dan mee aan die lobby tijdens het symposium?

‘Een heleboel. We hadden zo’n drie personen per aanwezige. We hadden lijstjes met wat iedere persoon die aanwezig was graag wilde. We hadden gecategoriseerde informatie die we over wilde brengen op hen. Alles

was in detail uitgewerkt. De ene persoon was meer geïnteresseerd in bouwen en de ander was meer geïnteresseerd in infrastructuur. Wij voegden de experts naar aanleiding van die wensen bij de aanwezige personen. De training werd door ons verzorgd. Het hele vademecum, alle vragen die mogelijk konden worden gesteld en alle antwoorden die hierop konden worden gegeven, waren uitgedacht. Niemand mocht zelf iets bedenken, want dan kon het misgaan. Alle antwoorden waren uitgedacht.’

Dus de bedoeling was dat alles ongedwongen overkwam, maar intussen was alles tot in de puntjes georganiseerd en uitgedacht?

‘De vademecums waren enorm gedetailleerd. Het ministerie van Buitenlandse Zaken vond het in het begin zelfs kolderiek dat wij het zo uitgebreid aanpakten.’

Het symposium was toch ook vooral bedoeld om de stad, het uiterlijk van Den Haag, te tonen?

‘Ook. We hadden daarvoor ook mensen ingehuurd die cultureel historisch goed op de hoogte waren en de aanwezigen begeleidden. Maar dat gebeurde onderweg in de bus. Dan

werd gewoon een verhaal verteld. Het was niet het hoofddoel van het symposium.’

Het was dus ondergeschikt aan het streven om de verschillende delegaties opnieuw aan te spreken?

‘Het was een inhoudelijke conferentie over de vooruitzichten op de eerste jaren van de OPCW. Er waren hele gespecialiseerde sprekers bij aanwezig die vertelden over wat er in de eerste vijftien jaar precies gedaan moest worden. Dat bleek het beste vanuit Nederland te kunnen. Het werd niet zo door iedereen zo gezegd, maar dat was wel de achterliggende gedachte.

Zo stond er, op het moment dat het er op aan kwam, in de *Herald Tribune* dat Den Haag waarschijnlijk wel gekozen zou worden als gaststad voor de OPCW. Wat toen nog helemaal niet zeker was, maar *Joe Fitchington*, een van onze goede vrienden die toen nog bij die krant werkte, heeft met onder meer Lubbers, Van den Broek etc. gesproken en heeft een verhaal geschreven. Als *Herald Tribune* zoiets schrijft, wordt dat overgenomen.

We hebben hier in Nederland een afspraak gemaakt met de voltallige Nederlandse media dat over de kandidatuur niet werd ge-

schreven. Ook geen interviews. Dit was om te voorkomen dat we zelf negatieve berichtgeving in de wereld zouden brengen. Pas als het moment rijp was dan zouden we de media volledig inzicht geven, maar voor die tijd mocht er niet over geschreven worden. Daar heeft iedereen zich perfect aan gehouden.

Indien wij ooit iets hebben ondernomen tegen andere landen in een campagne strijd dan ging dat altijd via hun eigen pers. We lieten dan weleens wat lekken over onze tegenstanders.’

Wanneer wisten jullie dat Nederland de campagne strijd had gewonnen?

Wij hadden allerlei geestigheden. De meeste verhalen laten zich het beste vertellen in parabels of sprookjesvorm. En zo hebben wij het ook aangepakt. We hebben de mensen niet verteld wat zij moesten kiezen, maar we hebben het zo uitgelegd dat de geste in iedere cultuur werd begrepen en aangenomen. Zo hebben wij op een gegeven moment het bericht in de wereld geholpen “that Vienna could no longer win and The Hague could no longer lose.” Er is zelfs formeel bezwaar aangetekend door de Oostenrijkers over die opmerking. Maar wat betekende het nu? We hadden niet gezegd dat Den Haag had

gewonnen, enkel alleen gezegd dat binnen het CD een nieuwe klimaat was ontstaan: “we have reached an environment in which Vienna can no longer win, and The Hague can no longer lose.” Het heeft wel een enorme funeste uitwerking gehad op de Weense kandidatuur. Heel veel mensen die aan het twijfelen waren, besloten hierdoor om niet op de stad te stemmen.’

Wenen was snel uitgeschakeld?

‘Bij een lobby is sprake van veel *horsetrading* onderling. Iedereen wil een heleboel dingen bereiken en dat stem je met elkaar af. Ik stem daarop als ik dat krijg, wordt dan gesteld. Zeker in het begin gebeurde dit. Op bilateraal niveau worden dan onderlinge afspraken gemaakt. Het begon vroeg, maar het was nooit het meest essentiële deel van onze lobby.’

Concluderend: de komst van de OPCW was de aanzet voor de titel *legal capital of the world?*

‘We hebben een heleboel titels voor Den Haag bedacht. Dat stond ook op de boeken. *The Hague city of justice of The Hague, Biological choice* (ten tijde van de campagne voor de OPBW). We hebben verschillende titels gehad.

De weg is net zo leuk als het doel, maar je moet wel een goed team hebben. We waren gezegend met Havermans, Martini, Lagerwaard, Hoekema en diplomaat Marc Bentinack.’

Mr. Drs. Bas Verkerk

Functie: Wethouder Economische Zaken en Personeel van 1996 tot 2004 en locoburgemeester van Den Haag (Heden: Burgemeester Delft)

Geïnterviewd: op 22 februari 2012, te Delft

U was als wethouder betrokken bij de aantrekking van intergouvernementele organisaties?

‘Dat klopt. Ik ben wethouder geworden in oktober 1996. Ik had economische portefeuille en daar zat internationaal beleid in.

Dat betekende dat je een gastheer was voor internationale instituten. Daarnaast zat ook het aanwerven van internationale organisaties in mijn takenpakket.’

‘Er kwam meer en meer aandacht voor internationalisering, omdat men de kansrijkheid wel zag van Den Haag als internationale stad.

Het past heel goed bij profiel van de stad Den Haag. Het is een regeringsstad met ambassades. Het heeft ook al een behoorlijke basis van internationale uitstraling. We hadden natuurlijk het Internationaal Gerechtshof en het Permanent Hof van Arbitrage. Omstreeks

deze tijd waren we bezig met Europol. Dat was al aan Den Haag toegewezen. De reden hiervan was dat Nederland er niet in was geslaagd om de Europese Bank toegewezen te krijgen, die ging naar Frankfurt. Den Haag was een logische plaats voor Europol.

Ik was toen net wethouder. We hadden ook de Organisatie tegen Chemische Wapens (OPCW) naar Den Haag weten te halen. Daarvoor moest nog goede huisvesting geregeld worden. Het was een precair avontuur: dit was geen VN organisatie, maar een verdrag van landen. De landen moesten nog worden ingebed.

Ik had dus twee lopende organisaties in Den Haag. Daarbij ging het over huisvesting, maar ook over kennismaking met Den Haag. Dat is een belangrijk aspect. De internationale wereld kent natuurlijk wel steden zoals

New York, Genève en Parijs, maar in Den Haag was het nog even wennen. Het had er onder andere mee te maken dat internationale instituten privileges willen en ze in Den Haag toch een beetje als een gewone organisatie worden behandeld door de gemeente. Daarnaast was er de hele expatproblematiek: je krijgt natuurlijk buitenlandse werknemers die moeten wennen aan je stad. Dat is nog een moeilijke tak van sport. Expats moeten aan bepaalde dingen wennen, zoals bij het openbaar vervoer met een strippenkaart en aan een huisarts als tussenpersoon tussen de zieke en het ziekenhuis. Wat we gedaan hebben, is heel snel een expatorganisatie opgezet. De afdeling bij de gemeente die zich bezighoudt met het wegwijs maken van expats.’

heel goed leende voor de vestiging van dit soort instituten. Vrij snel daarna is de OPCW toegewezen aan Den Haag. Tot ik aantrad als wethouder in 1996 stond dit nog aan het begin. Er moest nog een gebouw komen, maar er was wel een *advanced party* die in Den Haag op een kantoor zat.

Er was een goede aanzet en ik heb destijds gezegd dat dit de belangrijkste economische strategie van de Den Haag moest worden. Deze strategie behelsde de aantrekking van internationale instituten naar de stad. Er waren ook andere plannen, zoals een poging om een belangrijke telecom-stad te worden. We kregen in der tijd mobiele telefoonnetten en daar hebben wij toen ook moeite voor gedaan. Maar de internationale organisaties waren toch wel het begin van een hele dominante economische strategie.’

Wanneer was er sprake van een omslag bij de gemeente waarbij meer aandacht kwam voor de internationalisering van de stad en de internationale instituten?

‘Dat is volgens mij gekomen met de vestiging van Europol. Dat was nog voor mijn tijd onder Burgemeester Ad Havermans. Dat was in 1991/1992. Europol is een *trigger* geweest. Havermans is hiermee begonnen. Hij sprak goed Frans, had goede contact met premier Ruud Lubbers en hij zag in dat de stad zich

Terugkomend op die economische strategie van de gemeente. U zei dit is ‘geworden’. Was er sprake van een geleidelijke ontwikkeling?

‘Dat was het niet meteen. Naarmate er meer organisaties kwamen, zag iedereen dat in.’

Burgemeester Ad Havermans werd aangenomen in de tijd dat het slecht

ging met Den Haag op economisch vlak. Werden internationale organisaties gezien als middel om de lokale economie te stimuleren?

‘Ad Havermans is burgemeester geworden in 1984. Den Haag kreeg pas een artikel 12-status in 1994. Dat was aan het einde van zijn termijn en daar heeft Havermans niet zoveel mee te maken gehad. De financiële uitholling van de stad kon niet gestopt worden. Het kwam met name doordat de middeninkomens naar omliggende steden trokken. Je kreeg een onwijze inkomens-*drain* de stad uit. Hierdoor moest je met minder inkomen de middelen wel je stedelijke voorzieningen ondersteunen. Op een gegeven moment was dat gewoon niet meer mogelijk, omdat ook bedrijven de stad verlieten.

De rijksoverheid heeft heel veel bedrijven laten gaan. Ook departementen van de overheid gingen naar bijvoorbeeld Leidschendam. Er ontstond een geweldige uitstroom uit de stad en hierdoor kwam het dat de stad na vijftien jaar niet meer zelf de voorzieningen kon betalen. Dan moet je jezelf gaan afvragen: wat voor stad willen wij zijn? We hebben in het college van B&W besloten: wij willen meer zijn dan een stad van het bestuur, de koningin en de ministeries. Heel

snel is gezegd dat wij graag de internationaal juridische hoofdstad wilde zijn. Dat gaf een perspectief en dat was ook nodig om uit de financiële perikelen te komen.’

In 1993 werd het Joegoslavië Tribunaal aan Den Haag toegewezen. VN Secretaris-Generaal Boutros Ghali noemde Den Haag in navolging hiervan Legal capital of the UN. Was dit ook een impuls voor de stad om zich te gaan profileren naar deze titel?

‘We kwamen iedere week op CNN. Ook andere organisaties zoals de OPCW kregen we *exposure*. Er speelde zaken bij het Permanent Hof van Arbitrage en het Iran-US Claims Tribunal.

Als wethouder ontving ik internationale studenten die een *summercourse* volgden aan de Haagse Academie voor Internationaal Recht. Dit is een klas voor veelbelovende diplomaten en juristen. Hierdoor kennen heel veel belangrijke diplomaten de stad: zij hebben hier een opleiding gehad. Den Haag heeft al een grote naam in het VN-wereldje.

Ik was veel aanwezig bij bijeenkomsten en ontvangsten. Wat ik altijd graag deed, was aanwezig zijn bij de internationale *moot court* wedstrijd in Den Haag, waarbij internationa-

le advocaten in het Vredespaleis een pleidooi moesten houden in een fictieve zaak. Acht teams en er wint er maar een. Heel mooi.’

Maar de verantwoordelijkheid voor aantrekking van internationale organisaties lag bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hoe was de samenwerking tussen de gemeente en het ministerie?

‘We wilde het als stad, maar de echte besluiten worden toch op nationaal niveau genomen. We hadden altijd zeer nauw contact met de ministeries van Buitenlandse Zaken, als ook met andere ministeries zoals het ministerie van Algemene Zaken, Economische Zaken en Financiën. Een voordeel was dat burgemeester Wim Deetman een oud-minister was en voorzitter was geweest van het parlement. Hij had veel contacten. Deetman heeft veel gedaan op het gebied van internationale zaken. Op een gegeven moment kwam er een mooie rolverdeling waarbij Deetman de rijkscontacten onderhield en ik, als wethouder, ervoor zorgde dat de stad gereed was voor de komst van nieuwe organisaties. Dat waren taken zoals het ambtelijk apparaat instellen, begrotingen maken en een beleid regelen.’

Wie had u onder u staan om deze taken uit te voeren?

‘Ambtenaren, zoals Bob Lagerwaard.’

In 2003 is Bureau Internationale Zaken opgericht. Dit was hier een uitwerking van?

‘Ik heb op een gegeven moment gezegd dat er iets structureels moest worden. Naast het budget, moest ook de dienstverlening aan expats goed zijn. Ook op cultureel vlak moesten er zaken worden geregeld. Maar vooral de dienstverlening was een belangrijk punt: van het helpen bij aanvragen van bouwvergunningen tot uitleg geven over het openbaar vervoer in de stad.

We hadden wel ervaring met ambassades, maar hier hoefde we als gemeente weinig voor te doen. Ambassades zijn een beetje gesloten gezelschappen en ze doen overal in de hele wereld eigenlijk hetzelfde. Gaandeweg is het opengebroken. We hebben na enkele jaren *international city conculs* benoemd. Dat waren vooraanstaande Haagse burgers, die als een soort van ambassadeurs van de stad fungeren. Zij begrepen wat internationale organisaties en bedrijven nodig hadden. Zij waren het gezicht van de stad naar die bedrij-

ven en organisaties en een schakel tussen de stad en internationale organisaties.

In je *bidbook* moet je ook laten zien dat je van te voren hebt nagedacht over wat je aanbiedt voor het toekomstige personeel van een organisatie. Dat moet ook op orde zijn.’

Heeft u zelf ook meegewerkt aan de bodboeken?

‘Ja. Ik ben zelf nauw betrokken geweest bij de campagne voor het *International Criminal Court*. Dan ontvang je onder meer onderzoeksteams die de stad onderzoeken. Dat deden wij altijd op een gepast niveau. Als je te overdadig doet dan voelden mensen zich te verplicht en vinden ze dat niet leuk. Je moet uitnodigend zijn, maar niet te uitbundig. Die lobby hebben we goed proberen te ontwikkelen. Je moet ook niet onder de maat gaan zitten. Een broodje kaas met een beker karnemelk, dat kan ook niet. Je moet er precies tussenin zitten en je moet goed je talen spreken.’

Jullie hebben destijds ook adviesbureaus ingeschakeld bij campagnes en het opstellen van bodboeken?

‘Ja, we hebben af en toe wel advies gehad. Ook om erachter te komen welke nieuwe organisaties er werden opgezet. De meeste organisaties komen voort uit een conferentie of conferentiereeks. Wetenschappers of vakmensen die over een bepaald onderwerp overleggen, stellen dan dat er nog zoveel essentieels aan de gang is op het vakgebied dat het gestructureerd moet worden. Daar moet een organisatie voor komen. Het was daarom in ons belang om bij te houden welke internationale conferenties werden gehouden.’

En zijn er in Den Haag dan ook verschillende conferenties in die tijd gehouden?

‘Ja, dat deden we in het Congresgebouw. Dat later het World Forum is geworden. Wij waren ook altijd bezig om conferenties naar de stad te halen. Ik heb ongelooflijk veel geleerd in die tijd over hoe die wereld in elkaar zit. We onderhielden goed contact met de ambassades, ook van de landen waarbij niet een groot economisch belang was voor Nederland. Het zijn wel landen die in de VN een stem mogen uitbrengen. Het loont dus om contact te houden met landen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken is verantwoordelijk voor het contact met de ambassades. *Goodwill* kweken bij de ambassade is een belangrijk onderdeel van het werk.’

Naast de campagnes waarin je de stad presenteert, moet je ook de stad een internationaal karakter uitstralen?

‘Inderdaad. Er zijn *advanced parties* bij de opzet van een internationale organisatie die onderzoek doen naar jouw stad. Zij willen de stad zien en wat de stad te bieden heeft, zoals culturele voorzieningen en winkels. Als Den Haag heb je al veel strepen voor vanwege de nabijheid van het strand. We zijn een van de weinige grote steden die aan de zee liggen. De meeste internationale hoofdsteden hebben dat niet. En dat gaf wel een *edge* op steden, zoals Genève of Wenen. Er waren ook wel andere redenen. Zo was vliegveld Schiphol ook een belangrijke factor. Er wordt gekeken naar veiligheid en of de kinderen van het personeel internationaal onderwijs kunnen krijgen in de omgeving. Er wordt veel gedaan om het internationaal onderwijs te ontwikkelen. De hele infrastructuur voor internationale organisaties is in de jaren compleet gemaakt.’

Werd het als een voordeel gezien dat Den Haag ook een kleine stad was?

‘Ja. Het was een stad met een menselijke maat werd wel gezegd. Je kunt elkaar tegenkomen,

in de stad of aan het strand. Maar het ook niet zo klein dat je het idee hebt dat je elkaar constant ziet.

Over Genève wordt vaak gezegd: “*All the people that you meet are diplomats*”. Het speelt zeker een rol dat Den Haag een menselijke uitstraling heeft. Den Haag is ook een multiculturele stad, dat wordt ook belangrijk gevonden. Wij hadden in de jaren negentig al ongeveer 15 à 20 procent allochtone bevolking. Dat kon je ook zien in de stad. Allochtone winkelstraten met Turkse en Indiase winkels. Het gaf ook *international flavour*. In de bevolkingssamenstelling kon je het internationale van de stad al zien. En dat was veel sterker dan in Genève. Het gaf een extra aantrekkelijkheid.’

Bent u betrokken geweest bij de campagne van ICC?

‘Ja, ik heb VN-delegaties ontvangen in de stad die hebben onderzocht of de stad geschikt was als vestigingsplaats voor het ICC. We kwamen al snel uit op de Alexanderkazerne. Defensie was aan het krimpen en de Alexanderkazerne lag dichtbij de Scheveningse gevangenis. Aan de rand van de stad, waardoor beveiliging relatief gemakkelijk zou zijn. Maar wel aan de grote weg, dus verbin-

ding met Schiphol was goed te maken. Het leek ons een goede plek. We hebben het nu tijdelijk gevestigd aan de Nieuwe Maanweg. We hebben dit in 1997 bedacht, maar je bent zo twintig jaar verder voordat het er is. We hadden ook pech dat de *Bush administration* afstand deed van het Internationaal Strafhof. Intussen is het Hof wel gaan functioneren in dat tijdelijke gebouw. Het heeft resultaat. Je hoort regelmatig dat dictators deze kant op moeten. Bovendien heeft het ook een preventieve werking. Men weet: *there is a place where justice will be done*. Het is effectief. Er wordt vervolgt en berecht. Dat systeem heeft naar mijn idee een ontmoedigende werking op alle dictators die er te lang mee doorgaan.’

Je zegt ‘there is a place where justice will be done’ Die plek is Den Haag.

‘Mensen weten dat. Den Haag wordt ermee geassocieerd. Op televisie zien ze het.’

Heeft u zich met name gericht op de werkzaamheden in Den Haag of bent u ook meegegaan met de campagne-groep naar Rome?

‘Uiteindelijk moest het kabinet besluiten of we de kandidatuur gingen voeren. Daarbij

heeft Wim Deetman heel nauw overlegd met de overheid. Het hoogtepunt kwam in Rome in 1998. Hans van Mierlo was toen minister van Buitenlandse Zaken. Ik mocht aanwezig zijn bij die Conferentie van Rome. Het was een geweldig hoogtepunt om daar aanwezig te zijn. Ik ben aanwezig geweest bij de stemming.’

Hoe ging die stemming precies in zijn werk? Nederland was namelijk de enige land dat zich kandidaat stelde.

‘Dat klopt, maar het moest natuurlijk wel goed worden afgemaakt. Van Mierlo heeft het woord gevoerd. Dit is een van de hoogtepunten voor mij geweest.

Een ander hoogtepunt dat ik heb mogen meemaken was in Genève. Daar was een questionnaire voor de opzet van een *Organization for the Prohibition of Biological Weapons* (OPBW). In Genève was toen een *interstate* vergadering met 180 landen. Ik heb daar, in het palais de nation, de delegaties van al die 180 landen mogen toespreken als vertegenwoordiger van de gemeente Den Haag. Het maakt impact dat een vice-burgemeester van een stad daar staat: het maakt het voor het publiek tastbaar. Voor mij was dit heel

bijzonder om te doen. Dat was voor mij ook een hoogtepunt in mijn carrière. We moesten het tegen Genève opnemen, dat wisten we. Er is een peiling geweest waaruit naar voren kwam dat wij wel ongeveer 65 procent van de stemmen zouden halen. De OPBW is er nooit doorgekomen.’

Heeft u het idee gehad dat de gemeente erg betrokken is geweest bij de aantrekking van intergouvernementele organisaties?

‘De betrokkenheid van de gemeente is wel gegroeid. De internationaal juridische wereld is natuurlijk iets dat ver af staat van het dagelijks leven van Hagenaren. Maar er is wel draagvlak voor in de gemeenteraad. Die begreep dat dit een unieke kans was voor Den Haag om zich te positioneren. Voor de gewone man van de straat was het toch weinig tastbaar. Die tastbaarheid is ook gegroeid. Het draagvlak bij de bevolking, het bewustzijn dat dit werk en koopkracht brengt, is toegenomen. Ze komen expats tegen in de stad en naarmate er meer expats kwamen, is het ook meer gaan leven bij de bevolking.

Mensen kijken televisie en zien Den Haag. Dat geeft toch een gevoel van trots. “Kijk dat is onze stad en zie wat daar gebeurt” Binnen

de gemeente zijn meer mensen betrokken bij internationale zaken en de budgetten worden verhoogd. We zijn er goed in geslaagd om dit te doen en we zitten nu in de fase dat we dit regionaal maken.’

Jan Hoekema

Directeur Politieke VN-zaken bij ministerie van Buitenlandse Zaken (1990-1994). (Heden: burgemeester van Wassenaar.)

Geïnterviewd: 2 maart 2012 te Wassenaar.

U was directeur Politieke VN-zaken bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Wat waren uw werkzaamheden in deze functie?

‘Er vielen behoorlijk wat politieke onderwerpen onder mijn functie, zoals de Veiligheidsraad, ontwapening, en wapenbeheersing en chemische wapens waar toen al over werd onderhandeld in de Verenigde Naties. Vanwege mijn verantwoordelijkheden bij de onderhandelingen van het Verdrag van Chemische Wapens viel de kandidatuur en de lobby daarvoor onder mij.’

U bent dus nauw betrokken geweest bij de campagne voor OPCW?

‘Ja, ik ben in zeer betrokken geweest. Voormalige minister van Buitenlandse Zaken Hans van der Broek en zijn ondergetekenden zijn in 1988 op het idee gekomen om Neder-

land kandidaat te stellen en Den Haag voor te dragen.’

Dat besluit werd genomen in 1988?)

‘In 1988 hebben wij de kandidatuur van Nederland in de Verenigde Naties gelanceerd. In de jaarlijkse speech van de minister bij de Algemene Vergadering in september. Gesteld werd, en terecht, dat Nederland een vooraanstaande rol speelde in de onderhandelingen over chemische ontwapening; Bovendien is het Internationaal Gerechtshof van de VN in Den Haag gevestigd.’

Dus die historische argumenten om Den Haag voor te dragen, speelden in 1988 al een rol?

‘Ik denk dat het zo ging dat mensen in Genève ons bij het ministerie van Buitenlandse Zaken lieten weten dat er nog geen besluit

was genomen over de Conventie Chemische Wapens. Die onderhandelingen waren nog niet klaar en er was nog geen doorbraak naar een verdrag, maar men had wel in de gaten dat het nu, na tientallen jaren van onderhandelingen, misschien wel zou lukken. Het internationale klimaat was beter. Er was een doorbraak in de relatie tussen Rusland en Amerika door Gorbatsjov. Ik heb toen voorgesteld aan Hans van der Broek: waarom stellen we Nederland niet kandidaat. Dat hebben we toen heel rudimentair uitgewerkt in zijn speech voor de Algemene Vergadering. Daar had ik ook voor een belangrijk deel aan geschreven. Nederland stelde zich in september in New York kandidaat, wetende dat ook andere steden, waaronder Genève – waar het Palais de Nation zetelt en de onderhandelingen voor ontwapening plaatsvonden – zich kandidaat zouden stellen. Later stelde behalve Genève ook Wenen zich kandidaat.’

Was het ook vanzelfsprekend dat Nederland Den Haag als gaststad zou voordragen en niet een andere stad?

‘Geen enkele andere stad in Nederland had zoveel internationale instituten. Het Vredes-paleis, het Permanent Hof van Arbitrage, het Internationaal Gerechtshof en nog andere

instellingen zijn allemaal in Den Haag gevestigd. Hierdoor was Den Haag een logische en zelfs de enige plek. Bovendien zitten internationale organisaties graag op een plek waar de ambassades zijn gevestigd en dat was in Nederland in Den Haag. Er is dus geen discussie over geweest. Er is wel meteen een debat gestart over de vraag: wat gaan we *nu* doen?’

Dus in 1988 werd besloten om mee te doen aan die campagne en in 1991 werd duidelijk dat er een verdrag tegen chemische wapens zou komen. Wat is er in de tussentijd gedaan het ministerie van Buitenlandse Zaken?

‘Dit was nieuw voor Nederland. Het Vredes-paleis kwam aan het begin van de twintigste eeuw naar Den Haag zonder dat de Nederlandse regering er veel voor hoefde te doen: het was een geschenk van Andrew Carnegie. Een *bidbook*, met een geldbedrag erbij, hadden wij nog nooit hoeven opstellen.

Dit was ook niet iets wat in een begroting van het departement was meeberekend. Het ministerie van Buitenlandse Zaken had eigenlijk geen geld beschikbaar hiervoor. Het ministerie heeft wel geld, maar onderhoudt

daarmee de posten, personeelskosten en ontwikkelingshulp. We zijn destijds daarom gesprekken gestart met andere ministeries: het ministerie van Defensie en Economische Zaken. Ook werd de gemeente Den Haag benaderd. In mijn herinnering was de gemeente vanaf het begin betrokken en hadden we vanaf het begin al het idee dat we de gemeente konden meenemen bij zaken als de inrichting van het gebouw en een bijdragen aan de huurprijs. Het grote geldbedrag, ongeveer 40 miljoen gulden, moest ergens vandaan komen. Het bedrag kwam van het ministerie van Economische Zaken, uit een budgetlijn voor acquisitie (het CBIN, het centrum voor buitenlandse investeringen in Nederland). Er is ook nog een deel van het geld uit de Defensiebegroting gehaald. Het is dus bij elkaar gesprokkeld.

Ik heb het dus nu over een tijdsperiode van twee jaar. Naar mijn weten is het eerste *bidbook* opgesteld in 1990. In ieder geval kwam het geld van ministerie van Economische Zaken en Defensie. De gemeente beseftte dat zij ook iets moesten doen. Er is een structuur ontstaan tussen het ministerie van Buitenlandse Zaken en de gemeente die heel goed werkte. Onder andere Bob Lagerwaard was vanuit de gemeente betrokken bij de campagne. (Een andere naam die dhr. Hoekema

noemt is dhr. Heidanus.) Dat waren ook nieuwe mensen voor mij. Ik was diplomaat, al had ik als gemeenteraadslid in Leiden ervaring met lokaal bestuur. De toenmalige burgemeester Ad Havermans was ook erg enthousiast en gaf ook zijn persoonlijke *commitment* aan de kandidatuur. Wethouder Martini van PvdA was ook zeer betrokken.

Van der Broek bleef minister van Buitenlandse Zaken in het nieuwe kabinet Lubbers-Kok, dat voortkwam uit de kabinetswisseling in 1989. Ik weet ook nog goed dat minister van Defensie Ter Beek erg enthousiast was over de Nederlandse kandidatuur. Van den Broek bleef aan als minister van Buitenlandse Zaken, en burgemeester Havermans van Den Haag toonde zich welwillend om zich ook in te zetten. Er zat dus een brok bestuurlijke *power* achter de campagne. Daarbij was er ook een krachtige ambtelijke groep die de kar voortrok, met mij als drijvende kracht vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken. Maar vanuit de gemeente werd er dus ook hard ingezet.

De samenwerking tussen de nationale en gemeentelijke politiek en de betrokkenheid van verschillende ministeries was destijds uniek in Nederland. De Nederlandse politiek was veel meer verkokert dan het nu is.

Departementen werken vaak langs elkaar heen. Er was een goede samenwerking bij het opstellen van een *bidbook* waarin allerlei zaken stonden over de aantrekkelijkheid van de stad Den Haag. Voorbeelden daarvan zijn dat Den Haag internationaal georiënteerd is, dat de ambassades in de stad zijn gevestigd, dat het dichtbij Schiphol is en dat het een groene stad is gelegen aan de zee. Er was een welvaardig leefklimaat. Daarbij deden we het voorstel dat de organisatie een paar jaar tegen geen huur hoefde te betalen voor hun verblijf in de stad.

Waar we in de campagne erg op hebben ingezet, is de positie van Nederland en onze reputatie als gastland. Dit was omdat we in de gaten kregen dat we puur op cijfers en met goede aanbiedingen geen vooraanstaande positie zouden krijgen ten opzichte van Genève en Wenen, waar het geld in zekere zin niet op kon. We wisten dat we het niet slechts konden winnen op objectieve punten, zoals huur, gebouw en meubilair. Nederland was een land dat zeer betrokken is bij de internationale samenwerking en dit werd benadrukt in de campagne. Als je met de zakelijke argumenten alleen niet kan winnen, dan moet je andere, meer ideële en politieke, argumenten naar voren schuiven.’

En Nederland had Amerika aan zijn kant staan?

‘Geen enkel land zegt in het begin: ‘Wij steunen Nederland en niet Zwitserland of Oostenrijk.’ Het is een spel en iedereen houdt de kaarten tegen de borst. Het is in de regel zo dat het besluit valt doordat ieder land een stem mag uitbrengen, *one country one vote*. Maar als je de Amerikanen mee hebt dan ben je toch al een heel eind. De trans-Atlantische band met de Amerikanen was voor ons dus belangrijk. We hadden al redelijk snel het gevoel dat de Amerikanen ons zouden steunen alleen zeiden ze het niet.

We hebben bij deze campagne ook een extern bureau ingehuurd om ons te helpen bij de lobby. Rio Praaning, die ons bijstond in de campagne, was een standvastige lobbyist die gewoon faxen stuurde naar de president in het Witte Huis.’

Wanneer gebeurde dit?

‘In 1990-1991. Het *bidbook* lag al op tafel. Wat je als eerst doet, is het maken van een *bidbook*. Dat was een hoop werk, maar het zag er goed uit. Daarna zijn we vol die internationale campagnestrijd ingegaan.

We hebben ons ook gericht op de Europese Unie, maar hadden het probleem dat Frankrijk niet gemakkelijk aan onze kant te krijgen was en zij liever Genève steunden. Dat was een Franstalige stad. Het was een probleem want hierdoor konden we niet het argument voeren dat Europa achter ons stond.

Oostenrijk en Zwitserland waren (nog) geen lid van de EU, maar doordat Frankrijk buitenboord viel konden we niet zeggen dat de EU achter ons stond. Achteraf bleek dit niet een groot probleem want wij moesten het ook hebben van een aantal ontwikkelingslanden. Die landen deden ook mee op gelijke voet, want *one country, one vote*. We hebben toen een aantal interessante *moves* gemaakt richting ontwikkelingslanden; we hebben een paar interessante voorstellen gedaan. Wij hebben bijvoorbeeld aan Ethiopië voorgesteld dat als zij ons steunden wij hun een aantal jaren contributie tegoed deden. We hebben, laten we zeggen, een paar lokkertjes naar dat soort landen gepresenteerd. Ook hebben we op tafel gelegd dat we tegenover twee andere landen stonden, maar wij van de drie wel het meest aan ontwikkelingswerk hadden gedaan.

Het was een periode dat we voor het eerst wat harder gingen onderhandelen. Zo stelde

we dat Nederland zich altijd belangeloos had ingespannen voor ontwikkelingssamenwerking en veel steun had gegeven aan verschillende landen . *What’s in it for us* werd nu de vraag.’

Een diplomatiek hard spel?

‘Het was hard spel. We wisten ook dat de Zwitsers en de Oostenrijkers uitgekende onderhandelaars waren. Die steden zijn natuurlijk groter in termen van de VN dan Den Haag. We hebben het nu wel de hele tijd over Den Haag als vredesstad van de VN in de wereld, maar destijds hadden we eigenlijk alleen het Vredespaleis. Voor de beeldvorming was dat wel een goed argument, maar als je kijkt naar het volume en het aantal werknemers dan waren Wenen en Genève toch groter. De symboliek van het Internationaal Gerechtshof en het Permanent Hof van Arbitrage was natuurlijk wel krachtig.

We hadden een uitgekende strategie met een vrij harde lobby *worldwide*. Wij hadden het bureau van Rio Praaning ingehuurd en hij was ook niet echt een zachtzinnige lobbyist. Het draaide als een lier, de gehele operatie. We hadden wel natuurlijk hier en daar tegenslagen, maar we hadden er veel druk op gezet. Bij elk bezoek van een minister aan

een van de veertig leden ging bijvoorbeeld een briefing mee dat ze moesten noemen dat Den Haag zich kandidaat stelde. Dat was echt een geoliede machine van de overheid. Eigenlijk een hele interessante en geslaagde campagne.’

In 1992 werd in Den Haag het symposium OPCW: The First Five Years gehouden?

‘Ja dat klopt. We besloten dat we ook meer op inhoud gingen profileren. Een goed advies van Praaning – en misschien waren wij hier zelf ook wel opgekomen – was dat het initiatief ook in Den Haag voeten in de aarde moest krijgen. We waren natuurlijk tegelijkertijd bezig met de onderhandelingen. Dus zo combineerden we de inspanning om de onderhandelingen verder te krijgen met het etaleren van Den Haag. We hebben alle ambassadeurs uitgenodigd en de delegaties, én vooral ook de werkbijeen van die delegaties want die zijn vaak erg belangrijk. We hebben toen een groot symposium gehouden in Den Haag. Om even te laten zien aan die mensen: “jullie komen mooi op Schiphol aan, we zijn zo in Den Haag en zo ziet de stad eruit.” Niet te gelikt, maar wel even laten zien wat we hebben. Daarbij hebben we onze expertise getoond en hebben we mensen rondgeleid bij TNO.’

Is met de campagne voor de OPCW een standaard gezet voor campagnevoeren door de Nederlandse overheid?

‘Ja er zijn hierna meer campagnes geweest, zoals biologische wapens, Europol, etc. Volgens mij was het *setting the standards* voor latere campagnes. Behalve het maatwerk, is ook de Nederlandse schroom om je te presenteren hier ontwikkeld. Tegen andere landen durven we te zeggen “je hebt van Nederland geprofiteerd, mogen wij nu van jullie profiteren”. Het harde onderhandelen bij een zakelijk goed bod, dat was nieuw en heeft ook wel de standaard gezet voor latere onderhandelingen. Daarbij ook het optreden als ‘BV Nederland’, waarbij al die ministers ook doordrongen waren van de boodschap die zij moesten verkondigen bij bijvoorbeeld staatsbezoeken.’

Na de toewijzing van het hoofdkwartier van OPCW aan Den Haag duurde het een lange tijd voordat de organisatie in 1997 in werking trad. Wat is er in die tussenliggende jaren gebeurd?

‘Er is een gebouw gezocht. We hadden natuurlijk al een locatie op het oog, bij Laan

van Meerdervoorde. Er is volgens mij ook nog sprake geweest van een mogelijk andere plaats.

Het gebouw moest ook worden ingericht en het ging daarbij om kantoorunits en vergaderzalen. Je had natuurlijk de *General Assembly* en de *Executive Council* van de OPCW die hierin moesten werken. Kortom heel veel concrete zaken, zoals meubilair moesten worden geregeld en daarbij was de vraag wat schenkt Den Haag.

Een andere vraag was: wanneer moet de organisatie huur gaan betalen en hoe hoog is die huur? Er kwam een *advanced unit* toen het verdrag eenmaal was getekend. Ian Kenyon en zijn mensen vormde een soort kernstaf voor de opzet van de OPCW, die ook gehuisvest moest worden. Dat was de Provisional Technical Secretariat (PTS). Er is onnoemelijk veel werk verricht om de eerste werkzaamheden op gang te helpen. Dat was volgens mij in 1993 of 1994. Het lijkt een hele lange periode, maar in de tussentijd is er heel hard gewerkt om de eerste werkzaamheden te accommoderen.’

En die werkzaamheden werden voornamelijk uitgevoerd door het ministerie van Buitenlandse Zaken?

‘Nadat eenmaal de kogel door de kerk was, werd het wel overgenomen door de gemeente. Mijn rol, en die van mijn opvolgers, was om de gemeente te instrueren en ze erop te wijzen dat er niet beknibbeld moest worden. We hadden de OPCW binnengehaald, maar we moesten natuurlijk uitkijken dat we niet de reactie zouden ontketenen dat Nederland werd beticht van kruidenieren na al deze moeite. Die discussie over Nederland is trouwens later wel losgebarsten, overigens nadat ik bij het ministerie van Buitenlandse Zaken weg was en Kamerlid was. Toen ving ik nog weleens wat op over dat het tegenviel met de huurvrijstelling, het meubilair etc. De organisatie was niet altijd geheel tevreden.’

En de gemeente was daar destijds nog niet op voorbereid?

‘De gemeente had indertijd nog helemaal geen internationale unit. Je had Bob Lagerwaard en een paar andere dwarsstraten. Het was natuurlijk voor de gemeente gloednieuw. We leven nu twintig jaar verder en het is *up and running*: het is helemaal gestructureerd, gestroomlijnd en ze hebben een afdeling voor internationale zaken. In 1990 was dit er niet.

Het Vredespaleis in Den Haag sudderde lekker door, maar het hele concept van *the interna-*

tional legal capital was er nog niet. Het is ook eigenlijk omgekeerd geweest: nadat de OPCW kwam, is Den Haag pas gaan beseffen dat dit imago de stad ten goede kwam. Met Wim Deetman als opvolger van burgemeester Havermans kwam dit meer aan de orde. Maar wij waren daar helemaal niet mee bezig destijds. Wij hielden ons bezig met concrete zaken, zoals huurprijs en meubilair, parkeerboetes en voorzieningen. Er kwamen natuurlijk ook heel veel nieuwe expats naar Nederland. Die moesten ook worden gehuisvest.’

Was het zo dat, begin jaren negentig, in de gemeente de burgemeester en wethouders zich bezighielden met internationale kwesties of werd dit gedaan door beleidsmedewerkers, zoals een Bob Lagerwaard?

‘Ambtenaren zijn vaak in de praktijk belangrijker dan de bestuurders, maar de bestuurders kunnen juist dat laatste zetje geven. Bob Lagerwaard was zeker belangrijk, maar ook anderen zoals dhr. Heidanus, die zich bezighield met het gebouw waarin de OPCW gevestigd zou worden. Het draaide uiteindelijk om het gebouw, de kwaliteit en de voorwaarden waaronder dat gebouw ter beschikking werd gesteld. Dat was het bod. Je kon niet van die personen bij de gemeente vragen of

zij in Genève het bod wilde uitventen. Dus ik zat daar, samen met wethouder Constant Martini.

Er was een *hearing* van de CD in Genève, het hol van de leeuw. De ambassadeur, Constant Martini en ik waren daarbij en dat was een hele spannende sessie. We kregen allerlei vragen over het Nederlandse bod. Je zit achter een tafel en moet je wel hele scherpe goede antwoorden kunnen geven. Je moet het midden vinden tussen jezelf aanprijzen en de andere aanvallen.

Ik kan me nog herinneren dat er een vraag werd gesteld over parkeren bij een moskee. In Genève waren daarvoor parkeerboetes uitgedeeld. Voor landen als Pakistan was dat een pijnlijk onderwerp. De Pakistaanse ambassadeur kaartte toen volgens mij aan hoe dat was geregeld in Den Haag. We hadden destijds niet zoveel grote moskeeën in Den Haag, maar wethouder Martini zei dat Den Haag een heel loyaal beleid had naar buitenlanders en dat dit soort boetes zouden worden kwijtgescholden. Martini hield een goed verhaal waarin hij duidelijk maakte dat de ergernissen die men in Genève ondervond, in Den Haag niet zouden optreden. Wij waren dus ook dolblij dat die Pakistaanse ambassadeur ging mopperen want dat hielp ons.

Wat ons ook erg heeft geholpen, is het feit dat wij, veel meer dan Zwitserland en Oostenrijk, een grote rol speelde bij de onderhandelingen voor het CWC. Niet alleen in politieke onderhandelingen, maar wij hadden ook technieken. We hadden dus de unieke positie dat wij een vooraanstaande rol speelde bij zowel de onderhandelingen als de kandidatuur. Het heeft op zichzelf niet de doorslag gegeven, maar het feit dat je over de gehele linie een geprofileerde positie hebt en betrokken bent bij de onderhandelingen, werkte in ons voordeel. We werden hierdoor als een betrouwbaar en toegewijd land gezien. Den Haag had ook de technische faciliteiten *nextdoor* zoals TNO, TU Delft en laboratoriumfaciliteiten. Dit was een pluspunt was voor de Nederlandse kandidatuur.’

‘Later als Kamerlid heb ik ook de komst van het ICC in de gaten gehouden en ook wel eens gesproken over de Nederlandse kandidatuur bij internationale besprekingen. Het is zo dat er graag wordt meegewerkt aan de campagnes: ik kan me niet voorstellen dat er destijds een Kamerlid geen voorstander was van de komst van het ICC. Ik was woordvoerder voor Defensie en Veiligheid van 1994-1998. Vanaf 1998 was ik woordvoerder Buitenland en ontwikkelingssamenwerking, dus ik was de persoon die de buitenlandpor-

tefeuille hield. Ik zat ook in veel overleggen met Van Aartsen, die destijds minister van Buitenlandse Zaken was. Kamerleden spelen geen doorslaggevende rol, maar ik was als Kamerlid wel actief in allerlei internationale organen zoals de NAVO Assemblee, de PJA. Als parlementariër was ik bereid om te verkondigen dat Den Haag zich beschikbaar te stelde. Het ICC was op zichzelf een hele klus om het voor elkaar krijgen. Het was vooral de vraag of het er überhaupt zou komen. Er moesten immers wel landen zijn die wilden toetreden.’

Dus is het zo dat bij de campagnes, beginnend bij de OPCW, alle soorten politici worden ingezet om dit te bewerkstelligen?

‘Ja. De OPCW was in dit geval echt het eerste schaap over een hele dunne dam. Het Vredespaleis was honderd jaar eerder al in Den Haag gebouwd, maar werd al een beetje vergeten: het speelde helemaal niet zo’n grote rol in Den Haag begin jaren tachtig. De materie van het Vredespaleis komt ook niet echt naar buiten: er zijn vaak langlopende geschillen en indertijd waren er geen spectaculaire uitspraken. Misschien moeten we wel stellen dat de OPCW het tweede grote schaap over de dam was. Wat destijds wel speelde in Den

Haag was het US-Iran Claims Tribunal. Dat was voor Amerika een argument om voor Den Haag te kiezen. De Amerikanen hebben vaak naar Nederland gekeken voor zaken die zij zelf niet konden doen. Wij hadden een hele goede naam bij de Amerikanen, maar ook in de internationale wereld en bij de VN. Wij slaagden erin richting de VS, maar ook richting de ontwikkelingslanden neer te zetten dat Nederland een hele betrouwbare partner is.

Drs. Wim Deetman

Functie: Burgemeester van Den Haag van 1996 tot 2008

Geïnterviewd: op 16 april 2012 te Den Haag

Toen u in 1996 burgemeester werd, in hoeverre was er toen sprake van een imago van de stad van recht en vrede?

‘Nee. Dat was er niet.’

Wanneer is dat imago dan volgens u ontstaan?

‘Aan het begin van de jaren negentig heeft de VN besloten tot het in het leven roepen van het Joegoslavië Tribunaal. De Nederlandse regering was niet zo happig om ja te zeggen tegen het zetelen van het tribunaal in Den Haag. Men was beducht dat de grote aantallen oorlogsmisdadigers, die voor het gerecht zouden komen, na veroordeling hier zouden moeten blijven. Dat zou ruimtelijke en veiligheidsproblemen geven, hoge kosten. Dat was de reden dat de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Kooijmans niet stond te trappelen van plezier. Maar

VN Secretaris-Generaal Boutros Boutros Ghali persisteerde dat het Den Haag moest worden. Een belangrijke reden voor hem was, zo vertelde hij, dat hijzelf docent was geweest bij de *summercourses* van de Haagse Academie voor Internationaal Recht. Voor hem was het vanzelfsprekend dat het Den Haag werd. Op een conferentie in Den Haag, in de ambtsperiode van mijn voorganger Ad Havermans, zei Boutros Ghali ook dat Den Haag *‘the juridicial capital of the UN’* was. Het Joegoslavië Tribunaal was aanleiding voor de ontwikkeling van een stadsimago gebaseerd op *peace and justice*. Er was al wat in gang gezet toen de OPCW naar Den Haag kwam. Nadien kwam het Strafhof. Daarvoor was een krachtige lobby al actief. In mijn tijd kwam de afronding.

Het was mijn opvatting dat er in stedelijke gebieden iets moet zijn van een gedeelde identiteit onder de bevolking. In Amsterdam en Rotterdam heb je dat, maar in Den Haag

eigenlijk niet. Den Haag was de meest gese- gregeerde gemeenschap in Nederland. Een sterke verdeling tussen arm en rijk, zand en veen. Die inwoners met middeninkomens zijn voor een groot deel weggetrokken uit de stad. Dat kwam ook door de politiek van de jaren zeventig en tachtig. In omliggende gemeentes, zoals Leidschendam Zoetermeer en Voorburg, werd gebouwd en daar trokken zij naartoe.

Den Haag was dus een gedeelde stad waarbij de ene helft niet veel met de andere helft van doen had. Den Haag had bovendien een groot financieel probleem. Dat was een bijkomend punt. Er was een schuld van 1,1 miljard. In de jaren negentig kreeg Den Haag hierdoor de artikel 12 status, waardoor de gemeente onder toezicht van het Rijk werd geplaatst.

Ik vond als burgemeester dat als je de proble- men in de stad wilde tegengaan, er iets van een gedeelde identiteit moest worden ontwik- keld. Iets dat de inwoners zou aanzetten om zich voor de stad in te zetten en trots te zijn op Den Haag. Maar wat? Het moet iets zijn dat duurzaam is. Niet een slogan dat slechts een paar jaar opgaat. Het moest iets zijn wat andere steden in Nederland niet hebben. Het moest misschien zelfs iets zijn dat uniek was in de wereld. Dat was hoog gegrepen. Maar

het moest iets zijn waarvan mensen dachten: “ja, dat is Den Haag.” Dat idee is geleidelijk aan uitgebouwd.’

Dat werd de *legal capital of the world*?)

‘De *juridicial capital of the UN* heb ik omge- bouwd naar *juridicial capital of the world*. Ik heb daar nooit kritiek op gehad. Ook niet bij de VN. Integendeel. Maar het was voor mij niet het eindstation. Je kunt wel zeggen “we zijn the legal capital of the world”, maar er moet ook iets concreets gebeuren.

In 1997 werd een toekomstvisie Den Haag 2025 gepresenteerd. Toen ben ik met een nota onder mijn arm door de stad gegaan. De Hagenaars konden kiezen wat ze wilden dat Den Haag zou zijn, bijvoorbeeld ‘woonstad’, ‘groene stad aan zee’ of ‘internationale stad’.

Daaruit bleek dat er sympathie was voor het idee van ‘internationaal stad van vrede en recht’. Internationaal zijn, had dus wel iets. Het was niet alleen bij de autochtonen Ha- genaren populair, maar ook bij de allochtone bevolking. 30 à 40 procent van de inwoners in Den Haag heeft geen Nederlandse cultu- rele achtergrond.

Een imago moet wortelen. We moesten iets vinden dat over twintig jaar nog steeds een

beeld van Den Haag oproept. Je kunt aan de geschiedenis refereren, en je moet dat soms ook doen, maar het duurt te lang voordat er daarmee iets van een imago wordt ontwik- keld. We hadden het Vredespaleis, maar dat was lange tijd niet echt van belang voor de stad. Hoe kwam het dat opeens, begin jaren negentig, de internationale focus naar Den Haag ging? Het antwoord is dat de ontwik- keling van internationaal recht in de loop van de geschiedenis in de kern geen kwestie is van regeringsleiders, staatshoofden en politici. Het is een streven geweest van erudiete, internati- onaal georiënteerde juristen die gezag hebben opgebouwd en die altijd voor ontwikkeling pleitten. Zij hebben ervoor gezorgd dat een internationaal juridische rechtsorde tot een werkelijkheid werd. Al ten tijde van Hugo de Groot was dit aan de gang.

Op het moment dat je zegt dat wetenschap- pers en rechtsgeleerden verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling van een internationale rechtsorde dan heb je gelijk een belangrijk punt aangesneden. Wat doen wij in Den Haag? Wij hebben onder meer de Haagse Academie voor Internationaal Recht. Ik ben van mening geweest dat je in Den Haag con- crete dingen moet organiseren op het gebied van onderzoek en postacademisch onderwijs op topniveau. Dat betekent investeren in op-

leidingen en onderzoek op hoog niveau. Het heeft geleid tot een contact met de toenma- lige voorzitter van het College van Bestuur van de Universiteit Leiden dhr. Vredevoogd. Hij kwam bij mij en vertelde dat hij graag iets wilde opzetten in Den Haag. Daar hebben we lang over gesproken want als minister heb ik dependances gesloten van verschillende uni- versiteiten in Nederland. De reden daarvoor was kwaliteitsverlies. Dat wilde ik niet in Den Haag meemaken dus ik had veel voor- waarden. Ik wilde hier complete opleidingen die bij Den Haag pasten. Bovendien wilde ik de concurrentie met Leiden vermijden. Het is gelukt en de campus in Den Haag werd opgezet. De gemeente Den Haag heeft hierin geïnvesteerd. Dat was uniek, want er waren tot dan geen andere gemeentes in Nederland die investeerden in hoger onderwijs. Den Haag heeft dat wel gedaan, maar ik moest het college van B&W en de gemeenteraad over- tuigen. Om goede opleidingen te realiseren, moet worden geïnvesteerd. De gemeente Den Haag kon het in feite niets opbrengen om te investeren. Op onderwijsvlak werd daarnaast in Nederland vooral geïnvesteerd in bètastu- dies. Voor juridische wetenschap en alfastu- dies was er niet veel vanuit de overheid.

De nadruk op onderwijs was een succes en in internationaal academische kringen werd

opgemerkt dat er iets belangrijks aan de gang was in Den Haag. Dit gebeurde niet in andere VN steden, zoals Genève en Wenen.

Wanneer steden een internationale organisatie willen aantrekken, moeten zij een gebouw beschikbaar stellen. De gemeente Den Haag had geen geld. Dus we hadden materieel niet veel te bieden. Wat wij te bieden hadden, was van immateriële waarde. Daar moest alsnog in worden geïnvesteerd. Wij moesten een ambiance creëren waarvan juristen zouden zeggen dat het een internationaal oriëntatie uitspreekt. Zij moeten stellen dat wij een belangrijke plek zijn voor de internationaal juridische wereld. Internationale juristen moeten Den Haag op hun cv willen hebben als de plek waar zij een deel van hun studie hebben gevolgd.

Recht is niet altijd populair. Ik vind dat je het doel van het recht scherp voor ogen moet blijven houden: het doel is de vrede. Het begrip vrede moest dus worden toegevoegd. Ik heb heel vaak moeten vaststellen dat men in het buitenland wist dat het Vredespaleis in Den Haag stond. Daar zat dus ook het element in dat heel veel mensen Den Haag associëren met rechtspraak en vrede. Iets waar wij in Nederland nog niet eens zo bewust van waren. Dit heeft geleid tot het predicaat *peace and justice*.

Als je een imago hebt gevonden en stelt dat je *international city of peace and justice* bent dan moet je ook op inhoudelijk vlak actie ondernemen. Het werd mij inmiddels gemakkelijker gemaakt, omdat ik ook voorzitter werd van de Vereniging Nederlandse Gemeentes. Vanwege die functie kreeg ik ook een aantal internationale functies zowel in Europa als bij de wereldorganisatie van gemeenten. Daardoor kon ik nog een aantal andere dingen doen voor de ontwikkeling van de beeldvorming van Den Haag. Ook in de stad zijn we aan de slag gegaan. Sommige initiatieven die zijn genomen, lopen nog steeds. De Wereldvredesdag van de VN in september is een voorbeeld. Wij deden daar niets mee en op een bepaald moment vroeg VN Secretaris-Generaal Kofi Annan of wij iets in Den Haag wilden organiseren.

We hebben toen rondom het Vredespaleis iets georganiseerd. We willen hiermee ook uitdragen dat het ons niet alleen gaat om het verkrijgen van internationale organisaties die profijt opleveren voor de stad, maar dat er ook een ideële *drive* is.

Internationale organisaties in Den Haag – zoals Europol, Eurojust, de OPCW – hebben een gezamenlijk kenmerk: ze vergaderen heel vaak. Ook worden vaak conferenties gehouden. Dit is een bron van inkomsten voor de

gemeente Den Haag. De medewerkers van de organisatie werken en wonen in Den Haag. Zij kopen bij winkels in de stad. Dat het stad ook inkomsten en indirecte werkgelegenheid opleverden.

Deze opbrengsten voor de stad hebben we laten onderzoeken door een extern bureau en zij hebben een rapport uitgebracht waarin naar voren kwam dat Den Haag en de regio Haaglanden een jaarlijks nettobedrag van rond de 1,4 miljard opstreken. Dat bedrag is in de loop der jaren alleen maar hoger geworden. Recentelijk is er een update geweest van dit onderzoek. Je kunt laten zien wat het oplevert.

Als je in Nederland een wet hebt dan kun je uitleggen hoe die wet is ontstaan. Er is een ontstaansgeschiedenis van die wet en er zijn discussies over gevoerd. Er is een regel met een heleboel kennis eromheen. Dit is lastig bij internationaal recht. Neem bijvoorbeeld het Joegoslavië Tribunaal. Dat was nieuw, want na het Neurenberg en Tokyo tribunaal waren er geen internationale *ad hoc* tribunaal opgezet. Je kunt daarbij wel zeggen dat je verantwoordelijke personen zal gaan vervolgen, maar welke regels moet je daarbij in acht nemen? Dat moeten regels zijn die mondiaal aanvaard zijn en dat is niet vanzelfsprekend.

Er is bijvoorbeeld al een onderscheid tussen het continentaal en Angelsaksisch recht. Er bestaan nog veel grotere verschillen met andere rechtssystemen. Die hebben andere referentiekaders. Je moet dus regels bedenken en een strafmaat die men aanvaardt. Anders heeft een tribunaal of een hof geen gezag en is het ook snel weer verdwenen. Als het wel gezag heeft, dan trekt het aan. Dit vereist dus ook veel wetenschappelijk denkwerk. Er komen onderzoekers en wetenschappers vanuit de hele wereld die hieraan werken. Dat is de innovatie. Dat dit in Den Haag wordt gedaan, leidt ook tot het economisch voordeel voor de gemeente dat eerder is genoemd. Daar heb ik het kabinet van overtuigd.

U moest als burgemeester het kabinet overtuigen?

‘Jazeker. Ik heb het met veel plezier en enthousiasme gedaan. Het heeft wellicht geholpen dat ik minister van Onderwijs ben geweest en de wetenschappelijke wereld, en de manier van denken daar, kende. Na mijn ministerschap heb ik nog veel in onderwijskringen en bij universiteiten gedaan. Het was voor mij geen onbekende wereld.’

‘Gedurende het burgemeesterschap ben ik bezig geweest met het ontwikkelen van

een stadsimago. Ik had de laatste jaren een wethouder die zich met citymarketing bezighield: Frits Huffnagel. Er kwam een draagvlak voor. Tegenwoordig is die functie overgenomen door wethouder De Jong. We hebben onder meer een logo voor de stad ontwikkeld.’ Daarnaast geeft de huidige burgemeester, dhr. Van Aartsen, op krachtige wijze zijn eigen accenten aan het beleid.

Dat logo is internationaal?

‘Ja. We laten het consequent zien.’

Naast de aantrekking van internationale organisaties is er dus in de jaren negentig gewerkt om de ontwikkeling van het internationaal recht op wetenschappelijk niveau naar Den Haag te halen?

‘De eerste Vredesconferentie in 1899 kwam niet naar Nederland door het initiatief van de Nederlandse regering. Het waren bovendien altijd wetenschappers en geleerden, zoals Tobias Asser, die zich constant inzetten voor de ontwikkeling van het recht. Je moet niet het effect onderschatten van het feit dat er ieder jaar honderden studenten naar Den Haag komen voor de *summercourses* van de Haagse Academie. Studenten krijgen hier

een goede opleiding en daarom is het niet vreemd dat alumni later bedenken dat de ontwikkeling van het recht bij Den Haag past. Voor Den Haag is het dus relevant om hier die onderwijsinstellingen te hebben. Dat creëert voor ons ook ambassadeurs. Mensen die later zeggen “daar heb ik geleerd en mede daardoor ben ik nu wie ik ben.” Dat element is cruciaal.

Tijdens de Conferentie van Rome in 1998 heb ik als burgemeester van Den Haag een receptie gehouden. Het was een lunch. Ik stond bij de deur en verwelkomde de delegatieleiders.

Een groep van hen kwam langs en zij zeiden “natuurlijk moet Den Haag de zetelplaats van het Internationaal Strafhof worden”. Ik was daar een beetje verbaasd over. Maar het bleek dat veel van de aanwezigen in het verleden hadden deelgenomen aan colleges in Den Haag. Zij gaven hun persoonlijke *commitment*. Er waren ook een aantal mensen uit voormalige Sovjet-landen aanwezig. Na de val van de Muur heb ik op verzoek van de Raad van Europa – ik was destijds voorzitter van de Tweede Kamer – een paar keer uitgelegd hoe een parlement werkt. Toen in Rome vertelden mensen aan mij dat zij mij hierbij hadden gesproken op het Binnenhof in Den Haag.

Zeggen dat je iets wilt zijn en iets zijn, zijn twee verschillende dingen. De speech over de aandacht voor (post)academisch onderwijs heb ik voor het eerst uiteengezet in het buitenland bij een conferentie van Eurocities. Het is nogal wat om je daarmee te profileren. Je moet ook concrete dingen kunnen laten zien, zodat je geloofwaardig wordt. Voor je het weet, praat je in de abstracties en kom je met louter idealistische verhalen. Ik heb altijd gesteld, ook naar het kabinet toe, dat ik iets concreets in handen had. Eigenlijk was het een hautaine boodschap richting de regering: dit is een kans voor jullie om mee te doen en wij gaan door.’

In de campagnes is ook wel aangedragen dat Nederland een zekere traditie heeft op het gebied van recht en vrede.

‘Ik heb de traditie van Nederland in mijn speeches nooit genoemd. De Haagse traditie ook niet. Ik heb mij beperkt tot wat we hebben. Toen ik wat grond onder de voeten kreeg, ben ik verder gegaan. Je moet niet vertellen wat je wilt worden, maar kom met voorbeelden van wat je hebt. Waarom niet spreken over de Nederlandse traditie? Of onze Europese traditie? Omdat onder premier Balkenende – zelfs onder premier Kok

al – onze Europese reputatie geleidelijk is afgebroken, omdat we op veel punten kritisch werden. Dat was voor een deel wel terecht, maar toch viel het niet goed. Dat heb ik als voorzitter VNG en als burgemeester van Den Haag kunnen vaststellen. Ik wilde niet in dat vaarwater zitten. Als je een identiteit gaat krijgen dan moet je daar zuinig op zijn. Dat kun je snel verliezen en die krijg je dan niet snel terug. Je moet het dus koesteren. Het is mij gelukt om toch gezien te worden als de man die men moest hebben. Dat is een persoonlijke verhaal.’

Wanneer was voor u het moment dat die stadsidentiteit is bereikt?

‘Die is nog niet bereikt.

Ik was de laatste jaren ook bezig met het punt veiligheid. Het woord *security* is toegevoegd. *Peace, justice and security* is misschien wat veel, dus het is *peace and justice* gebleven. Toch zag ik laatst in een krant dat Den Haag en Rotterdam de securitydelta worden genoemd. Er zijn tal van activiteiten rondom het thema veiligheid waar het bedrijfsleven in hoge mate in is geïnteresseerd. *Peace and justice* zijn termen waar je niet dogmatisch mee om moet gaan.

Veiligheid is een onderwerp, maar ook hu-
manitair recht is bijvoorbeeld iets dat erbij
hoort. Op juridisch vlak is dit niet de sterkste
tak. Daar wordt veel over gesproken, maar
het moet nog veel verder ontwikkeld worden.
Financiële arbitrage is ook een voorbeeld van
een onderwerp dat bij Den Haags imago is
getrokken. Door particuliere bedrijven zijn
speciale instanties opgezet rondom financiële
arbitrage. Zij kwamen wel bij Den Haag uit. Je
moet meteen op die ontwikkelingen inspelen.’

**U zegt mensenrechten is nog geen
sterk ontwikkeld vlak, maar met de
komst van het Internationaal Straf-
hof lijkt dat wel snel vooruitgesneld
te zijn?**

‘Ja. Ik bedoel een zwak punt binnen de gehele
rechtsgeleerdheid. Internationaal strafrecht
moet nog volop ontwikkeld worden. Daar is
men mee bezig. Hoogleraren, aan verschil-
lende universiteiten, maar ook in een inter-
nationale context.

De archieven van het Neurenberg Tribunaal
en Tokyo Tribunaal liggen in Den Haag. Wat
moeten we doen met die archieven? Het is
niet alleen papier, maar ook audiovisueel
materiaal. Ik heb er weleens voor gepleit om
een museale voorziening op te zetten zodat

alles wat er op het gebied van recht en vrede
gebeurt, tastbaarder wordt voor mensen. Dat
we het abstractie niveau kwijtraken en dat
mensen hier echt enthousiast over worden.
Ik weet niet hoe de stand van zaken met be-
trekking hiertoe nu is.

Toen ik wegging als burgemeester vond ik
ook dat het tijd was dat andere personen een
dimensie en hun draai moesten geven aan de
ontwikkelingen. Het was tijd voor een nieuw
accent, maar ik had het idee dat het geworteld
was. Met mijn afscheid bleek ook dat mensen
dit zo gezien hadden.

Ook de campus van de Universiteit Leiden in
Den Haag heeft succes. In de jaren negentig
had hadden we niet verwacht dat het zo goed
zou gaan. Het is iets dat in tien, vijftien jaar
tijd is gebeurd. Waar je rekening mee moet
houden is dat zoiets niet had kunnen gebeu-
ren zonder steun van de gemeenteraad en het
college van B&W. Den Haag had geen geld.
Je moest het college overtuigen. De raad was
niet zeker en wilde voor de campus alleen fi-
nanciële middelen toekennen op incidentele
basis. Dat kan niet met onderwijs. Uiteinde-
lijk is het goed opgelost.

Een stadsbestuur kan niet alles alleen. In een
vrije open samenleving heb je ook de bur-

gerzin van de bewoners nodig. Je moet iets
met die stad hebben. Een gedeelde identiteit
en, daarmee samenhangend, iets dat eigen is.
Hierdoor gaan mensen iets terugdoen voor
hun stad. We hadden grote financiële pro-
blemen, dus waarom zouden inwoners trots
zijn op hun stad? Dat is een vraag waar een
burgemeester zich mee bezig moet houden.’

**Bij de ontwikkeling van het
stadsimago noemt u erg nadruk-
kelijk de academische instellingen
op het gebied van recht en bestuur.
Maar de intergouvernementele
organisaties die naar Den Haag zijn
gekomen waren toch noodzakelijk
voor de ontwikkeling van het imago
van legal capital of the world?**

‘Als die er niet waren geweest dan was dit
verhaal nooit gaan lopen. Wat ik probeer
duidelijk te maken, is dat het uitbouwen en
ook vasthouden van die intergouvernemen-
tele organisaties een sterk imago vereist.’

**De aantrekking van intergouver-
nementele organisaties is toch een
zaak van de nationale politiek? Het
ministerie van Buitenlandse Zaken is
hiervoor verantwoordelijk.**

‘Kijk naar de komst van het Joegoslavië
Tribunaal. Nederland kon geen nee zeggen.
Toch denk ik dat de regering het goed gedaan
heeft. De veroordeelden worden nu in Ne-
derland niet in detentie genomen, die gaan
nu naar andere landen. Ik denk dat het goed
is en ik begrijp ook de beduchtheid van de
Nederlandse regering destijds wel. Het leefde
ook nog niet zozeer bij het stadsbestuur.’

**U was dus betrokken bij de ontwik-
keling van het stadsimago van legal
capital of the world. Wie nog meer?**

‘Het college van B&W liet dat aan mij over.
Wethouder Bas Verkerk was verantwoorde-
lijk voor economische zaken en ook betrok-
ken. De laatste jaren heb ik gewerkt met
wethouder Huffnagel die zich bezighield met
citymarketing. Ik kreeg altijd wel steun, maar
het hele idee ontwikkelen daar heb ik zelf
veel voor gedaan.’

**In hoeverre was uw voorganger Ad
Havermans bezig met het internatio-
nale karakter van Den Haag?**

‘Die zat in een andere context. Hij kwam
tijdens een politiek lastige situatie naar Den
Haag. Financieel ging de stad steeds verder
achteruit. Dat kwam overigens niet door Ha-

vermans. Maar uiteindelijk kreeg Den Haag zelfs een artikel-12 status.

Toen Boutros Ghali Den Haag de *juridical capital of the UN* noemde, ging Havermans daar wel op in. Hij zette zich er voor in, maar het was een tijd waarin de stad Den Haag geen consistente visie had over de vraag “wat willen we met de stad”. Het werd steeds tastbaarder, maar toch heeft Den Haag daar lang over gedaan. Het heeft ook tijd nodig.’

Wanneer coalitieakkoorden worden bekeken, valt op dat pas midden jaren negentig de termen peace and justice aan bod komen. Is het vanaf deze tijd pas gaan leven bij de gemeenteraad? Was er een omslag?

‘Ik heb het in 1998 in het coalitieakkoord gekregen. Toen ik burgemeester werd, heb ik ook niets gezegd over peace and justice. Ik heb de route gevolgd van analyseren, goed kijken en luisteren. Ook buiten je eigen stad en in het buitenland. Wat moest ik doen? Een pr-campagne is na drie jaar verdampt en dat wilde ik niet. Ik wilde dat er iets ontstond waarvan men zou weten dat het over Den Haag ging zonder dat de stad bij naam werd genoemd. Ik weet nog steeds niet of dat gaat lukken. Het symbool dat is ontworpen voor

de stad – waar Frits Huffnagel zich voor heeft ingezet – moet een herkenningspunt van Den Haag worden. Je moet je blijven inspannen. Het is geen automatisme dat je dit kunt vasthouden zonder er iets voor te hoeven doen. Als je er verantwoordelijk aan blijft werken, dan krijg je een solide positie.’

We kunnen stellen dat u in de gemeente klein bent begonnen met het stimuleren van het stadsimago. Dat is in de loop der jaren op een veel meer gestructureerde manier aangepakt?

‘Ik ben wel systematisch aan de slag gegaan, maar ik ben met het naar buiten treden voorzichtig geweest. Je moet geloofwaardig blijven ter wille van het succes.’

Heeft de gemeente Den Haag ook een grote rol gespeeld bij die campagnes om Den Haag voor te dragen voor de zetel van intergouvernementele organisaties?

‘Er is een uitstekende samenwerking ontstaan tussen de gemeente en het ministerie van Buitenlandse Zaken. Als burgemeester had ik ook een zeer goede verstandhouding met toenmalig minister-president Wim Kok

en later met minister-president Jan-Peter Balkenende. Er waren weleens momenten dat ik zelf de telefoon pakte als ik vond dat het niet goed ging. Dan kreeg ik ook steun.

We zijn klein begonnen. Nederland is klein. Er zijn metropolen die meer inwoners hebben dan Nederland. Even om onszelf met beide benen op de grond te zetten. Er werd weleens aan mij gevraagd hoeveel inwoners Den Haag had. Toen ik burgemeester werd, waren het er 445.000. Nu heeft Den Haag gelukkig de grens van een half miljoen inwoners overschreden. Dat stelt in het buitenland niet zoveel voor. Ik gaf trouwens vaak als antwoord: “Even groot als Washington DC.” Niemand vroeg dan meer naar het inwonersaantal.

Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag, de vier grote steden zijn mondiaal bekeken niet zo groot. De Ranstad die is met vier à vijf miljoen inwoners een metro-pool in Europa, maar niet eens wereldwijd. We noemen onszelf de international city of peace and justice, maar stel je voor dat het imago nog niet bestond. En dat ik dan zou voorstellen dat wij de international city of peace and justice moeten worden. Dan had je misschien weggelopen. Je moet je omgeving dus kritisch bekijken en op het moment

dat je iets in handen hebt er eerst iets mee opbouwen. Waar moesten al die organisaties gevestigd worden in de stad? Dat was nog een belangrijke vraag. Er was veel discussie over. Sommige zeiden Duindigt of Binckhorst.

Het gebied tussen het Vredespaleis en Scheveningen was bekend. Er kwam dan ook het besluit om van dit gebied de Internationale Zone te maken. Dat is nu officieel erkend. Voor de internationale organisaties is dat de plek. Het is een deel van het imago.’

Literatuur

Ashworth Gregory, ‘De instrumenten van place branding: hoe worden ze ingezet’ in: Hospers Gert-Jan, Verheul Wouter Jan, Boekema Frans (red.) *Citymarketing voorbij de hype. Ontwikkelingen, analyse en strategie* (Den Haag, 2011) 53-64.

Askin Kelly, ‘The ad hoc international criminal tribunals/ICTY’ in: Van Krieken McKay (ed.) *The Hague. Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 276-315.

Bos Adriaan, ‘The International Criminal Court: Recent developments’ in: Hebel Herman v., Lammers Johan, Schukking Jolien (ed.) *Reflections on the International Criminal Court. Essays in honour of Adriaan Bos* (Den Haag 1999) 39- 46.

Buursink Jan, *Steden in de markt: Het elan van citymarketing* (Muiderberg 1991)

‘Citymarketing visie Den Haag 2011-2015’, Gemeente Den Haag Bureau Citymarketing (Den Haag, augustus 2011). Zoeksysteem Bestuurlijke Stukken www.zbs.denhaag.nl RIS142792.

Cohen Roger, ‘In de Haagse trams moet meer Engels klinken’ in: *Het Financieele Dagblad* (28 november 2011) 18-21.

Combs Nancy, ‘The international criminal court’ in: Van Krieken & McKay (ed.) *The Hague: Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 345-366.

Couperus Louis, *Boeken der kleine zielen* (Company of Books 2008).

Daudet Yves ‘The city of The Hague and the Academy of International Law’ in: Vriesendorp David, Nelissen Frans A. en Wladimiroff Michail (ed) *The Hague legal capital? Liber in honorem W.J. Deetman* (Den Haag 2008) 119-126.

‘Den Haag in de buitenlandse media 2009 Gemeente Den Haag’ Gemeente Den Haag (Den Haag, februari 2010).

‘Den Haag in de wereld. De Wereld in Den Haag. Een eigentijdse invulling van internationale samenwerking’ (Den Haag, mei 2000) zoekstelsel bestuurlijke stukken, Gemeente Den Haag. <http://zbs.denhaag.nl> RIS078533.

‘Den Haag internationale stad van vrede en recht. Economische impact van internationale organisaties’, Gemeente Den Haag Bureau Internationale Zaken (Den Haag, juni 2011).

‘Den Haag, residentie van recht en vrede De uitbouw van Den Haag als stad van internationale en juridische organisaties. Een actieprogramma voor de periode 2005-2006. 10.

Doorn Maarten v., Nijs Thimo d. ‘In de schaduw van Den Haag. Politiek en bestuur in de 19^e en 20^e eeuw’ in: Nijs T. d., Sillevius J. (ed.) *Den Haag. Geschiedenis van de stad* (Zwolle 2005) 56-100.

‘Den Haag 2025. Woonstad aan zee; Internationale stad van recht en bestuur’ (Den Haag, 9 december 1997) Bestuursdienst Gemeente Den Haag, Zoekstelsel Bestuurlijke Stukken zbs.denhaag.nl RIS 02100999130.

Dunworth Theresa ‘The Organization for the Prohibition of Chemical Weapons’ in: Van Krieken & McKay (ed) *The Hague: Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 439-481.

Eyffinger Arthur, *Het Vredespaleis 1913-1988* (Amsterdam 1988).

Eyffinger Arthur, *The Hague. International centre of justice and peace* (Den Haag 2003).

Hebel Herman v., ‘An international criminal court - A historical perspective’ in: Hebel Herman v., Lammers Johan, Schukking Jolien (ed.) *Reflections on the International Criminal Court. Essays in honour of Adriaan Bos* (Den Haag 1999) 13- 46.

Hellema Duko, *Nederland en de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (Houten 2010) 9.

J.J.C Voorhoeve, *Peace, Profits and principles* (Den Haag 1997)

Het ontstaan der Verenigde Naties. San Francisco 25 april-25 juni 1945 Departement Ministerie van Buitenlandse Zaken (Den Haag 1950).

Hobsbawm Eric ‘Introduction:Inventing traditions’ in: Eric Hobsbawm, Terence Ranger (ed.) *The invention of tradition* (New York 2012, eerste druk 1983) 1-14. Aldaar 1.

Hospers Gert-Jan, *Er gaat niets boven citymarketing. Hoe zet je een plaats op de kaart* (Zaltbommel 2011).

‘Guide to international organizations in The Hague’, Gemeente Den Haag (Den Haag 2010)

‘International Criminal Court. A bid for justice’, Departement Buitenlandse Zaken (Den Haag juni 1998).

‘Internationale organisaties in Den Haag. Economische betekenis’, Gemeente Den Haag, november 2005)

‘Kabinetsstandpunt met betrekking tot het Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) Beleidskader Werving en Opvang Internationale Organisaties’ (juni 2005). Ontvangen van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Directie Kabinet en Protocol op 14 mei 2012.

Kenyon Ian R., ‘Why we need a chemical weapons convention and an OPCW’ in: Kenyon Ian R., Feakes Daniel (ed), *The creation of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. A case study in the birth of an intergouvernementale organisatie* (Den Haag 2007)

Kenyon Ian R. Feakes Daniel, ‘How and why OPCW came to The Hague’ in: Kenyon Ian R.,

Feakes Daniel(ed), *The creation of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. A case study in the birth of an intergouvernemental organization* (Den Haag 2007) 21-39.

Konijn Marc, Brakema Maarten, 'Profiel tien jaar Wim Deetman. Als terriër voor zijn stad' in: *AD Haagse Courant* (2 december 2006) 12.

Lagerwaard Bob, 'The Hague in the world. The world in The Hague' in: Van Krieken McKay (ed.) *The Hague. Legal capital of the world* (Den Haag 2005) 47-60.

Lombarts Angelique, *Citymarketing in Amsterdam. Een organisatieantropologische studie van het publiek-private samenwerkingsverband op citymarketinggebied in Amsterdam* (Apeldoorn 2011).

'Nota instemming plan van aanpak citymarketing Den Haag' (12 april 2005) zoekstelsel bestuurlijke stukken. www.zbs.denhaag.nl DSO/2005.891 RIS 126678. 1

Citymarketingstrategie Den Haag www.zbs.denhaag.nl RIS142792

Lombarts Angelique, 'Citymarketing: spanningen en uitdagingen in de stedenstrijd' in: Hospers Gert-Jan, Verheul Wouter Jan, Boekema Frans (red) *Citymarketing voorbij de hype. Ontwikkelingen, analyse en strategie* (Den Haag 2011) 16-22. Aldaar 22.

Nelissen F.A., 'The Hague, International city –UN City – City of peace and international justice: onward to 2015!' in: Vriesendorp David, Nelissen Frans A. en Wladimiroff Michail (ed) *The Hague legal capital? Liber in honorem W.J. Deetman* (Den Haag 2008) 23- 30.

Nijs Thimo d. 'Economie' in: T. de Nijs, J. Sillevs (ed.) *Den Haag. Geschiedenis van de stad* (Zwolle 2005). 148-176.

'Oprichting Bureau Internationale Zaken. Document gericht aan de gemeenteraad' (Den Haag, 16 september 2003) zoekstelsel bestuurlijke stukken <http://zbs.denhaag.nl> RIS

108423_031014

Schrijver Nico, 'A missionary burden or enlightened self-interest? International law in

Dutch foreign policy' in: *Netherlands International Law Review* (2010) 57. 209-244.

'The Hague: For all practical purposes. Bidbook II', Departement Buitenlandse Zaken (Den Haag, 1992)

Velde Henk t., 'Inleiding. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof' in: Velde Henk T, Smit Diederick (ed) *Van Torentje tot Trêvesaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof* (Den Haag 2011)

Verhagen Maxime, 'The Hague's contribution to peace and justice' in: Vriesendorp David, Nelissen Frans A. en Wladimiroff Michail (ed) *The Hague legal capital? Liber in honorem W.J. Deetman* (Den Haag 2008) 11-14. Voorhoeve J.J.C., *Den Haag als mondiale stad* (Den Haag, september 2011).

Beleidsprogramma's

'Beleidsprogramma 1990-1994', Archief gemeentebestuur 's Gravenhage (1953-1990) inventarisnummer 1571.

'Nieuwe impulsen voor Den Haag. Beleidsprogramma 1994-1998', Gemeentearchief 's Gravenhage HGA bibliotheeksignatuur 18Cb111. blz. 10.

'Hernieuwd Perspectief. Beleidsprogramma 1998-2002.' Zoeksysteem bestuurlijke stukken zbs.denhaag.nl

'Den Haag, dat zijn we allemaal! beleidsakkoord voor de periode 2002-2006' (Den Haag, 11 april 2002) zoeksysteem bestuurlijke stukken gemeente Den Haag. <http://zbs.denhaag.nl> RIS095912a_04-06-2002.

Internet

www.campusdenhaag.leiden.edu

www.denederlandsegrondwet.nl

www.denhaag.nl

www.youtube.com/watch?v=Y4MnpzG5Sqc

www.zeit.de